
STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

DE ANTHROPOLOGIE

VAN

ZWINGLI.

DE ANTHROPOLOGIE VAN ZWINGLI

DOOR

Dr. G. OORTHUYS.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ,
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN. — 1905.

INHOUD.

INLEIDING [1]).

Zwingli's leer van den mensch te beschrijven is in menig opzicht geen dankbaar werk. De groote Reformatoren zijn ons van der jeugd aan lief. Wij zijn geneigd een onbepaald vertrouwen in hen te stellen. Wie echter Zwingli's anthropologie beschrijft, moet dat onbepaald vertrouwen schokken, doordat hij een zwakke zijde van diens prediking bloot legt. Hij kan hem niet in zijn volle reformatorische kracht teekenen, moet integendeel wijzen op overblijfselen van eene onschriftuurlijke levensbeschouwing, waarmede deze Hervormer van jongs aan was vertrouwd geworden.

Wanneer wij Zwingli in zijn kracht willen leeren kennen, moeten wij hem beluisteren, als hij spreekt over de ware religie, de ware godsvrucht, over het geloóf, en over het werk van Christus, als hij een antwoord geeft op de groote vraag, hoe de mensch God kan leeren ken-

[1]) Zwingli's werken werden door mij geraadpleegd in de volgende uitgave: *Huldreich Zwingli's Werke*, *Erste vollständige Ausgabe*, durch M. Schuler und J. Schulthess, Bde I und II, Zürich 1828—1832 (van deze beide banden zijh ook Latijnsche vertalingen bij dezelfde uitgevers verschenen), gevolgd door: *Huldrici Zuinglii opera*, *Completa editio prima*, curantibus M. Schulero et J. Schulthessio, Volumina III—VIII, Turici 1832—1842, later weder aangevuld door: *Supplementorum fasciculus*, van G. Schulthess en C. Marchthaler, Zürich 1861.

nen en zalig worden. De kerk wist op deze vraag het antwoord niet meer te geven. Zij bond den zondaar al vaster aan zichzelf, aan hare priesters, aan hare heiligen, aan hare sacramenten en boetedoeningen, zonder welke geen zaligheid mogelijk was, maar door welke de zekerheid der zaligheid toch nooit verkregen werd. Om den zondaar van den vloek der wet te bevrijden, wist zij hem slechts met nieuwe wetten en plichten te beladen, terwijl zij ter andere zijde zich het recht voorbehield, de nakoming er van kwijt te schelden, en de overtreding er van te vergeven. Zwingli heeft een beteren weg tot God gevonden in de Schrift, die hem de eenige bron der waarheid is. De zondaar kan alleen zalig worden door den Middelaar Gods en der menschen, Jezus Christus, die eene volkomene verzoening heeft teweeggebracht. De heiligen kunnen niet helpen, want zij hadden als zondaren ook de verzoening door Christus noodig. Boetedoeningen baten niet, want wij kunnen geen enkel goed werk verrichten, en dus ook niets verdienen. De Sacramenten reinigen niet, want alleen het bloed van Christus reinigt van alle zonden. De kerk heeft het recht niet zich boven de Schrift te plaatsen, want deze is het Woord van God, en duldt geen menschelijke wijsheid boven zich. Gods Woord alleen, Christus, de Heilige Geest kan ons onderwijzen. Christus' bloed en gerechtigheid slechts kunnen ons rechtvaardigen. Het geloof slechts kan ons van Christus' werk deelgenooten maken. En de laatste grond van alle heil is Gods eeuwige providentie en vrije verkiezing [1]).

---

[1]) Aug. Baur, *Zwingli's Theologie, ihr Werden und ihr System*, 2 Bde, Halle 1885 u. 1889, Bd. II, S. 796 ff. Vergelijk uit Zwingli's *Werke* (*Opera*), de volgende plaatsen: Bd. I, S. 32 ff. (in de Lat. editie Vol. I, p. 42 seq.); Vol. III, p. 58; Bd. I, S. 76 ff. (Vol. I, p. 92 sqq.);

Zoowel in den strijd met Rome, met de Wederdoopers [1]) en met Luther [2]), als in de prediking en onderwijzing aan zijne gemeente, heeft Zwingli dit Evangelie met onvermoeide kracht, met wonderbaren gloed, en met overstelpenden rijkdom van woorden, beelden en bewijsvoeringen verkondigd. Dit oude, maar opnieuw gevonden Evangelie maakt Zwingli tot Reformator der kerk, niet zijne anthropologie.

Dit neemt echter niet weg, dat Zwingli's anthropologie van groot gewicht is, en dat zij, hoewel niet in allen deele, toch wat de kern betreft, in een onlosmakelijk verband staat met heel het Evangelie, dat hij verkondigde. Eene bepaalde voorstelling toch van verzoening en van religie, is noodzakelijkerwijze gegrond op, en samengeweven met eene bepaalde voorstelling van den mensch, die verzoend en met God vereenigd moet worden. Wij zullen dan ook zien, dat Zwingli, ook in zijne anthropologie, beslist breekt met de leer der Roomsche kerk.

Maar behalve dit algemeene, heeft Zwingli's anthropologie nog een geheel bijzonder belang. Zij draagt namelijk zeer duidelijke sporen van de verschillende geestesrichtingen en leeringen, die invloed hebben geoefend op Zwingli's ontwikkeling. Zij toont ons, hoe groote strijd tusschen het oude en het nieuwe er niet alleen in de wereld, maar ook

---

I, 431 (I, 443 seq.); III, 96—100: I, 548 f. (I, 557 seq.); I, 553 f. (I, 566); I, 664 (I, 703); III, 194 seq., 196 seq., 276, 293 seq., 323 sqq.: II, 1e Abth., 21 ff., II, 1e Abth., 242, 255; II, 1e Abth., 357 f.: III 583; III 597; IV 5 seq.

[1]) Aug. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. II, S. 202 (Anm. 2), 191 (Anm.), 803 ff.; Zwingli, *Werke*, Bd. II, 1e Abth., S. 370—373, 422.

[2]) A. Baur, a. a. O., II, 810 ff.; Zwingli, *Opera*, Vol. III, p. 460, 469, 498, 503, 515, 539 f., 545, 561; *Werke*, Bd II, 2e Abth., S. 2, 57, 135 f., 199, 201, 218.

in het binnenste der Hervormers gestreden is. Toen zij de waarheid weder uit Gods eigen mond in plaats van uit menschenmond wilden hooren, konden zij niet op eens al die voorstellingen, waarmede zij van jongs af waren saamgegroeid, op zij zetten, van zich afwerpen, om nu onbevooroordeeld van God geleerd te worden. Dat dit noodzakelijk was, gevoelden zij; maar de eigen voorstelling kon niet weggeworpen worden, voor en aleer zij door de nieuwe wezenlijk overwonnen was. Zwingli erkent dit zelf als hij aan Valentin Compar schrijft: „Wanneer iemand lang in den sneeuwglans geloopen heeft, en daarna in zachte groene dreven komt, bedriegt hem nog lang de sneeuwblindheid, ja sommigen moeten langen tijd dokteren, voordat ze weder goed zien kunnen, ja velen blijven voor goed blind. Zoo gaat het ook met ons menschelijk verstand. Wij hebben langen tijd slechts in menschenleeringen verkeerd; die hebben ons gemoed zoo in beslag genomen, dat, als wij weer in het lustige groen van het klare Godswoord komen, wij dat niet met open oogen kunnen aanzien. Hier zijn er velen, die het gezicht pas langzamerhand terugkrijgen, waaronder ik ook u reken" [1]). Wat de anthropologie betreft rekenen wij Zwingli ook onder dezulken. Voor de hoofdwaarheden der Schrift gingen de oogen spoedig genoeg weder open. De oude voorstelling van den weg der verlossing was reeds zoo geschokt, in de ervaring was ze zoo leugenachtig en onbevredigend bevonden, dat de waarheid der Schrift op eenmaal die voorstelling overwon en verving. Hoe duide-

[1]) *Ein antwurt Huldrychen Zwingli's Valentino Compar.... Vom evangelio was es sye. Von den leereren, wie vil inen zu glouben sye. Von den bildern, und wie an denen die schirmer und stürmer missleerend. Vom fegfür dass gheins syn mag*, in de *Werke*, Bd II, 1e Abth., S. 5.

lijker de tegenstelling tusschen kerkleer en Schrift in het oog sprong, des te eer was de kerkleer op zijde gezet. Maar niet altoos werd die tegenstelling, hoewel ze er was, zoo dadelijk opgemerkt. Op menig punt drong de waarheid eerst langzamerhand door. Toen Luther en Zwingli reeds lang uit Gods Woord als de eenige bron der waarheid putten, en op menig punt met de kerkleer gebroken hadden, meenden zij nog gehoorzaamheid aan den paus van Rome verschuldigd te wezen [1]). Ook wanneer reeds de kerkleer aangaande eenig punt was verworpen als in strijd met de Schrift, had men daarmede nog niet de leer der Schrift zelf verstaan. In het begin van zijne reformatorische loopbaan meende b. v. Zwingli, dat slechts de waarachtig geloovigen, en dus nog niet de kinderen moesten gedoopt worden [2]). Eerst toen de consequentie van dit beginsel, in het leeren en drijven der Wederdoopers, aan het licht begon te komen, leerde Zwingli de beteekenis van den kinderdoop en van het verbond Gods verstaan.

Zoo is er bij de eerste Hervormers, en niet het minst bij Zwingli, een langzamerhand doorbreken van het licht waar te nemen. De groote waarheid der rechtvaardiging alleen door het geloof in Christus grepen zij opeens, en van uit dit middelpunt brak het licht naar alle zijden over het geheele terrein der theologie door.

Somtijds bleef echter de oude voorstelling te machtig.

---

[1]) J. Tichler, *Huldrich Zwingli, de Kerkhervormer*, 2 dln., Utrecht 1857 en 1858, deel I, blz. 47 volg., 72—75; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 42 f., 48; Rud. Staehelin, *Huldreich Zwingli, sein Leben und Wirken nach den Quellen dargestellt*, 2 Bde, Basel 1895 u. 1897, Bd. I, S. 106 f.

[2]) Zwingli, *Werke*, Bd. II, 1e Abth., S. 245; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. II, S. 51—57.

Wel is er dan strijd, worsteling, maar geen overwinning. Dit verschijnsel zien wij in Zwingli's anthropologie. Zij is nog niet de anthropologie der Schrift; zij is ook nog niet eene samenhangende eenheid. Het licht begint door te breken, maar kan de duisternis nog niet verdringen. Het merkwaardige hierbij is, dat niet slechts, en niet voornamelijk, de leer der kerk, maar veel meer nog eene heidensch-philosophische voorstelling haren invloed duidelijk doet gevoelen. Het is de streng-dualistische anthropologie, die wij voornamelijk bij Plato, bij de latere Stoïci en de Neo-Platonici aantreffen. Dat deze heidensche anthropologie van grooter invloed op Zwingli geweest is dan de kerkelijke, behoeft ons niet te verwonderen. Zwingli heeft zijne opleiding genoten van mannen, die bij alle onderwerping aan de kerk, met hunne gedachten in eene geheel andere wereld leefden dan de Scholastieke theologen. De Humanisten waren zijne leermeesters, van jongs aan. Reeds op tienjarigen leeftijd werd Zwingli geplaatst op de Latijnsche school van Gregorius Bünzli, in Bazel. Hoewel geen Humanist in eigenlijken zin, stond Bünzli toch zonder twijfel in zooverre onder humanistischen invloed, dat hij met behulp der nieuwe leerboeken zijne leerlingen beter Latijn onderwees, dan het oude „barbaarsche" der theologen. Na genoegzame voorbereiding in Bazel werd Zwingli gezonden naar de zuiver-humanistische school van Heinrich Wölflin (Lupulus), in Bern. Hier werd hij twee jaren lang bekend gemaakt met de oude Grieksche en Latijnsche wereld, in hare beste vertegenwoordigers. Het ging daarbij niet slechts om de schoone taal, maar tevens en voornamelijk om de levenswijsheid der Ouden. Men wilde zich in de schoonheid hunner taal verlustigen, maar tegelijk wilde men van hen leeren voor de praktijk des levens. In

deze richting zette Zwingli sinds 1499 zijne studiën voort aan de universiteit te Weenen, waar sedert 1497 de beroemde Humanist Conrad Celtis de richting van het onderwijs aangaf. De groote wijsgeeren der oudheid, vooral Plato en de Neo-Platonici, hoewel ook Aristoteles en anderen, werden daar niet slechts gelezen, hunne wijsbegeerte en levenswijsheid werd bestudeerd, en hetgeen men van blijvende waarde achtte, er uit overgenomen. Ook natuurkunde, astronomie, schoone kunsten werden niet vergeten. En dat Zwingli zijne studie aan deze hoogeschool breed opgevat heeft, blijkt wel uit de algemeene kennis van aardrijkskunde, sterrenkunde, geschiedenis, inzonderheid ook van muziek, die ons telkens in zijne geschriften treft [1]). Voor ons is thans echter van het meeste gewicht, dat Zwingli in Weenen vertrouwd werd met de oude Grieksche en Latijnsche gedachtenwereld, vooral met die der Platonische en Stoische wijsgeeren. In tegenstelling met het Italiaansche Humanisme, gevoelde het Duitsche zich meer aangetrokken tot de diepere en meer ernstige levensbeschouwingen der oudheid. Het zocht naar al wat niet slechts schoon, maar wat ook waar en goed was, in de oude wereld, en deed daar zijn nut mede voor de nieuwe. Het bleef in den grond ernstig-wetenschappelijk, en beproefde de nieuwe verlichting aan kerk en theologie ten goede te doen komen, ook al wist het de gebreken en dwaasheden dier kerk en harer leeraren geducht aan de kaak te stellen [2]). In dien kring werd Zwingli's liefde

---

1) R. Staehelin, *Huldreich Zwingli, sein Leben und Wirken nach den Quellen dargestellt*, 2 Bde, Basel 1895 u. 1897, Bd. I, S. 48.

2) Joh. Carl Ludw. Gieseler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Bd. II, 4e Abth. [Bonn 1835], S. 511 ff.; Fr. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 3e verb. Aufl., Halle 1893, § 73, S. 330 ff.; A.

geboren voor Plato en Seneca [1]), en voor zoovele hoogstaande mannen er in de oudheid geweest zijn [2]).

Ook na den leertijd in Weenen heeft Zwingli de klassieke studie voortgezet, en eigenlijk nooit geheel laten varen, ook niet toen ze voor hem geen hoofdzaak meer wezen kon. Als onderwijzer en student te Bazel, waar hij in 1506 den magistertitel verwierf, als priester en prediker te Glarus, Einsiedlen en Zürich, is hij zijne oude liefde getrouw gebleven [3]). Hij onderhoudt eene levendige briefwisseling over alles wat een Humanist belang kon inboezemen, met de geleerdste en verlichtste mannen van zijn tijd, Erasmus, Beatus Rhenanus, Glareanus, Vadianus, Nesenius, Capito, Frobenius, Ammerbach, Pirkheimer, Zazius, totdat zij niet meer van hem weten willen [4]).

Vooral Erasmus heeft grooten invloed op Zwingli geoefend [5]). Zwingli studeert en brengt het bestudeerde in praktijk, zooals Erasmus het had aangegeven in zijn

---

Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 28, 30, 56 f., 363; II, 781 ff.; C. Nagel, *Zwingli's Stellung zur Schrift*, Freiburg i. B. und Leipzig 1896, S. 2.

[1]) A. Baur, a. a. O., Bd. I, S. 35 f., 71; J. Tichler, *Huldrich Zwingli*, deel I, blz. 86.

[2]) Verg. over Zwingli's humanistische opleiding: J. Tichler, *Huldrich Zwingli*, deel I, blz. 12—24; H. Spörri, *Zwingli als Humanist*, in zijne *Zwingli-Studien*, Leipzig 1866, S. 100; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 3—19; R. Staehelin, *Huldreich Zwingli*, Bd. I, S. 19—35.

[3]) J. Tichler, a. w., blz. 32, 45 volg., 67, 83; H. Spörri, a. a. O., S. 84—90; A. Baur, a. a. O., Bd. I, S. 29, 34 f., 71, 78, 362 ff.; Bd. II, S. 780; R. Staehelin, a. a. O., Bd. I, S. 33 ff., 47—57, 89, 96, 103, 149 ff.

[4]) H. Spörri, a. a O., S. 90—96; A. Baur, a. a. O., I, S. 45, 52, 78, 81 f., 169; II, S. 411; R. Staehelin, a. a. O., I, S. 51—54, 95 f., 144, 156, 170 f., 179.

[5]) J. Tichler, a. w., I, blz. 48—54; A. Baur, a. a. O., II, S. 281; R. Staehelin, a. a. O., I, S. 76—82, 100 ff.

„Enchiridion militis Christiani", waarin ook bovenal de Platonici ter bestudeering werden aanbevolen [1]). De „Expostulatio Jesu cum homine suapte culpa pereunte", maakte een diepen indruk op Zwingli en versterkte hem in zijn voornemen om de Grieksche taal te leeren, opdat hij het Nieuwe Testament in den grondtekst zou kunnen lezen [2]). Hiermede zien wij hem dan ook reeds in Glarus, sinds 1513, maar vooral in Einsiedlen ijverig bezig [3]). Het was trouwens juist de verdienste van geheel het Humanisme, dat het weder tot de bronnen terugleidde, en die bronnen voor een ieder toegankelijk maakte. Erasmus' blijvende invloed op Zwingli bestond niet daarin, dat Zwingli diens godsdienstige en zedelijke opvattingen overnam, maar hierin, dat hij zich door Erasmus den weg liet wijzen tot de bronnen zoowel der oude heidensche wijsbegeerte, als des Christendoms [4]). Dit geldt niet slechts van Erasmus' invloed, maar in het algemeen van den invloed van het Humanisme op

---

1) Erasmus, *Enchiridion militis christiani*, in zijne *Opera omnia*, Lugd. Bat. Tom. V [1704], col. 30; vergelijk A. Baur, a. a. O., Bd. I, S. 31—34.

2) Erasmus, *Expostulatio Jesu cum homine suapte culpa pereunte*, in zijne *Opera*, Tom. V, col. 1319 sqq.; verg. A. Baur, a. a. O., Bd. I, S. 39; R. Staehelin, a. a. O., Bd. I, S. 81 f.

3) J. Tichler, a. w., deel I, blz. 31 volg., 66 volg.; A. Baur, a. a. O., Bd. I, S. 50 f.; R. Staehelin, a. a. O., Bd. I, S. 70 f., 100 ff.

4) A. Baur, a. a. O., Bd. I, S. 32, 36; Bd. II, S. 783 f.; R. Staehelin, a. a. O., Bd. I, S. 101. Verg. ook Zwingli, *Werke*, Bd. I, S. 35 f. (*Opera*, Vol. I, p. 45 seq.); Bd. II, 2e Abth., S. 21: „Dann, so man ie betrachtet, welche uns die gschrift fürgetragen habind durch das mittel und instrument der sprachen; so must du Erasmum zu unseren zyten und Vallam vor etwas jaren zu eim, und den frommen Röuchlin und Pellicanum am anderen erkennen; on dero hilf weder du noch andre nüzid wärind, so seer allein der mensch, und nit gott, der urhaber söllt erkennt werden."

Zwingli [1]). Daarom schijnt mij ook eene poging als die van Sigwart [2]), om aan de leer van Picus van Mirandula een overwegenden invloed op Zwingli toe te schrijven, mislukt. Zwingli moge Picus in vele opzichten met instemming gelezen, hier en daar eene voorstelling van hem overgenomen hebben [3]), Picus is toch zijn leermeester niet. Zijne leermeesters zijn veeleer de oude wijsgeeren, een Plato en een Seneca. Die hebben werkelijk meer dan Zwingli zelf wist, een stempel op zijnen geest gedrukt. Vooral in de anthropologie komt dat uit. Hoezeer Zwingli ook overtuigd was, alleen uit het Woord Gods aangaande den mensch onderwezen te moeten worden [4]), toch is hij door Plato en Seneca dienaangaande onderwezen; en hij is niet in staat geweest hun onderwijs te vergeten [5]). De leer der Schrift

---

[1]) Gieseler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Bd. II, 4e Abth. [Bonn 1835], S. 537; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 101; Bd. II, S. 783; R. Staehelin, *Huldreich Zwingli*, Bd. I, S. 36, 41.

[2]) Christoph Sigwart, *Ulrich Zwingli, der Charakter seiner Theologie mit besonderer Rücksicht auf Picus von Mirandula*, Stuttgart und Hamburg, 1855, vooral S. 7—25. Zie overigens aangaande deze quaestie: H. Spörri, *Zwingli als Humanist*, Aufsatz IV van zijne *Zwingli-Studien*, Leipzig 1866, S. 96—100; S. Cramer, *Zwingli's leer van het godsdienstig geloof*, acad. proefschr., Middelburg 1866, blz. 14 volg., 21; H. Bavinck, *De Ethiek van Ulrich Zwingli*, acad. proefschr., Kampen 1880, blz. 13, volg.; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 42 ff.; R. Staehelin, *Huldreich Zwingli*, Bd. I, S. 73—76; C. Nagel, *Zwingli's Stellung zur Schrift*, Freiburg i. B. und Leipzig 1896, S. VI.

[3]) J. Tichler, *Huldrich Zwingli*, deel I, blz. 33; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 42 f.; R. Staehelin, *Huldreich Zwingli*, Bd. I, S. 74.

[4]) Verg. b.v. Zwingli, *Opera*, Vol. III, p. 166, waar hij o. a. zegt: „A domino igitur deo hominis conditore hominis cognitio non minus petenda est, quam eius ipsius cognitio."

[5]) H. Spörri, *Zwingli als Humanist*, in zijne *Zwingli-Studien*, S. 102—107; H. Bavinck, *De Ethiek van Zwingli*, blz. 13 volg. W. Dilthey, *Auffassung und Analyse des Menschen im 15. und 16. Jahrhundert*, zweite Hälfte, in het *Archiv für Geschichte der Philoso-*

komt er naast te staan, komt er mede in strijd, maar overwint die heidensche anthropologie niet.

Van veel minder invloed dan het Humanisme, is de kerkelijke theologie op Zwingli geweest. Hij heeft zich daar nooit recht in tehuis gevoeld. In humanistische kringen werd veeleer minachting dan eerbied voor de theologische wetenschap gekweekt. Toen Zwingli dan ook te Bazel, sinds 1505 onder leiding van Thomas Wyttenbach, de scholastieke wetenschap ging bestudeeren, was het niet uit liefde tot deze wetenschap, maar om den magistertitel te verkrijgen, en om de scholastiek met humanistische wapenen des te beter te kunnen bestrijden [1]). De Humanisten waren gewoon met de toenmalige theologen, met hun gruwelijk Latijn en hunne dwaze redeneeringen te spotten. In zuivere taal, met heldere syllogismen en scherpe satyren, werden de theologen bestreden. Zwingli kan voor hen en voor hunne wetenschap nooit veel eerbied gehad hebben. De „Leuvensche en Keulsche ezels", zooals Luther ze noemde, waren hem al te goed bekend [2]).

Bij al dezen humanistischen afkeer echter van de scholastieke theologie, bleef Zwingli aanvankelijk een gehoorzaam zoon der kerk. Er waren vaste voorstellingen aangaande zonde, genade, verlossing, aangaande God en mensch, waaraan niemand twijfelde, waarin ook Zwingli was opgegroeid. Het Humanisme, inzonderheid het Duitsche, trachtte

---

phie, Bd. V [Berlin 1892], S. 345, 354, 369, b.v. S. 354: „Waren doch Cicero's und Seneca's Schriften, in welchen dieser höchste vom Alterthum erreichte Standpunkt ausgedrückt war, die tägliche Nahrung der Humanisten . . . ."

[1]) C. Sigwart, *Ulrich Zwingli*, S. 9, 12.

[2]) A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 53 (Anm. 2); Bd. II, S. 778 f.; Gieseler, *Kirchengeschichte*, Bd. II, 4e Abth. S. 510.

die geloofswaarheden niet aan te tasten. Bünzli, Wölflin, Celtis, Wyttenbach, Erasmus spotten misschien met monniken en theologen, maar zij bleven trouwe zonen der kerk [1]). Toen het ten slotte op eene breuk met Rome en kerkleer aankwam, trokken Erasmus, Glareanus, Beatus Rhenanus en vele andere Humanisten zich terug, waarschuwden Zwingli [2]), en toen deze niet luisteren wilde, keerden zij hem den rug toe [3]). Ook Zwingli is als een getrouw zoon der kerk opgevoed. Het kan ons dus niet verwonderen, als wij hier en daar bij hem eene voorstelling aantreffen, die aan de oude Roomsche leer herinnert, hoewel ze eigenlijk niet in overeenstemming is met de Schrift.

De Schrift, en niet het Humanisme, heeft Zwingli doen breken met de leer der kerk, en de waarheid doen vinden [4]). Heeft hij eerst de Schrift slechts in de Latijnsche vertaling gekend, en haar met behulp der kerkvaders bestudeerd [5]), hiermede niet langer tevreden, heeft hij de oorspronkelijke talen, Hebreeuwsch [6]) en Grieksch [7]) geleerd, om uit de zuivere bron van Gods Woord te putten [8]). De kern der

---

[1]) J. Tichler, *Huldrich Zwingli*, deel I, blz. 13; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 12: R. Staehelin, *Huldreich Zwingli*, Bd. I, S. 27, 31, 41.

[2]) A. Baur, a.a.O., Bd. I, S. 150 f., 314.

[3]) H. Spörri, *Zwingli als Humanist*, in zijne *Zwingli-Studien*, S. 90—96; A. Baur, a.a.O., Bd. I, S. 79 f., 175, 364; Bd. II, S. 326 f., 787.

[4]) J. Tichler, a.w., deel I, blz. 88 volg.; A. Baur, a.a.O., Bd. I, S. 50, 56, 63, 67 ff.; Bd. II; S. 783, 789 f.; R. Staehelin, a.a.O., Bd. I, S. 102, 132. Verg. ook Zwingli, *Opera*, Vol. III, p. 30 sqq.

[5]) J. Tichler, a.w., deel I, blz. 72; A. Baur, a.a.O., Bd. I, S. 38, 51; R. Staehelin, a.a.O., Bd. I, S. 96—99.

[6]) A. Baur, a.a.O., Bd. I, S. 88; R. Staehelin, a.a.O., Bd. I, S. 103.

[7]) Zie boven, blz. 9.

[8]) A. Baur, a.a.O., Bd. II, S. 783 f.; C. Nagel, *Zwingli's Stellung zur Schrift*, S. 7—10. Verg. ook Zwingli, *Werke*, Bd. I, S. 79 (Vol. I, p. 96).

religie heeft hij er in weergevonden. Het is hier de plaats niet om na te gaan, in hoeverre hetzij Luther, hetzij Wyttenbach, het hunne er toe hebben bijgedragen, om Zwingli die kern der religie te doen wedervinden. Wyttenbach's invloed erkent Zwingli dankbaar, dien van Luther ontkent hij beslist [1]). Doch in elk geval blijft hij een zelfstandig Reformator, geen volgeling van wien ter wereld. Ook in de anthropologie gaat hij zijn eigen weg, geen anderen gids erkennende dan het Woord Gods. En al is in menig opzicht de Grieksche philosophie hem te machtig gebleken, al doet ook op een enkel punt de kerkleer nog haren invloed gelden, in dat deel zijner anthropologie, dat het meest in direct verband staat met het Evangelie, heeft Zwingli de schrift verstaan: Zoo bedorven is de mensch, dat hij alleen door vrije genade om Christus' wille, en door de kracht des Heiligen Geestes, kan zalig worden.

Zwingli wil zijn, en is in de kern, ook wat zijne leer van den mensch betreft, een bijbelsch theoloog. Dit rechtvaardigt onze indeeling der stof, die uitgaat van de bijbelsche leer, dat door den val eene algeheele omkeering in den mensch is teweeggebracht. Wij beschouwen achtereenvolgens: I den mensch voor den val, II den val, III den mensch na den val, IV de erfzonde, V den vernieuwden mensch. Hoofdstuk III en IV behooren eigenlijk bij elkander, maar om Zwingli's eigenaardige beschouwing van de erfzonde, meenden wij deze

---

[1]) Zwingli, *Werke*, Bd. I, S. 253 f. (Vol. I, p. 273 seq.): Bd. II, 2e Abth., S. 25; Vol. III, p. 543 sqq. Verg. ook A Baur, a. a. O., Bd. I, S. 19–26, 58, 68; Bd. II, S. 279, 282 ff.; R. Staehelin, a. a. O., Bd. I, S. 164–178.

in een apart hoofdstuk te moeten bespreken. De leer van den hernieuwden mensch behoort misschien eer in eene beschrijving van Zwingli's soteriologie, dan in die van zijne anthropologie thuis. Doch Zwingli kent nog niet zulk eene preciese indeeling der dogmatiek, behandelt gewoonlijk ellende en verlossing dadelijk na elkander. Wij meenden in zijn geest te handelen, door de leer van den wedergeborene tot de anthropologie te rekenen.

HOOFDSTUK I.

De mensch voor den val [1]).

Over den staat des menschen vóór den val spreekt Zwingli nergens zeer uitvoerig. De groote strijd liep niet over de vraag, hoe de mensch eenmaal was, maar over de vraag, hoe thans 's menschen toestand is, en hoe hij daaruit verlost kan worden. Slechts in verband hiermede komt nu en dan ook de oorspronkelijke toestand des menschen, Adam's staat in het paradijs, ter sprake. Wij zullen dus genoodzaakt zijn, voor dit deel van Zwingli's anthropologie, conclusiën te trekken uit hetgeen hij leert aangaande den val en den staat na den val. En ook dan zal het ons niet gelukken, eene duidelijke voorstelling te vormen van hetgeen Zwingli dacht over het oorspronkelijk wezen des menschen. Reeds hier doen, behalve de Schrift, de kerkleer en de Grieksche philosophie haren invloed gevoelen.

God heeft den mensch geschapen als een wezen, samen-

---

[1]) „Hie mussend wir voran ermessen den stand Adams vor dem übertreten; darnach nach dem übertreten," in de *Uslegen und gründ der schlussreden oder artikel durch Huldrychen Zwingli*, *Uslegung V*, in *Huldreich Zwingli's Werke. Erste vollständige Ausgabe* durch M. Schuler und J. Schulthess, Zürich, Bd. I [1828], S. 182 (in de Lat. editie, Vol. I [1829], S. 203).

gesteld uit twee deelen, lichaam en ziel („corpus" en „mens" of „anima"). Deze deelen zijn geheel verschillend van natuur [1]). Het lichaam toch is vleesch („caro"), uit het stof der aarde geformeerd, en dus van lager natuur; de ziel is van hooger natuur, geestelijk. Toch vormen die beide te zamen één menschelijk wezen. In deze zeer algemeene gedachten komen al de geschriften van Zwingli overeen. Doch zoodra wij nauwkeuriger wenschen te bepalen het wezen van vleesch en ziel, hunne onderlinge verhouding, en hunne verhouding tot God, houdt de overeenstemming op. Dan vinden wij twee of drie verschillende, in het wezen der zaak tegenstrijdige voorstellingen. Zwingli denkt nu eens scherp-dualistisch over de verhouding van lichaam en ziel, dan weer is er niet zulk eene scherpe tegenstelling, en treedt de éénheid des menschen meer op den voorgrond. Het dualisme is Zwingli's eigenlijke overtuiging, door hem ten deele geërfd uit de gangbare kerkelijke leer, ten deele nieuw gewonnen uit zijne geliefde klassieke auteurs, in wier geschriften en gedachtenwereld hij door het Humanisme was ingeleid. Op het einde van zijn leven vinden wij het scherper dan ooit tevoren geformuleerd in het geschrift „Over de voorzienigheid Gods" [2]). En ook daar, waar meer bijbelsche gedachten de overhand hebben, breekt toch telkens weer die oude geliefde voorstelling door, en worden

---

[1]) *De vera et falsa religione Huldrici Zuinglii commentarius*, *anno 1525*, in *Zuinglii opera*, Vol. III [1832], p. 169: „De toto homine, qui ... ex anima corporeque rebus natura diversis compactus est."

[2]) *Ad illustrissimum Cattorum principem Philippum*, *Sermonis de providentia dei anamnema*, gewoonlijk genoemd: *De providentia*, in *Zuinglii opera*, Vol. IV [1841], p. 79—144. Dit geschrift is eene nadere uitwerking van een preek, door Zwingli in tegenwoordigheid van Philips van Hessen gehouden, tijdens de samenkomst met Luther en Melanchthon te Marburg, in 1529.

wij verrast door scherp-dualistische uitdrukkingen. Zwingli schijnt de tegenstelling niet gevoeld te hebben. Hij heeft althans niet beproefd die tegenstrijdige meeningen te verzoenen.

In het eerste werk, waarin Zwingli eenigszins uitvoerig stilstaat bij het wezen des menschen, treft ons reeds dadelijk de dualistische tegenstelling tusschen ziel en lichaam. Het is zijn geschrift aan de nonnen van Oetenbach, „Van de klaarheid en zekerheid van het woord Gods" [1]), uit het jaar 1522. Als inleiding op zijn eigenlijk onderwerp spreekt Zwingli eerst over het wezen van den mensch, tot wien het woord Gods komt [2]), onder het volgend opschrift (evenwel slechts in de Latijnsche editie): „Van het beeld Gods, waarnaar de mensch geschapen is, en dat de mensch volgens dit beeld, door niets dan door het Woord Gods kan worden verblijd" [3]). De mensch is naar Gods beeld geschapen (Genesis I. 26). Evenwel niet wat betreft het lichaam, slechts wat betreft de ziel. Zoo wij immers eene beeltenis Gods waren naar het lichaam, moest ook God een lichaam, uit leden samengesteld, hebben [4]). En daar dit onmogelijk is, „blijft slechts over, dat wij naar het gemoed of naar de ziel zijn gevormd in overeenstemming met de natuur Gods"; „dat de mensch niet naar het lichaam eene beeltenis Gods is, maar naar de ziel" [5]). Deze ziel, aan God

[1]) *Von klarheit und gewüsse oder unbetrogliche des worts gottes, von Huldrychen Zwingli*, in *Zwingli's Werke*, Bd. I, S. 52—82 (*Opera*, Vol. I, p. 65—100).

[2]) A a. O., S. 55—63 (l. c., p. 69—78).

[3]) L c., p. 69.

[4]) A. a O., S. 56 (l. c., p. 69).

[5]) A a. O., S. 57: „Also wirt überblyben, dass wir nach dem gmut oder nach der seel sind gebildet uf den schlag gottes"; „dass der mensch nit nach dem lyb ein bildnuss gottes ist, sunder nach der seel."

verwant, kan niet anders dan naar God uitgaan, en zijn woord met eerbied betrachten [1]). Zij is begeerig naar de eeuwige zaligheid, en vreest voor de eeuwige pijn, omdat zij verlangt te komen in haren oorsprong, gelijk alle dingen (Pred. I. 6) [2]). In de Latijnsche vertaling wordt aan de ziel zelfs eene „volmaakte natuur" toegeschreven, terwijl de natuur des vleesches „geheel is bedorven door de verleidingen der begeerten" [3]). Het vleesch is hier dus, niet slechts na en door den val, maar naar zijne oorspronkelijke eigene natuur ongoddelijk, bedorven, aardsch. De val brengt in de natuur van het vleesch, van het lichaam geene verandering. Van den val wordt dan ook in dit verband niet gesproken, hoewel er alle aanleiding toe is. Wel wordt hij ondersteld. Naar aanleiding van Kol. III. 9 sprekende over den ouden en den nieuwen mensch, noemt Zwingli dien ouden mensch: „den ouden Adam", ongetwijfeld met het oog op den val [4]). Ook wijst hij er op, dat het „vernieuwd worden van den inwendigen mensch", uit 2 Kor. IV. 16, een „bedorven zijn" onderstelt [5]). Maar in het wezen des vleesches

---

1) A. a. O., S. 57 f. (l. c., p. 71).

2) A. a O., S. 58 (l. c., p. 72): „Dann je des menschen gemut ist fürsichtig uf ewige freud, und forchtsam des ewigen leids, und begert ze kummen in sinen ursprung wie alle andere ding, als Salomon anzeigt Eccles. I. 6."

3) L. c., p. 73: „Constat ergo ex praecedentibus, aeternae felicitatis desiderium humano generi natura insitum esse, non quidem carnis, quae natura affectuum illecebris tota corrupta est; sed natura perfecta illa, quae non aliud quam imago dei est, quam summus ille mundi opifex mentibus nostris impressit." In het oorspronkelijke wordt minder scherp gezegd, a. a. O., S. 59: „dass die begird der seligheit uns von natur anligt, nit von natur des fleischs oder anfechtungen, sunder von der bildnuss har, die uns der werkmeister gott yngedruckt hat."

4) A. a. O , S. 60 (l. c., p. 74).

5) A. a. O., S. 61 (l. c , p. 75): „Sehend, was man ernüweret, muss

is door den val geene verandering gekomen. De ziel is bedorven en moet vernieuwd worden, en aldus tot haar oorspronkelijken staat teruggeroepen, maar het vleesch was en blijft naar zijn eigen natuur slecht, den geest vijandig. Zoowel bij Adam vóór den val, als bij den geloovige, is dat vleesch er op uit, de ziel te belemmeren en krachteloos te maken bij häar streven om tot God te komen, en goddelijk te leven. Want dat is de lust van de ziel, van „den nieuwen mensch, die niet daarom nieuw genaamd wordt, dat hij minder oud van herkomst is, maar daarom, dat hij steeds schoon is, onbevlekt van het schadelijk bederf des lichaams..." [1]). De inwendige of nieuwe mensch zou veel vuriger naar God jagen, en veel Goddelijker leven, als de oude mensch met zijne aanvechtingen niet zoo sterk was [2]). De Latijnsche vertaling voegt er aan toe: „Nu hij (de nieuwe mensch) evenwel in dit vergankelijke en broze vleesch, als in een kerker opgesloten gehouden wordt, vermag hij zich nauwelijks zooveel vrijheid te verschaffen, dat ook maar de geringste gedachte over Hem, naar wiens beeld wij zijn geschapen, zijne ziel kan binnendringen" [3]).

---

je vormal geschaffen, gemacht oder erbuwen syn, und demnach, so es abgangen oder bresthaft worden ist, widerum zu siner ursprünglichen erste bracht werden."

[1]) A. a. O., S. 60 (l. c., p. 74): „Den nüwen menschen, welicher nit darum der nüw genennt wirt, dass er minder alt harkummen syge, sunder darum, dass er allweg schön ist, unbefleckt von den schädlichen bresten des lybs."

[2]) A. a. O., S. 61: „Wo der alt mensch ... nit so stark wäre mit sinen anfechtungen, so wurde der inner oder nüw mensch vil treffenlicher nach gott ringen und vil göttlicher leben."

[3]) L. c., p. 74: „Iam vero quum in hac carne caduca et fragili, ceu in carcere aliquo, conclusus teneatur, vix aliquando sese in eam libertatem vindicare potest, ut cogitatio aliqua vel tenuis de archetypo animum illius subeat."

Mochten wij nog twijfelen of Zwingli onder den inwendigen, nieuwen mensch wel de ziel, en onder den ouden mensch het vleesch, het lichaam verstaat, dan komt hij ons daarvan verzekeren door zijne verklaring van 2 Kor. XII. 10: Als ik zwak ben, dan ben ik machtig. „Als hij zwak is naar het lichaam, dan is hij sterk naar de ziel" [1]). Ja, „God is een echtgenoot en man der menschelijke ziel" [2]). Een oude heidensche philosoof had zich precies op dezelfde wijze kunnen uitdrukken. Maar die had er niet bij kunnen voegen, wat Zwingli naar aanleiding van Rom. VII. 18 zegt, dat in den uitwendigen mensch de zonde woont, en dat Paulus hier met „zonde" bedoelt „het zondig gebrek", het gebrek, de krankheid, waaruit onze zonde voortspruit [3]). Bedoelt Zwingli, dat reeds vóór den val des menschen de natuur des vleesches die neiging tot zondigen had, dan is de mensch met zondig vleesch geschapen, de val is van dien toestand een natuurlijk uitvloeisel, en de strijd tusschen den ouden en den nieuwen mensch is geen andere, dan de strijd, die er reeds vóór den val was in den mensch, tusschen ziel en lichaam. Dezen indruk maakt dan ook beslist, hetgeen Zwingli zegt aangaande dien strijd, naar aanleiding van Koloss. III. 9 [4]). Toch spreekt het vanzelf, en

---

[1]) A. a O., S. 61 (l. c., p. 74 seq.): „So er krank am lyb, ist er stark nach der seel, die sich rüstet nach gott nachzefolgen von natur der bildnuss, mag doch nieman hinkummen vor dem beschwerenden lychnam."

[2]) A. a. O., S. 62: „Gott ist ein gmahel und mann der menschlichen seel"; of, in de Lat. ed., l. c., p. 76: „Deus mentis fidelis maritus est."

[3]) A. a. O., S. 61 (l. c., p. 75): „Der uswendig mensch..., in dess glideren (das ist in welichem) die sünd wone, das ist der sündlich bresten; dann hie wirt die sünd bym Paulo genommen, der bedütnuss wir nemend die bresthafte ze sünden."

[4]) A. a. O., S. 60 f. (l. c., p. 74).

allerlei uitdrukkingen wijzen er op, dat Zwingli dien zondigen toestand van het vleesch in verband brengt met den val. Maar deze bijbelsche gedachte is niet organisch met het geheel verbonden. Ze staat los naast Zwingli's beslist dualistische leer aangaande de verhouding van ziel en lichaam bij den mensch vóór den val.

Dit dualisme vinden wij het duidelijkst en meest onomwonden geleerd in Zwingli's geschrift „Van de voorzienigheid Gods" [1]). Hier waagt Zwingli ook een poging, hoewel een vrij ongelukkige, om de bijbelsche leer van den val met zijn dualisme in overeenstemming te brengen. Zwingli begint in hoofdstuk IV [2]), dat over den mensch handelt, te wijzen op de bewonderenswaardige schoonheid van het menschelijk wezen, dat door God geschapen is als een niet slechts hemelsch, maar ook aardsch wezen [3]). „God heeft den mensch geschapen, niet alleen om eene beeltenis en een voorbeeld Gods te zijn, maar ook hiertoe, dat onder de uit aarde gemaakte schepselen, er een zou wezen, die God genoot, ter eene zijde door gemeenschap en vriendschap, ter andere zijde echter door te bezitten en te omarmen" [4]). En daarin ziet Zwingli dan reeds eene afschaduwing van

---

1) *Ad illustrissimum Cattorum principem Philippum*, *Sermonis de providentia dei anamnema*, gewoonlijk genoemd: *De providentia*, in *Huldrici Zuinglii opera*, cur. M. Schulero et J. Schulthessio, Turici, Vol. IV [1841], p. 79—144.

2) L. c., p. 98—107. Volgens Sigwart sluit zich dit hoofdstuk nauw, soms woordelijk, aan bij de »*Oratio de hominis dignitate*" van Picus van Mirandula. Zie Chr. Sigwart, *Ulrich Zwingli*, Stuttgart und Hamburg 1855, S. 73, Anm.

3) L. c., p. 98: „Non coeleste solum, sed etiam terrestre animal."

4) L. c., p. 98: „Universorum opificem deum hominem non in hoc solum condidisse ut imago et exemplum eius esset, sed in hoc quoque ut ex his creaturis, quae de terra factae sunt, esset quae deo frueretur, hic commercio et amicitia, isthic vero possidendo et amplexando."

de menschwording van Gods Zoon, „waarop wij toch immers nooit duidelijker voorbereid hadden kunnen worden, dan nu wij van den beginne aan een verstandelijken geest zien gezaaid in een stompzinnig lichaam" [1]. De mensch is geschapen als een tusschenwezen, als eene schakel tusschen God en de geestenwereld ter eene zijde, en de lichamelijke wereld ter andere zijde. „Daarom is hij met een lichaam begiftigd, omdat hij tot een heerscher over alle lichamelijke dingen bestemd is; en met een ziel, omdat hij alleen uit alle lichamelijke schepselen verwantschap en gemeenschap met God en de overige geestelijke substantie's zou hebben." Uit hoe geheel verschillende bestanddeelen is de mensch dus samengesteld. „Immers, wat is er meer vreemd aan de helderheid en lichtheid van de ziel en van het verstand, dan de botheid en traagheid van de aarde en van het lichaam" [2]. Het lichaam des menschen onderscheidt zich wel van andere lichamen door eene wonderbare fijnheid, en geschiktheid om als woning voor de ziel te dienen. „Goede goden", roept Zwingli uit, na op de lichamen van allerlei dieren gewezen te hebben, „hoe geheel vreemd aan alle grofheid is het menschelijk lichaam, door God voortgebracht" [3]? Het gaat rechtop, het aangezicht gericht naar den hemel, naar welks erfenis het staat [4]. Maar met dat al „bewaart ieder deel zijn eigen wezen en natuur. De ziel, de waarheid liefheb-

---

[1]) L. c., p. 98 seq.: „Quomodo potuissemus enim planius ad filii dei inhumanationem manu duci, quam quum ab initio spiritum intellectualem videmus stupido corpori inseri?"

[2]) L. c., p. 99: „Quid enim alienius est a mentis et intellectus perspicuitate ac luce, quam terrae corporisque stupor et inertia?"

[3]) L. c., p. 99: „At humanum corpus, dii boni, quam alienum ab omni asperitate producitur?"

[4]) L. c., p. 99: „Decidunt illa in pedes quatuor; hic vero noster duobus nititur, quo rectius coelum cuius hereditatem ambit intueatur."

bende en voortdurend God vereerende, uit wiens substantie zij hare verwantschap heeft, streeft naar rechtvaardigheid en onschuld; het lichaam neigt naar zijn oorsprong, naar het slijk, naar het vleesch, en volgt hun aard" [1]). De mensch kan daarom niet beter worden vergeleken dan bij een helderen stroom, waarin slijk geworpen is. Die heldere stroom is de ziel, van de Godheid zelf afvloeiende, en daarom het ware en rechte liefhebbende en zoekende, zoodat, wanneer ge de ziel buiten het logge gevaarte des lichaams beschouwt,.... ge niets vuils, onrustigs of leelijks in haar ontdekt. Het slijk is het lichaam, van de aarde genomen" [2]). „Vandaar die vreeselijke oorlog, waarin ziel en lichaam elkander wederkeerig bestrijden. Als de ziel zich gezet heeft tot contemplatie der Godheid, tot samenspreking en overpeinzing van de gemeenschappelijke dingen, dan trekt plotseling het uit slijk gevormde vleesch haar terug" [3]). Geen van beiden behaalt ook ooit zóó de overwinning, of de overwonnene biedt nog wel

---

[1]) L. c., p. 99: „Servat tamen ingenium et naturam suam utraque pars. Mens veri amans et subinde numinis reverens, e cuius substantia cognationem trahit, aequitati et innocentiae studet; corpus ad suam originem propendet, ad lutum, ad carnem, atque horum ingenium sequitur."

[2]) L. c., p. 100: „Limpidum clarumque fluentum mens est, a numine ipso profluens, unde et veri ac iusti amans ac studiosa est, adeo ut si illam citra corporis stupidam molem consideres, quomodo scilicet angeli sunt, nihil foedum, turbulentum aut spurcum in ea deprehendas. Lutum corpus est, de terra sumtum . . ." Vergelijk ook *Annotationes Huldrici Zuinglii in Evangelium Lucae*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 635 seq., 662.

[3]) L c., p. 100: „Hinc bellum illud intestinum, quo se mutuo oppugnant mens et corpus. Haec quum numen contemplari, cum illo colloqui deque rebus communibus commentari orsa est: subito retrahit e luto ficta caro."

tegenstand. „Nooit wordt de ziel zóó onderdrukt, dat ze zichzelf bij voortduring vergeet; nooit wordt ze door de trotschheid en tyrannie van het vleesch zoo terneergeworpen, dat ze met vermanen, hoe laat ook, ophoudt" [1]). Het is ook volstrekt Gods bedoeling niet, dat de ziel zulk eene absolute overwinning zoude behalen. Dan zou de mensch een engel worden. Behaalde daarentegen het vleesch de overwinning, de mensch zou een dier worden. De mensch moet zijn bijzonder, zijn eigenaardig wezen behouden, en daarom zorgt God, dat èn ziel èn lichaam hunne eigene natuur bewaren [2]). Wel is de ziel bestemd om te regeeren in dit samengesteld wezen; daarin steekt juist de mensch boven de geheele menigte der bezielde wezens uit, dat eene intellectueele substantie hem gesteld is tot koning en bestuurder" [3]). Maar harmonie, éénheid is er van den beginne in het menschelijk wezen niet geweest. De mensch is eigenlijk van het begin af een ongelukkig schepsel. Zwingli stelt dan ook de vraag: „Waarom God den mensch zoo ongelukkig geschapen heeft, dat hij nooit eenigen vrede met zichzelf heeft" [4]). Hij wil echter op die vraag niet ingaan. God geeft geen rekenschap van zijn doen. „Hij heeft den mensch zoodanig willen maken, en het is genoeg, dat hij het gewild heeft" [5]). Maar eene andere vraag kan niet zoo gemakkelijk ter zijde geschoven: of bij deze beschouwing de zonde nog

---

[1]) L. c., p. 100.

[2]) L. c., p. 105 seq.

[3]) L. c., p. 98: „Cui intellectualis substantia praefecta sit rex ac moderator."

[4]) L. c., p. 101: „Cur ergo deus tam infelicem condidit hominem, cui pax nulla unquam cum se ipso est?"

[5]) L. c., p. 102: „Quem talem facere numen voluit, satisque est voluisse." (Zie beneden, hfdst. II, *De val*, het laatste gedeelte, over de verhouding van val en providentie.)

wel schuld te noemen is, en of bij zulk eene tegenstrevigheid van het vleesch de ziel wel naar recht kan veroordeeld worden [1])? Bij de gegeven samenstelling van den mensch toch, is het dwaas om bij den mensch onschuld te zoeken. Zwingli erkent zelf: „Ge kunt evenmin onschuld van den mensch eischen, als van iemand, dien ge bevolen hebt in een modderigen poel te zitten, een werk uit byssus blinkend en rein" [2]). Dit physisch gebrek kan toch geen zonde, geen schuld zijn. Wel tracht Zwingli dit physisch gebrek op ethisch gebied over te brengen, door daarop te wijzen, dat God aan den mensch zijne wet gegeven heeft, en dat de mensch tegenover die wet een zondaar wordt voor God [3]). Maar hiermede blijft toch de onmogelijkheid, de wet te volbrengen, eene physische. Want God heeft den mensch zoo geschapen, dat hij toch de wet nooit volbrengen kon [4]). Zwingli moge er al op wijzen, dat de ziel door Gods Geest wordt ondersteund, opdat zij niet onder het vleesch zou komen, waardoor de mensch een dier zoude worden; tegelijkertijd moet hij toegeven, dat God ook het hardnekkige vleesch ondersteunt en voedt, opdat de mensch geen engel worde, maar mensch blijve [5]). Ook op deze wijze slaagt

---

[1]) L. c., p. 101 seq.

[2]) L. c., p. 106: „Imo innocentiam eadem opera ab homine exigas atque ab eo, quem in lutosam paludem sedere iusseris, opus e bysso nitidum ac mundum."

[3]) L. c., p. 102—105. (Zie beneden, hfdst. II en V).

[4]) Vergelijk hiertegenover den Heidelbergschen Catechismus, 9e vraag en antwoord.

[5]) L. c., p. 106: „Ergo, ut homo homo sit, non belua, nobiliorum et meliorum rerum curam atque cognitionem habeat necesse est. Quumque illam superne illatam habet, tunc tandem est homo. Animum enim habeat oportet et corpus animal istud, quod non est mere angelus, nec mera belua. Quod autem deus pertinacem carnem sustentat et alit, quamvis animo rebellet, eadem causa fit, qua et animus superne

Zwingli er niet in, zijn dualisme in overeenstemming te brengen met de Schrift.

Wij vinden dit dualisme, hoewel niet zoo opzettelijk en niet zoo consequent ontwikkeld, in al de geschriften van Zwingli terug. In zijn eerste theologische werk, „Over de keuze en de vrijheid der spijzen" [1]), keurt Zwingli het vasten op bepaalde tijden niet af, „als het vrijwillig geschiedt, om het lichaam in bedwang te houden" [2]). In de „Uslegen" [3]), waar hij den mensch zoowel naar ziel als lichaam „vleesch" („caro") noemt, zoolang de Heilige Geest niet in hem woont en hem bestuurt, wordt toch op eens de mensch vergeleken bij een bal, samengesteld uit was en klei. In de zonnewarmte smelt de was en verhardt de klei; in stroomend water vervloeit de klei en verhardt de was. Zoo is de verbinding van lichaam en ziel. Beider kracht en werkzaamheid ziet Zwingli afgebeeld door eene samenvoeging van evenveel wijn en water, waardoor een soort van laf mengsel ontstaat, totdat het gedronken en door de digestie in bloed veranderd wordt [4]). Zoo hier

---

imbuitur. Oportet enim animal hoc isto esse admirabile quod et divina ambiat, et corporeis utatur."

¹) *Von erkiesen und fryheit der spysen*, *Von ärgernuss und verböserung*, *Ob man gewalt hab die spysen zu etlichen zyten verbieten*, *Meinung Huldrychen Zwingli's*, in *Huldreich Zwingli's Werke*, durch M. Schuler und J. Schulthess, Zürich. Bd. I [1828], S. 1—29 (*Opera*, Vol. I, p. 1—38).

²) A. a. O., S. 12 (oben): „Das ich nit will gescholten haben, so es fry geschicht den lychnam zu meistern."

³) *Uslegen und gründ der schlussreden oder artikel*, *durch Huldrychen Zwingli*. *Zürich uf den XIX tag jenners im MDXXIII jar usgangen*, in de *Werke*, Bd. I, S. 169—424 (*Opera*, Vol. I, p. 190—435).

⁴) *Uslegung des V artikels*, a. a. O, S. 191 (l. c., p. 211): „Byspil: Mach ein kugel zemmen us wachs und leim; legst du die an die

als overal door Zwingli's geschriften, is het vleesch, en daarom ook het uit vleesch gevormde lichaam, niet door den val, maar van oorsprong, ongoddelijk, onwijs en slecht, Gode en der ziel vijandig, zichzelf liefhebbend. „Uit het vleesch komt niets goeds; want het is van wezen en natuur boos" [1]). „Zoolang wij leven, laat ons de booswicht, het lijf, nooit toe vroom te leven van wege de aanvechting" [2]). Het lichaam is wel dood om der zonden wille, de geest, of de ziel, echter leeft om der gerechtigheid wil. Het lichaam is dood, en baart doodelijke en zondige werken [3]). Het vleesch staat vijandig tegenover God en den

---

sonnen, so zerschmilzt das wachs und wirt der leim härt; legst du sy in ein fliessend wasser, so wirt der leim hingeflözt, und wirt das wachs härt. Ein anders: vermisch wyn und wasser zemmen glych vil; so empfindst du eigenlich dass keintweders sin natur und kraft behalten mag, sunder ist es ein ungeschmackt ding, bis es getrunken und durch verdöwung zu blut verkeert wirt. Die zwey byspil gebend uns die seltsamen natur des menschen ze verston. Im ersten verstat man das zemmensetzen des lybs und der seel; im andren jedwedrer natur kraft und wirkung. Also empfindend wir, dass, diewyl der mensch lebt, die zwey ding mit einander strytend."

[1]) *Uslegung des XVI. artikels*, a. a. O., S. 224 (l. c., p. 245): „Us dero kummt nüt guts: dann sy ist von art und natur bös, als gott selbs geredt hat Gen. VIII. 21."

[2]) *Ein kurze christenliche ynleitung, die ein eersamer rat der statt Zürich den seelsorgern und prädicanten in jren stätten landen und gebieten wonhaft zugesandt habend, damit sy die evangelische warheit einhellig fürhin verkündind und jren underthonen predigind, usgangen uf den 17. tag novembris* MDXXIII, in de *Werke*, Bd. I, S. 541—565 (*Opera*, Vol. I, p. 549—582). Zie S. 551: „Diewyl wir lebend, so lasst uns der schelm, der lychnam, niemar mee frommlich leben der anfechtung halb."

[3]) A. a. O., S. 551 (L. c., p. 562 seq.): „So ist der lychnam tod von der sünd wegen, und lebt aber der geist oder die seel von der rechtwerdung wegen.... Also ist die meinung Pauli, dass unser lychnam allweg tod ist und tödliche oder sündliche werk gebirt."

geest [1]). Zoolang wij dien ellendigen klomp des lichaams ronddragen, blijft de zonde, en dus ook de poenitentie [2]). Het vleesch veracht God en heeft zichzelf lief [3]). De ziel op zichzelf is wel rein. Maar door de verbinding met het lichaam wordt zij verontreinigd. De engelen hebben geen lichaam ontvangen, en zijn dus reine zielen. Maar bij ons „is de ziel in een onrein lichaam, en alzoo door driften overweldigd" [4]). „Het lichaam en al wat lichamelijk is, is gelijk aan een kooi. Waarom heeft een kooi waarde? Immers wegens den vogel, die in haar gevoed wordt en zingt. De ziel is dien vogel gelijk. Als de vogel wegvliegt, wordt de kooi in een hoek weggeworpen en verwaarloosd; maar de vogel wordt niet verwaarloosd, neen zorgvuldig verzorgd. Dwazen zijn het die meer werk aan de kooi dan aan den vogel besteden. Dwazen, die het lichaam meer verzorgen dan de ziel" [5]). Er is voor de ziel niets begeer-

---

[1]) *De vera et falsa religione Huldrici Zuinglii commentarius, anno MDXXV mense martio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 145—325; zie p. 168: „Quod si homo totus caro est, quid quaeso cogitat, quam quae carnis sunt? si vero haec solummodo cogitat, quid aliud quam hostem dei agit? Spiritus enim concupiscit adversus carnem, caro autem adversus spiritum."

[2]) L. c., p. 200.

[3]) *De peccato originali declaratio Huldrici Zuinglii ad Urbanum Rhegium*, in de *Opera*, Vol. III, p. 627—645; zie p. 631: „Caro ergo dei contemnens ac sui amans est."

[4]) *Annotationes Huldrici Zuinglii in Evangelium Lucae,* in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 635 seq.: „Sunt substantiae spirituales et purae, ut angeli et animae. At animae corporibus sunt immersae, adeoque nonnihil impuritatis habent.... Anima vero in corpore impuro est, adeoque adfectibus obruta."

[5]) L. c., p. 584: „Corpus et quidquid est corporeum, caveae simile est. Cur caveam pretiosam dicimus? propter avem nimirum quae in ea alitur, et canit. Anima avi similis est. Avis si evolat, abiicitur cavea in angulum aliquem et negligitur; at avis non negligitur, sed diligenter

lijker dan om uit de gevangenis des lichaams verlost te worden. Dan „gaat zij naar een betere plaats, naar heerlijker licht.. Evenals een kind uit de moeder, uit de duisternis in het licht wordt gebaard, zoo wordt de ziel, als ze uit het lichaam uitgaat, tot eeuwig licht en eeuwige rust geboren" [1]).

Hiermede in nauw verband staat Zwingli's overtuiging aangaande de „affecten", de neigingen, begeerten, driften, de „anfechtungen", des vleesches. Voortdurend wordt de zondigheid des menschen met de affecten in verband gebracht. In die affecten openbaart zich de zondigheid en het tegen-goddelijk karakter van het vleesch, ja schuilt de zonde des menschen. „De inwendige mensch (de ziel) zou nog veel meer naar God uitgaan, en veel Goddelijker leven, was de oude mensch (het vleesch) niet zoo sterk met zijne aanvechtingen" [2]). „Zonde wordt menigmaal genomen voor de onmacht van onze verbrokene natuur, die ons verlokt tot de aanvechtingen (affecten) van het vleesch" [3]). „Waar die aanvechtingen of begeerten zijn, daar is ook zonde;

---

curatur. Stulti sunt qui plus laboris caveae quam avi impendunt. Stulti ergo qui corpus magis curant quam animum."

[1]) L. c., p. 652: „Anima ergastulo corporis liberata, in potiorem locum recipitur, in praestantiorem lucem, quam qua hic est fruita. Quemadmodum infans ex utero matris, ex tenebris in lucem editur, sic animus e corpore dum exit in aeternam lucem et requiem generatur."

[2]) *Von klarheit und gewüsse oder unbetrogliche des worts gottes*, in de *Werke*, Bd. I, S. 61, (*Opera*, Vol. I, p. 74): „Und wo der alt mensch... nit so stark wäre mit sinen anfechtungen, so wurde der inner oder nüw mensch vil treffenlicher nach gott ringen und vil göttlicher leben."

[3]) *Uslegung des V. artikels*, a. a. O., S. 190 (p. 210): „Das wort sünd etwann genommen wirt für die blödigheit der zerbrochnen natur, die uns allweg zu den anfechtungen des fleisches reizt."

want de begeerte komt uit de zonde, de erfkrankheid" [1]). „De mensch kan niets goeds uitrichten, omdat hij door zoovele en zoo groote affecten is overstelpt, zooals daar zijn eigenliefde, toorn, gunst, haat, liefde, vreugde, smart" [2]). Zij maken hem gelijk aan de dieren, die ook alles uit zelfzucht doen [3]).

Tegenover den alzoo door zijne affecten overheerschten mensch, stelt Zwingli God, die een rein en eenvoudig wezen is, en daarom vrij van alle affecten. „God is niet alleen rechtvaardig, maar de onbesmette gerechtigheid zelf, die zoo louter en wezenlijk rein is, dat in Hem niets vermengds is met eenigerlei onzuiverheid der aanvechtingen. Want wat samengemengd is, kan niet eeuwig zijn, en God is het eeuwige goed, dus moet Hij, die de gerechtigheid is, onvermengd zijn, vreemd aan alle aanvechtingen en zelfzuchtige begeerten" [4]). En daar niemand in Gods gemeenschap leven, bij God wonen kan, dan die even zuiver is als Hij, eischt Hij ook van ons, dat wij zuiver

---

[1]) *Usl. des XXII. art.*, a. a. O., S. 310 (p. 325): „Dann, wo die anfechtung oder begird ist, da ist ouch die sünd; denn die begird kummt us der sünd, bresten."

[2]) *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 96 seq.: „Quis sperabit nos aliquid recte gerere posse, tot tantisque mersos adfectibus? quales sunt amor sui, ira, gratia, odium, amor, gaudium, tristitia."... „Rebellantibus deinde tot adfectibus, quis est, qui opus bonum aut remuneratione dignum de se polliceri possit?"

[3]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 545 f. (p. 554 seq.).

[4]) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 429 (p. 441): „Also ist er nit allein gerecht, sunder die unverseerte grechtigheit selbs, die so luter und eigenlich rein ist, dass in dero nüt vermischtes ist mit einigerley unsuberkeit der anfechtungen," u. s. w. Verg. ook *Praeceptiones pauculae*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 151; *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 283; *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV., p. 112.

en vrij zijn van alle vleeschelijke affecten, aanvechtingen en begeerten. De affecten zijn verboden bij de wet Gods, en alzoo doodelijke zonden [1]). De engelen, die bij God leven zijn dan ook zonder affecten, zij zijn reine geesten. Daar onze ziel echter met het vleesch door God verbonden is, kunnen wij niet zonder de affecten meer zijn; want die behooren bij de natuur des vleesches [2]). Nooit zouden wij dan ook in Gods reine gemeenschap zijn gekomen, had God niet zijnen Zoon op aarde gezonden, om in onze plaats rechtvaardig te zijn. Christus, hoewel een mensch, was evenals God vrij van alle affecten en aanvechtingen des vleesches [3]). Hij vervulde Gods eisch, en verzoende ons door zijne reine offerande.

In deze beschouwing zijn dus de affecten qua talis zondig, niet, omdat zij door de zonde bedorven zijn. God eischt niet goede affecten, die de maat houden, van ons, maar wil, dat wij evenals Hij zelf, evenals Christus, zonder affecten zijn, hoewel wij met affecten door Hem zijn geschapen.

Nu stelt echter Zwingli op andere plaatsen den eisch,

---

[1]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 187 (*Opera*, Vol. I, p. 207); *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 431 (p. 443); *Praeceptiones pauculae*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 151; *Annotationes in Evangelium Matthaei*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 225 seq., 227: „In summa, Christi doctrina ubique huc tendit, adfectus esse peccata mortalia coram deo, legemque dei cor purum et vacuum affectibus requirere."

[2]) L. c., p. 226; *Annotationes in Evangelium Lucae*, l. c., p. 636: „Angeli confirmati sine adfectibus sunt impuris: sunt enim in deo.... Anima vero in corpore impuro est, adeoque adfectibus obruta."

[3]) *Uslegung des XXII. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 310 (*Opera*, Vol. I, p. 324): *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 431 (p. 443); *Praeceptiones pauculae*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 151; *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 97.

niet dat wij zonder affecten zijn, maar dat de affecten bedwongen, en binnen de perken gehouden worden. Daartoe geeft God zijn woord en wet, opdat onze ziel ondersteund worde en heerschappij beware over de affecten, die de maat te buiten willen gaan [1]). Doch slechts door het geloof worden ze wezenlijk beteugeld en in toom gehouden [2]). Waar het geloof waakt als een trouwe wachter, daar wordt het vleesch met zijne aanvechtingen bestreden en gekruist [3]). Wij zouden hieruit opmaken, dat Zwingli zich den mensch geschapen voorstelt met goede affecten, die echter door den val zijn bedorven. Wezenlijk bedoelt Zwingli dit ook op enkele plaatsen. In strijd met de geheele omgeving heet het op eens in de „Aanteekeningen op Matth.": „De affecten zijn daarom slecht, dat wij allen in zonden ontvangen en geboren worden: hier is de erfelijke ziekte, die zich taai aan het vleesch vastklampt" [4]). En bij de verklaring van Genesis XLVIII. 10 wijst Zwingli er op, dat er aandoeningen zijn, die, zoo ze door vreeze Gods en geloof getemperd worden, geenszins slecht zijn. Jakob gaat er in voor, door zijne kleinzonen te kussen en te omarmen. Wij moeten aan die aandoeningen niet te veel toegeven, ze ook niet van ons afwerpen, maar ze matigen.

---

1) *Annotationes in Ev. Matth.*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 227. Zie ook den *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 283.

2) *Annotationes in Ev. Matth*, l. c., p. 326: „Adfectus nostri asini instar metam omnem transgrediuntur, abiectisque frenis in praeceps feruntur. Quum vero fides adest, frenum iniicit et domat carnem, spirituique subiugat."

3) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 552 (*Opera*, Vol. I, p. 564).

4) In de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 227: „Adfectus vero pravi hinc sunt, quod in peccatis omnes concepti et nati sumus: morbus hic haereditarius est, et tenaciter carni haeret."

In zichzelf zijn ze goed en leeren ons eens anders moeite en verdriet mede te gevoelen [1]). Slechts door de zonde zijn ze slecht geworden.

Ter andere zijde echter stelt Zwingli den eisch, de affecten te matigen en te bedwingen, voor als eene concessie, die gedaan wordt aan onze zwakheid. Eigenlijk moeten wij zuiver en heilig zijn als God, geheel zonder affecten. „Christus intusschen, zich van onze zwakheid bewust, geeft iets toe aan onze zwakheid, ons vermanende om, zoo wij niet geheel en al kunnen volbrengen wat volmaakt is, en niet van alle affecten vrij kunnen zijn, dan toch de maat te bewaren, en niet onbetamelijk uit te breken" [2]). Deze voorstelling is veel meer dan de zooeven genoemde in overeenstemming met Zwingli's geheele beschouwing van de affecten. Een enkele maal moge een meer bijbelsche gedachte zich laten gelden. Toch is ook zijne leer van de affecten dualistisch.

Overal treffen wij dus bij Zwingli deze scherpe tegenstelling tusschen vleesch en geest, tusschen lichaam en ziel, waarbij in de natuur, in het wezen des vleesches, de oorsprong der zonde gezocht wordt. Wel zegt Zwingli nadrukkelijk in zijn „Commentaar", dat hij onder „vleesch" niet

---

1) *Annotationes in Genesin*, in de *Opera*, Vol. V, p. 191, seq.: „Ubi notandum adfectus quosdam esse, qui si metu dei et fide temperentur, minime mali sunt:... ut est amor parentum in liberos, rursus liberorum in parentes. Hos videmus Deum non exemisse etiam sanctissimis viris, qui quantumvis sint carnei et corporales, iis tamen cum verecundia, metu dei, sanctissime et modestissime usi sunt." Etc.

2) *Annotationes in Ev. Matthaei*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 225: „Interim tamen nostrae infirmitatis conscius Christus, nonnihil concedit nostrae infirmitati, admonens ut si non omnino ad summum praestare quae perfectissima sunt possimus, nec omnibus affectibus esse liberi, modum tamen quendam servemus, nec immodestius erumpamus."

verstaat het vleesch, dat wij met de kameelen en met de koeien gemeen hebben, maar den geheelen mensch, naar ziel en lichaam. Doch hij voegt er aan toe, dat de ziel daarom vleesch is, dat ook zij, en wel door den val, niets dan wat vleeschelijk is overdenkt [1]). De ziel, hooger van God geschapen, is tot het wezen des vleesches afgedaald. Dat dit de bedoeling is, zal later duidelijk blijken, wanneer wij, in hoofdstuk V, volgens den Commentaar de ziel weder tot haren oorspronkelijken staat zien hersteld door den Heiligen Geest. Het vleesch is dus een ongoddelijk, ja tegen-goddelijk beginsel, niet slechts na den val, maar ook vóór den val, en ook na de wedergeboorte. Het is dezelfde stof, waarvan de dieren gemaakt zijn. Dezen echter is het geen zonde, dat zij ongoddelijk zijn — ze zijn niet tot hooger geschapen. Zij kunnen dus niet anders dan, naar het wezen des vleesches, zichzelf liefhebben. „Ieder weet, dat het vleesch tot niets deugt, niets vermag, niets goeds tot stand brengt" [2]). Maar dat wij, die tot hooger geschapen zijn, ook niet anders dan vleesch zijn, dat is ons tot zonde, daaruit kunnen wij zien dat er eene „ziekte" in ons woont [3]). Zoo beproeft ook hier Zwingli de schuld des menschen vast te houden. Maar zijn dualisme maakt dit eigenlijk onmo-

---

1) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 169: „Rom. 7 : 18. Scio quod non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Loquitur autem illic non de ea carne, quam cum camelis habemus communem: alioqui quid praeclari dixisset in carne nostra cadaverosa nihil boni esse? quod caecis etiam patet; sed de toto homine, qui utut ex anima corporeque rebus natura diversis compactus est, caro tamen adpellatur, quod pro ingenio suo nihil quam carnale mortiferumque cogitet." Verg. ook l. c., p. 207.

2) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 545 (*Opera*, Vol. I, p. 554): „So wir aber alle wüssend, das fleisch nüts soll, nüts vermag, nüts gutes gebirt."

3) A. a. O., S. 547 (l. c., p. 555).

gelijk. God heeft naar deze opvatting nu eenmaal den mensch geschapen met ongoddelijk vleesch, dat God niet kan kennen, van Hem niet wil weten, en zichzelf liefheeft; terwijl de ziel, hoewel geestelijk van natuur en naar God uitgaande, niet bij machte is dat vleesch geheel te beheerschen of te overwinnen. Adam kon eigenlijk evenmin iets goeds doen als wij [1]).

Dit dualisme is Zwingli's eigendom geworden, in de eerste plaats zeker door de gangbare kerkelijke leer en praktijk. De Roomsche kerk zag ook van ouds in het vleesch den vijand van den geestelijken mensch, en de asceten van alle eeuwen brachten deze leer in beoefening door tuchtiging van het booze vleesch, en vrijmaking der ziel van het lichaam. Maar terwijl in andere opzichten het Humanisme Zwingli leerde breken met de kerkelijke theologie en praktijk, heeft in dit opzicht zijne humanistische opleiding een geheel anderen invloed gehad. Zij leerde hem bewonderen en liefhebben de groote mannen der oudheid, en leidde hem in hunne gedachtenwereld in. Plato, de latere Stoici, en de Neo-Platonici dachten ook dualistisch. Vooral de latere klassieke philosophie, zooals die in een Seneca, en in de Nieuw-Platonici is vertegenwoordigd, zag in het vleesch den vijand der ziel, die door dat vleesch werd gehinderd in de contemplatie der eeuwige dingen [2]).

---

[1]) A. a. O., S. 545 (*Opera*, Vol. I, S. 554): „So wir aber alle wüssend das fleisch nüts soll, nüts vermag, nüts gutes gebirt, und aber wir nüt anders denn ein fleisch sind: so folget, dass wir von natur har nüt vermögend, dass weder recht noch gut sye, als wenig als Adam."

[2]) H. Ritter, *Geschichte der Philosophie*, Hamburg, IIer Theil [1830], S. 385 f., 388 f., 394; IVer Theil [1834], S. 610—614, 626, 634 ff., 671—674; J. H. Scholten, *Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte*, Leiden 1863, blz. 89—92, 97 volg., 116, 122, 134; Ed. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung darge-*

Deze beschouwing heeft Zwingli overgenomen. Het is merkwaardig dat hij in „De providentia" [1]) het volgend woord van Seneca, „dien eenigen landman der zielen uit de heidenen", gelijk hij hem noemt [2]), met instemming aanhaalt: „Gij verbiedt mij in den hemel te verkeeren, dat wil zeggen, gij gebiedt mij met terneergebogen hoofd te leven? Grooter ben ik, en tot grootere dingen geboren, dan dat ik een slaaf zou zijn van mijn lichaam. Dit lichaam beschouw ik niet anders dan als een keten om mijne vrijheid geslagen. Ik geef het daarom over (stel het bloot) aan het lot, maar laat niet toe, dat door middel van dat lichaam eenige wonde mij toegebracht worde. Wat ook in *mij* leed kan ondergaan, dat is *in deze ongelukkige woning* [3]), de ziel woont vrij. Nooit zal mij dat vleesch tot vrees drijven, nooit tot veinzerij den goede onwaardig, nooit zal ik ter eere van dit lichaampje liegen. Als het mij goed dunkt, zal ik de gemeenschap er mede verbreken. En nu, terwijl wij verbonden zijn, zijn wij geen bondgenooten met gelijke rechten; de ziel behoudt zich alle recht voor. Verachting van het eigen lichaam, is zekere vrijheid.... De plaats, die God in deze wereld inneemt, heeft de ziel in den mensch; wat daar de materie is, is in ons het lichaam.

---

stellt, 4e Aufl., Leipzich, IIer Theil, Ie Abth. [1889], S. 817 ff., 855—861; IIIer Theil [Editie van 1856—1868], Ie Abth., S. 630—634; IIe Abth., S. 201—205, 489 f., 515—528, 549—556 (Die Ekstase); Fr. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 3e verb. Aufl., Halle a. S. 1893, S. 16, 18, 22, 25, 47 f.; A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 3e verb. u. verm. Aufl., Freiburg i. B. u. Leipzig, Bd. I [1894], S. 117 f. (2e Aufl., S. 106), 121 (109).

1) Zie volledigen titel boven, blz 21.

2) *De providentia*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 95: „Ille animorum unicus ex gentibus agricola." Vergelijk ook p. 93, en verder: *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, S. 633, 640.

3) De cursiveering is niet van mij.

Het lagere moet het hoogere dienen" [1]). In deze woorden vinden wij in het kort de Stoicijnsche leer over de verhouding van ziel en lichaam. Zwingli zegt niet alleen er mede in te stemmen, maar leert zelf feitelijk niet anders. Als Christen drukt hij zich anders uit, hij verafschuwt natuurlijk zelfmoord, door Seneca aangeprezen [2]). Maar in het wezen der zaak is er geen verschil in beider beschouwing over de verhouding van ziel en lichaam. Zwingli wijst hier tevens zelf als met den vinger aan, van wie hij zijn dualisme geleerd heeft: van Seneca, en andere klassieke leermeesters, die van dit dualisme uitgaan bij hunne wijsbegeerte en moraal [3]). Zwingli heeft niet gevoeld dat hij

---

[1]) *De providentia*, *Opera*, Vol. IV, p. 94 seq.: „Vetas me coelo interesse, id est iubes me vivere capite demisso? Maior sum, et ad maiora genitus, quam ut mancipium sim mei corporis. Quod equidem non aliter aspicio quam vinculum libertati meae circumdatum. Hoc itaque oppono fortunae in quo resistat, nec per illud ad me ullum transire vulnus sino. Quicquid in *me* potest iniuriam pati, hoc est *in hoc obnoxio domicilio*, animus liber habitat. Nunquam me caro ista compellet ad metum, nunquam ad indignam bono simulationem, nunquam in honorem huius corpusculi mentiar. Quum visum fuerit, distraham cum illo societatem. Et nunc quum haeremus, non erimus aequis partibus socii; animus ad se omne ius ducet. Contemtus corporis sui certa libertas est..... Quem in hoc mundo locum deus obtinet, hunc in homine animus; quod est illic materia, id in nobis corpus est. Serviant ergo deteriora melioribus." Deze woorden van Seneca vinden wij in *Epistula 65;* zie *L. Annaei Senecae Opera*, ed. C. R. Fickert, Lipsiae 1842, Vol. I, p. 259 seq.

[2]) Zie bijv. de laatste bladzijden van zijn *Liber de providentia*, Cap. VI, 6: „Patet exitus."

[3]) Verg. Ed. Zeller, *Das Theologische System Zwingli's*, besonderer Abdruck aus Jahrgang 1853 der Theol. Jahrbücher, Tübingen 1853, S. 40 f. (Anm.); H. Bavinck, *De Ethiek van Ulrich Zwingli*, acad. proefschr., Kampen, 1880, blz 13 volg. Zwingli's ingenomenheid met de Stoici blijkt ook uit het volgend woord: „Hoc quoque Stoici summo studio docuerunt, ut summam et solidam virtutem commendarent," in de *Annotationes in Evangelium Lucae*, *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 590.

door dit dualisme met de Schrift in tweestrijd kwam. De Paulinische terminologie, het gebruik der woorden vleesch en geest voor den ouden en den nieuwen mensch, heeft hem in zijne opvatting versterkt.

Naast dit dualisme echter, treffen ons bij Zwingli meer bijbelsche gedachten aangaande den staat des menschen vóór den val. Wij vinden ze vooral daar, waar Zwingli de geschiedenis en de beteekenis van den val bespreekt. Dan beschouwt hij den mensch meer als één geheel, vestigt niet de aandacht afzonderlijk op het vleesch, en op de ziel, maar op den geheelen mensch, zooals hij door God geschapen werd. In de „Uslegung des V. artikels" spreekt Zwingli van dien tijd, „toen Adam nog goed was", „toen hij nog niet zondig en slecht geworden was" [1]). Elders wijst hij er op, hoe de Goddelijke gerechtigheid van ons eischt dat wij zóó rein zijn, als de eerste mensch rein geschapen is [2]). In zijne „Kurze christenliche ynleitung" [3]) noemt Zwingli onder hetgeen door den val verloren is gegaan, ook: „de welgeschapen inrichting der menschelijke

---

[1]) *Uslegen*, in de *Werke*, Bd. I, S. 182, 183 (*Opera*, Vol. I, p. 202, 203): „Denn er (Adam) was do noch gut, und satzt in den lustbarlichen garten Paradis" .... „Dise wort zeigend eigentlich an den ersten stand des menschen, so noch zu den zyten unverbösret was: dann das leben stat nümmen in unser hand; aber do stund es in Adams hand."

[2]) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit, wie die zemmen schind und standind. Ein predge Huldrych Zwingli's an S. Johannes töufers tag gethon, MDXXIII*, in de *Werke*, Bd. I, S. 425—458 (*Opera*, Vol. I, p. 436—480). A. a. O., S. 430 (l. c., p. 442): „Also duldet gott noch vil minder in sinem rych einen, der nit nach siner schöne und unschuld gestalt ist, der nit so rein ist, als er den ersten menschen geschaffen hat."

[3]) Zie volledigen titel boven, blz. 27.

natuur" [1]). Wanneer hij in den „Commentaar" handelt over 's menschen verdorvene, zelfzuchtige natuur, voegt hij er dadelijk bij: „niet echter die natuur, waarmede hij van den beginne was voorzien door God" [2]). Bij die oorspronkelijke natuur behoorde de eigenliefde niet. Hiermede in overeenstemming zegt het „Taufbüchlein" [3]), dat de erfzonde is eene verslechtering, eene verderving van de oorspronkelijke goede menschelijke natuur. Door de zonde keert Adam zich tot den dierlijken aard, tot „zichzelf liefhebben", en valt af van den Goddelijken aard: „niet zelfzuchtig zijn" [4]).

Zelfs de stelling, dat het vleesch als zoodanig ongoddelijk en slecht is, houdt Zwingli niet vol. Immers Christus, hoewel vleesch geworden, was zonder zonde. En de geloovigen zullen eenmaal ook naar het vleesch hersteld worden en eeuwig leven, evenals nu reeds Christus met menschelijk vleesch in den hemel is, ter rechterhand Gods. Zwingli neemt dan ook twee beteekenissen van vleesch aan. Het beteekent ten eerste „de zondige ontvangenis en natuur",

---

[1]) *Kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 544: „Das verlieren der wolgethonen ynsatzung menschlicher natur." De Latijnsche vertaling, l. c., p. 553, heeft: „Veram illam, bonam et perfectam naturam, quae nobis divinitus data est, perdere."

[2]) *De vera et falsa religione commentarius* in de *Opera*, Vol. III, p. 167: „Natura ergo est homo sui amans, non ea natura qua institutus fuerat praeditusque a deo...."

[3]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf, durch Huldrych Zwingli*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 230—303.

[4]) A. a. O., S. 287 f.: „Also ist die erbsünd ein abstand, mindrung oder ärgernuss der ersten yngesetzten menschlichen natur.... Die erbsünd ist ein brest, der allen menschen anerboren ist; der ist nüts anders, weder dass wir von der göttlichen art abfällig und verwildet worden, und zu der vihischen geneigt sind. Die göttlich art ist, nit eigennützig syn, sunder sich allen geschöpfden ze niessen geben; die irdisch oder vihisch, sich selbs lieb haben, alle ding um sin selbs willen thun."

en ten tweede „de onbevlekte, schoone menschelijke natuur en beeltenis Gods, zooals Adam vóór den val een mensch was, zooals Christus mensch is, die den val herstelt" [1]).

Op al deze plaatsen beschrijft dus Zwingli Adam vóór den val, als goed, rein, volkomen, onbevlekt, schoon, onzelfzuchtig, ja Goddelijk van aard; uitdrukkingen, die hij bij dualistischen gedachtengang niet zonder meer van den mensch kan bezigen. Een toestand van reinheid, een staat der rechtheid, gelijk die van Adam voor den val, past daar eigenlijk niet bij. De strijd is er van den beginne aan. Opmerkelijk is ook, dat Zwingli in die consequent dualistische geschriften spreekt over den mensch in het algemeen, en niet over Adam. Van eene fundamenteele verandering in het wezen des menschen door Adam's val bespeuren wij niet veel. Het blijkt wel, dat Zwingli den val erkent, maar het is niet een allesbeheerschend feit in de geschiedenis des menschen. In meer bijbelsche uiteenzetting treedt dadelijk „Adam" op den voorgrond. Adam, niet alleen zijne ziel, maar de mensch Adam, was eenmaal goed en volmaakt. Nu is het wel mogelijk, dat Zwingli dat „goed zijn" en „volmaakt zijn" eigenlijk in de ziel zocht, die nog onbedorven was en niet overheerscht door het vleesch. Maar dat hij er niet over spreekt, dit niet duidelijk uiteenzet, is van beteekenis, en komt hieruit

---

[1]) *Uiber doctor Martin Luthers buch, bekenntnuss genannt, antwurt Huldrych Zwinglis. Im MDXXVIII jar gedruckt zu Zürich by Christoffel Froschouer*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 184: „Da ‚fleisch' die sündlichen empfängnuss und art heisst, und ouch die unbefleckten schönen menschlichen natur und bildnuss gottes heisst, wie Adam vor dem fall ein mensch was, und wie Christus mensch ist, der den fall widerbringt." Verg. ook *Annotationes in Evangelium Matthaei*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 244: „Posteaquam enim caro in Adam est corrupta, nihil boni nec dictat nec facit."

voort, dat de Schrift hem meer den mensch in zijn geheel doet beschouwen, als goed en naar Gods evenbeeld geschapen.

Over het beeld Gods spreekt Zwingli slechts in één geschrift uitvoerig, en wel in het overwegend dualistische „Von klarheit und gewüsse oder unbetrogliche des worts gottes" [1]). Na vastgesteld te hebben, dat „de ziel de substantie is, in welke het beeld Gods voornamelijk is ingedrukt", wijst hij er op, dat wij eigenlijk niet weten kunnen, wat het beeld Gods zelf is. „Augustinus en de oude leeraars zien in verstand, wil en herinnering, die, hoewel onderscheiden, toch ééne ziel uitmaken, eene beeltenis van den drieëenigen God". Maar deze werkingen of krachten der ziel zijn niet anders dan teekenen van het wezenlijk beeld, „dat wij eerst dan zien zullen, als wij God aan Hemzelf, en ons in Hem recht zien en kennen zullen. 1 Cor. XIII. 12." „Zoolang wij God zelf naar zijne gestalte niet gezien hebben, kunnen wij ook nooit weten, hoe onze ziel Hem gelijk is, naar substantie en wezen: want de ziel kent zichzelf naar substantie en wezen in het geheel niet" [2]). Veel meer echter dan in de drie dingen, door Augustinus genoemd, openbaart zich Gods beeld in andere kenmerken, namelijk in „opzien tot God en zijne woorden, waaruit duidelijk blijkt, dat eenige vriendschap, gelijkenis

---

[1]) *Werke*, Bd. I, S. 52—82 (*Opera*, Vol. I, p. 65—100). Verg. boven, blz. 17—21.

[2]) A. a. O., S. 57 (l. c., p. 70): „Wie aber die bildnuss sye, ist uns nit ze wüssen, denn schlechtlich dass die seel die substanz ist, in die die bildnuss gottes fürnemlich yngedruckt ist".... „Und wirt also zum letzten usgesetzt, das die würkungen oder kräft der seel, will, verständnuss und gedächtnuss nüt anders sind weder zeichen der wesenlichen bildnuss, die wir erst werdend sehen, wenn wir gott an jm selbs und uns in jm recht ersehen werdend," u. s. w.

en afbeelding Gods in ons zijn"[1]). Met de volgende gelijkenis maakt Zwingli dit duidelijk. De planten en boomen zijn zóó ver van de natuur des menschen, dat zij in het geheel geen gemeenschap met hem hebben, geen acht op hem geven, noch op zijn woord. Maar de redelooze dieren geven acht op den mensch, al is het niet veel, toch een weinig, omdat zij, wat lichaam en leven betreft, wat nader staan tot hem. „Zoo toont ook de mensch, die niet slechts dit met God gemeen heeft, dat hij rede heeft, maar ook, dat hij opziet tot God en zijn Woord, daarmede duidelijk, dat hij naar zijne natuur Gode eenigszins nader verwant is, wat meer betrekking op Hem heeft, hetgeen zonder twijfel slechts daaruit vloeit, dat hij naar het beeld Gods geschapen is"[2]). Het beeld Gods komt dus uit in het verlangen naar God, en daarmede samenhangend, in het verlangen naar de eeuwige zaligheid. Er mogen menschen als Sardanapalus, Nero, Heliogabalus en dergelijke zwijnen zijn, die niet meer om de eeuwige zaligheid geven, maar dan vreezen zij toch nog altijd voor de eeuwige straf, en hebben dus zorg voor de eeuwigheid[3]).

---

[1]) A. a. O., S. 57 f. (l. c., p. 71): „Die selben stuck sind, ufsehen uf jn und sine wort, das sind gewüsse stuck, das etwas fründschaft, glychnuss und bildung gottes in uns ist."

[2]) A. a. O., S. 58 (l. c., p. 71): „Also ouch der mensch, der nit allein das mit gott gemein hat, dass er vernünftig ist, sunder ouch dass er sin ufsehen hat uf gott und sin wort, zeigt er klarlich an, dass er nach siner natur etwas gott näher anerboren, etwas mee nachschlägt, etwas zuzugs zu jm hat, das alles on zwyfel allein darus flüsst, dass er nach der bildnuss gottes geschaffen ist."

[3]) A. a. O., S. 58 (l. c., p. 72): „Dass aber etlich büch, Sardanapali, Nerones, Heliogabali, und derglychen süw verdacht werdend, sy habind ghein sorg noch begird der seligheit, dann sy gloubind, dass seligheit nit sye nach disem zyt, ist nit. Dann warlich, habend sy schon dhein not nach der seligheit, hand sy doch forcht des ewigen leides."

De begeerte naar eeuwig leven is ons van nature ingeschapen, is ons gegeven toen God, naar Gen. II. 7, Adam den adem des levens inblies, en den mensch alzoo maakte tot eene levende ziel, niet als de dieren, maar om eeuwig te leven. Koloss. III. 9 bevestigt dit, door er op te wijzen, dat de nieuwe mensch streeft naar kennis, n. l. van Hem, die hem geschapen en de beeltenis ingedrukt heeft. En volgens Ephes. IV. 22 streeft de nieuwe mensch naar godsvrucht en waarheid, omdat God zelf gerechtigheid en waarheid is. Het beeld Gods gaat vanzelf naar God uit, en verlustigt zich in zijn gebod en woord [1]). Waaruit dan Zwingli de conclusie trekt, dat niets den mensch bevredigen kan en mag, dan Gods Woord alleen. Ook in den „Archeteles" wijst Zwingli op die begeerte des menschen naar de eeuwige zaligheid, en schrijft haar toe aan den adem des levens, hem van God ingeblazen [2]). In den „Commentaar" zegt Zwingli alleen, dat de mensch „naar de gelijkenis Gods" geschapen is, en voegt er dan aan toe, dat hij in de schepping werd geplaatst als een huisvader, een heer, zonder echter te verklaren, dat hierin de gelijkenis Gods bestond [3]). Ten slotte spreekt Zwingli over het beeld

---

[1]) A. a. O., S. 62 (l. c., p. 76): „So wir nun den inneren menschen also, wie obstat, erfunden hand, der sinen lust hat mit dem gsatz gottes us dem grund, dass er ein bildnuss gottes darzu geschöpft ist, dass er jm zugefugt werde, muss je folgen, dass den inneren menschen dhein gsatz noch wort also erlustet als das wort gottes."

[2]) *Apologeticus Archeteles adpellatus quo respondetur paraenesi a rev. domino Constantiensi*, uit het jaar 1522, in de *Opera*, Vol. III, p. 30: „Dudum videmus humanum genus per omnem vitae cursum de felicitate post indipiscenda, anxium ac sollicitum esse, non tam naturae diligentia quam cupiditate vitae, cuius spiraculum iam inde ab exordio creationis faciei nostrae inspiravit opifex deus, nec tamen passim obvium esse quanam ratione possit ea inveniri."

[3]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III,

Gods in de „Annotationes in Genesin" [1]), op Genesis I. 26. Hij begint met twee meeningen aangaande het beeld Gods te vermelden, 1e, dat het de heerschappij over de schepselen, en 2e, dat het de ziel zou zijn. Als eigen meening stelt Zwingli daar tegenover: „Ik geloof dat het beeld en de gelijkenis is, datgene wat wij het natuurrecht noemen: wat gij wilt dat u geschiedt, doe dat aan anderen! Dit beeld Gods is ingeschreven en ingedrukt in onze harten. De wilde beesten hebben dit niet: want aan alle soort van levende wezens is door de natuur toebedeeld, dat ze zichzelf, hun leven, hun lichaam beschermen. Die dus rechtvaardigheid kweeken, die God zoeken, die God door de onschuld huns levens, en Christus door allen zoowel als zichzelf wel te doen, afbeelden (navolgen), die vertoonen weder het voormalige beeld Gods, dat door Christus is gezuiverd en hernieuwd" [2]). Dezelfde beschouwing vinden wij terug in de verklaring van het Evangelie van Mattheus. Bij de bespreking van Christus' woord: „Wat gij wilt dat u de menschen doen, doe gij hun alzoo", vereenzelvigt Zwingli het besef van deze natuurwet met het beeld Gods,

---

p. 166: „Formavit coelestis architectus hominem ad similitudinem suam, formatumque in hortum omnigenis deliciis affluentem, non solum ut civem, sed ut patrem familias ac dominum posuit."

[1]) *Farrago annotationum in Genesin ex ore Huldrici Zuinglii per Leonem Judae et Casparem Megandrum excerptarum*, in de *Opera*, Vol. V, p. 1—7.

[2]) L. c., p. 7: „Ego vero imaginem hanc et similitudinem esse puto, quod nos naturae ius dicimus: Quod tibi vis fieri, aliis facito! haec imago dei inscripta est et impressa cordibus nostris. Animalia enim bruta haec non habent: animantium enim omni generi a natura tributum est, ut se, vitam corpusque tueantur. Qui ergo iustitiam colunt, qui deum quaerunt, qui deum innocentia vitae Christumque omnibus perinde atque sibi benefaciendo exprimunt, hi demum antiquam imaginem dei referunt, quae per Christum repurgata est ac instaurata."

en ten slotte ook met de ware religie, n.l. de kennis, den dienst en de vreeze Gods. God heeft deze wet der natuur (wel te verstaan, der nog onbedorven natuur), dit beeld Gods, deze ware religie in het menschelijk hart geschreven; daarna is dit alles door de zonde bedorven, verduisterd, hoewel niet geheel uitgewischt; doch door de genade van Christus, door de werking des Heiligen Geestes wordt het weder hernieuwd, door middel van geloof en liefde [1]).

Wat wij in deze commentaren als Zwingli's meening aangaande het beeld Gods vinden weergegeven, is heel iets anders, als Zwingli's meening in „Von klarheit und gewüsse des worts gottes". Van het natuurrecht: wat gij wilt dat u geschiedt, doe dat ook anderen, vinden wij daar niets. En van het daar uiteengezette, vinden wij hier weinig of niets terug. Wij behoeven ons over deze onvastheid in de bepaling van het beeld Gods niet te verwonderen. Zwingli acht het van te voren onmogelijk het beeld Gods te beschrijven, daar het ons niet bekend is [2]). Het heeft daarom

---

[1]) *Annotationes in Evangelium Matthaei* in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 241—244. Zie p. 242: „Ex his et aliis quae apud Ethnicos leguntur passim, facile inducor, naturam rationemque illis fuisse quod nos dei voluntatem aut ordinationem dicimus, aliquando etiam imaginem dei, quae aut insculpta sit primum hominibus, aut deinde spiritus sancti operatione per fidem et charitatem illustrata et renovata.... Haec imago dei homini impressa nonnihil vitiis deturpata et inquinata. Haec lucernula densissimis tenebris obfuscata et obliterata est, non tamen omnino extincta"; p. 244: „Est ergo lex naturae nihil aliud, quam vera religio, cognitio scilicet cultus et metus numinis supremi: quam cognitionem, quemque cultum nemo docere potest, quam solus deus, quae naturae lex a deo insculpta humano pectori, vitiis deturpata, per Christi gratiam renovatur." Verg. verder over het »natuurrecht" beneden, hfdst. III, in dat gedeelte, waar over de natuurlijke Godskennis gehandeld wordt.

[2]) Zie boven, blz. 41.

bij hem nog niet de groote beteekenis, die het heeft in de latere Gereformeerde theologie. In het algemeen rekent Zwingli er alles toe, wat goed is, wat van verwantschap met God spreekt, en alzoo naar God uitgaat.

Zwingli zegt nergens met zoovele woorden, dat Adam vóór den val ware gerechtigheid en heiligheid bezat. Toch moeten wij de vraag trachten te beantwoorden, of naar zijne meening de oorspronkelijke mensch Gods wil volbrengen kon, en volbracht, ja dan neen. Afgaande op die uitspraken, waar Adam voor den val wordt genoemd goed, rein, volmaakt, Goddelijk van natuur [1]), zouden wij geneigd zijn een bevestigend antwoord te geven. Zeker is dit dan ook op de genoemde plaatsen Zwingli's bedoeling geweest. Duidelijk zegt hij in zijne „Uslegung des V artikels": „Adam is in het begin met een vrijen wil geschapen, zoodat hij zich aan God en aan zijn gebod houden kon of niet, naar hij wilde" [2]). Toch is dit niet Zwingli's eenige meening. Even duidelijk toch zegt hij in de uitlegging van hetzelfde 5e artikel, dat Adam met eigen krachten Gods wil niet volbrengen kon: „Niet slechts Adam (als overtreder), maar geen schepsel kan uit zichzelf den wil van God volbrengen, hoe rechtvaardig hij ook wezen moge" [3]). Adam is zondaar niet slechts na en door den val, maar als schepsel. Zwingli bewijst dit aldus: „De wil Gods is

---

[1]) Zie boven, blz. 38 vlg.

[2]) *Uslegen und gründ der schlussreden oder artikel*, in de *Werke*, Bd. I, S. 182 f. (Vol I, p. 203): „Adam ist zum ersten fryes willens geschaffen, also dass er sich mocht gottes halten und sines gebotes oder nit, wie er wollt."

[3]) A. a. O., S. 184 (l. c., p. 204): „Nit nun Adam (Lat.: Adam praevaricator), sunder dhein creatur von jr selbs den willen gottes erfüllen mag, die sye wie grecht sy well."

een eeuwige onbedriegelijke norm (regel) van het rechte, ware en goede, welke norm geen creatuur bereiken kan" [1]). Zelfs van Christus' menschelijke natuur geldt dit. Uit Joh. VI. 38, en V. 30 blijkt duidelijk, „dat Christus zijn menschelijken wil aan den Goddelijken wil moest onderwerpen, zou het ware, rechte en goede geschieden. Is dit zoo, hoeveel te min kan dan eenig schepsel den wil Gods volbrengen, tenzij hij ook spreekt: Uw wil geschiede!" [2]). „Slechts naar zijne Goddelijke natuur kan Christus den wil van God vervullen" [3]), niet naar zijne menschelijke. De mensch als bloot schepsel kan dus nooit dien eeuwigen, heiligen wil des Heeren volbrengen. Hij is er onbekwaam toe, omdat hij een schepsel is. „Om aan Gods gerechtigheid te kunnen voldoen, zou hij Gode gelijk moeten zijn" [4]). Daaruit blijkt de noodzakelijkheid van de komst van Gods Zoon. Christus immers kon in onze plaats aan Gods recht voldoen; buiten Hem echter geen schepsel, hoe heilig en goed ook, zelfs Adam vóór den val niet.

Toch heeft God Adam er toe in staat gesteld, namelijk door hem den Heiligen Geest te schenken. Deze inwonende Geest Gods stelt den mensch in staat, Gods wil, voor het schep-

---

[1]) **A. a. O., S. 184 (l. c., p. 204): „Der will gottes ist ein ewige unbetrogliche schnurrichte des rechten, waren und guten, welche schnur dhein creatur treffen mag."**

[2]) **A. a. O., S. 184 f. (l. c., p. 204): „Die summ darvon ist, dass schlechtlich der menschheit will in Christo Jesu sich hat mussen under den göttlichen willen ergeben, damit das war, recht und gut beschäch. Ist es nun also: wie vil mee mag ghein creatur den willen gottes erfüllen, sy sprech denn ouch: din will der gschech!"**

[3]) ***Uslegung des XIX artikels*, a. a. O., S. 264 (l. c., p. 283): „Nach dem er gott ist, mag er den willen gottes erfüllen."**

[4]) **A. a. O., S. 263 (l. c., p. 282): „Nun mögend wir us den menschen nit einen finden, der gottes gerechtigheit gnug thuje: denn welcher dero gnug mag thun, der muss ie gott glych syn."**

sel te hoog, nochtans te volbrengen. Die Geest stelt den mensch in staat tot iets, dat eigenlijk boven zijn natuur ligt. Hij is het, die den mensch waarlijk levend maakt. Want het leven is God. Buiten Hem, buiten zijne inwoning, is de mensch dood. Maar in de afhankelijkheid en gehoorzaamheid aan Hem is hij levend. Dan is God „zijn wegwijzer, zijn verstand, zijn geest en gemoed" [1]. Zoo was het met Adam vóór den val. Zijn val was juist, dat hij Gods Geest verwierp, en zelf God wilde wezen. „Want toen Adam zondigde, verwierp hij den Geest Gods; en waar die niet is, daar is niets dan de dood of onmacht tot eenig goed" [2]. Zal een mensch dus ooit weer Gods wil volbrengen, dan zal eerst de Geest Gods weer woning bij hem moeten maken. En als hij dan wat goeds doet, doet hij het niet, maar de Geest Gods, die in hem woont [3]. Dat wij thans Gods wil niet kunnen volbrengen, wijt Zwingli dan ook niet alleen aan de zonde. Neen, „dat wij dien niet kunnen volbrengen komt ten deele, omdat wij eeuwig zondaren en dooden zijn, ten deele, omdat de wil van God zoo louter, goed en rechtvaardig is, dat geen creatuur hem ten volle volbrengen kan" [4].

---

[1]) *Uslegung des V artikels*, a. a. O., S. 183 (l. c., p. 203): „So wäre gott sin wegwyser, sin vernunft, sin geist und gmut gsyn."

[2]) A. a. O., S. 185 (l. c., p. 205): „Dann als Adam gesündet, hat er sich des geists gottes verzigen; und wo der nit ist, da ist nüt denn der tod oder onmacht zu allem guten." Vergel. ook S. 184 (l. c., p. 204): „Und so er das verbot gottes übertreten, hat er sich ie des geists und der gnaden gottes verzigen (Lat.: negligit et deserit spiritum et gratiam dei)."

[3]) Zie beneden, hfdst. V.

[4]) A. a. O., S. 185 (l. c., p. 205): „Wir den (willen des himmlischen vaters) nit mügend erfüllen, zu eim teil, dass wir ewig sünder und todte sind, zum andren, dass der will gottes so luter, gut und grecht ist, dass sin mass dhein creatur erfüllen mag."

In dit verband is het dus niet, gelijk in Zwingli's dualistische geschriften, het Gode en der ziel vijandige vleesch, het lichaam, waardoor de mensch verhinderd wordt Gods wil te volbrengen. Neen, de geheele mensch, zoowel ziel als lichaam is er onbekwaam toe, als schepsel. Slechts de in hem wonende Geest Gods maakt den mensch bekwaam Gods wil te doen. Er is eigenlijk geen verwantschap tusschen God en mensch, slechts een band. De Goddelijke gerechtigheid en de menschelijke zijn van geheel andere natuur, hoewel die Goddelijke gerechtigheid onherroepelijk van den mensch wordt geëischt [1]). „Gods gerechtigheid is zoo hoog boven de menschelijke verheven, als God boven den mensch verheven is; en hij is er oneindig boven verheven" [2]). De mensch kan ook God niet kennen, niet slechts omdat hij zondaar, maar omdat hij mensch, creatuur is. „Wat God is, weten wij zoo min uit onszelf, als een kever weet, wat de mensch is" [3]). Wij hebben dus ook geen inhaerente kennis van Gods wil. „Want, waar de Geest Gods niet is, daar kan men ook van Gods wil geen kennis dragen" [4]). Er is in ons geen inhaerente kennis van goed en kwaad; „want, al is de mensch begaafd met intellect,

[1]) Vergelijk hiervoor Zwingli's geschrift: *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit, wie die zemmen sehind und standind*, in de *Werke*, Bd. I, S. 425—458 (*Opera*, Vol. I, p. 436—480).

[2]) A. a. O., S. 429 f. (l. c., p. 442): „Dannenhar wir wol ermessen mögend, dass die göttlich grechtigheit ser über die menschlichen ist. so ser gott über den menschen ist (Lat.: praestat autem infinitum et immensum)."

[3]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 157: „Quid deus sit, tam ex nobis ipsis ignoramus, quam ignorat scarabeus quid sit homo."

[4]) *Uslegung des XIX. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 262 (*Opera*, Vol. I, p. 281): „Denn wo der geist gottes nit ist, da mag man des willens gottes nit bericht syn."

wil en wetenschap, kennis van goed en kwaad kan hij toch niet hebben, tenzij door openbaring Gods" [1]. Wat anders wilde God aanduiden, door den boom der kennis des goeds en des kwaads in het paradijs, „dan dat de mensch niet, gelijk zijne gewoonte is, uit zichzelf zou beproeven te leeren en te weten, wat goed en wat kwaad is, maar uit God alleen" [2]. Hij heeft deze kennis dan ook slechts zóó lang, als hij haar, in volstrekte afhankelijkheid, van God wil ontvangen. Zoodra hij zelf wil weten wat goed en kwaad is, valt hij, en weet het niet meer.

Er is dus een van onze zijde onoverkomelijke afstand tusschen God en mensch. Zelfs afgezien van de zonde, kan de mensch onmogelijk in den hemel komen. Ja, de zonde draagt daar ook wel schuld aan. Maar, „al waren wij vroom en zonder onze gebreken (onze aangeborene zondigheid), en dienden wij God al onze levensdagen naar zijn welgevallen: toch is des menschen leeftijd de lange onmeetbare eeuwigheid niet waardig. Ook is de hemelsche vreugde zoo wonderbaar groot en heilig en schoon, dat geen leven van hier (van deze aarde) haar zou kunnen verdienen, ook al waren wij goede nuttige dienstknechten. Zie, hoe naar waarheid heeft Christus gezegd, dat het den menschen onmogelijk is zalig te worden" [3]. Welk eene klove is er dus tusschen God

---

[1] *Farrago annotationum in Genesin*, in de *Opera*, Vol. V, p. 11: „Nam tametsi intellectu, voluntate et scientia praeditus sit homo, boni tamen et mali cognitionem non nisi Deo revelante habere potest."

[2] L. c.: „Quid hic indicari aliud putamus, quam ne homo ut solet, quid bonum, quid malum a se ipso, sed a solo Deo discere et scire tentet?"

[3] *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 548 (*Opera*, Vol. 1, p. 558): „Und ob wir glych fromm wärind und one unsere gebresten, und dientind gott allen unseren lebtag nach sinem gefallen: noch ist des menschen lebtag der langen ungemessnen ewigkeit nit würdig. Ouch ist himmelsche fröud so wunderbarlich gross und

en mensch, tusschen hemel en aarde. In zichzelf is de mensch, ook Adam vóór den val, onbekwaam met God gemeenschap te hebben, zijne gerechtigheid te vervullen, den hemel te verdienen. Daartoe is hooger kracht van noode, boven de menschelijke natuur. Die kracht bezat Adam, vóór den val, door de inwoning des Heiligen Geestes, en behield hij, zoolang de Geest in hem wonen bleef, als zijne wijsheid, als zijn leidsman en levensbeginsel.

Deze voorstelling vinden wij niet in alle geschriften van Zwingli, doch zeer consequent ontwikkeld in de „Uslegen" [1]. Zij vindt haren oorsprong in de leer der Scholastieke theologie aangaande het „donum superadditum". Hoewel Zwingli hare uitdrukkingen niet gebruikt, denkt toch ook hij zich een mensch in zijne eigene natuur zonder meer („in puris naturalibus"), die onbekwaam is God Zijner waardig te kennen en te dienen, en alzoo den hemel te verdienen. „Het eeuwige leven is een doel, de proportie der menschelijke natuur te boven gaande." De hemel is iets boven-menschelijks. Om dat boven-menschelijke te bereiken, heeft de mensch eene bovennatuurlijke gave noodig („donum superadditum"), die hem in staat stelt Gods wil te volbrengen, niet slechts menschelijk, maar geestelijk, boven-menschelijk, te leven. Deze bijzonderlijk toegevoegde bovennatuurlijke gave maakt eigenlijk geen deel uit van den mensch. Zonder die gave is de mensch een normale mensch. Het „donum superadditum" is den mensch als een gouden teugel aangelegd, om hem in Goddelijke paden te doen wandelen. Verliest hij dien, dan is hij weer een gewone mensch, „in

---

heilig und schön, dass die ghein hieig leben verdienen könnt, ob wir glych gute nütze knechte wärind. Sich, wie warlich hat Christus geredt: es sye den menschen unmöglich selig ze werden."

[1]) Zie den volledigen titel boven, blz. 26, aant. 3.

puris naturalibus". Adam vóór den val stelden de Scholastieke theologen zich voor, als een mensch met die bovennatuurlijke, van God hem geschonkene gave, 't zij zij zich die gave later toegevoegd dachten [1]), 't zij reeds dadelijk bij de schepping [2]). Dit laatste is ook Zwingli's voorstelling in de „Uslegen". Ook hij denkt zich een mensch „in puris naturalibus", onbekwaam tot den dienst Gods, maar door een „donum superadditum" daartoe bekwaam gemaakt. En deze bovennatuurlijke gave is bij Zwingli de Heilige Geest Gods zelf. Verliest hij Dien, dan is hij weder onbekwaam Gods wil te doen, ja God te kennen. God kennen, Hem dienen, en in zijne gemeenschap leven, is niet zijne natuur [3]).

In Zwingli's dualistischen gedachtenkring past deze voorstelling niet. Daar is God te dienen, de natuur des vleesches niet, maar wel de natuur der ziel, des geestes, die aan God verwant, uit God geboren is. Wanneer aan dien dualistischen Zwingli de vraag gestelt wordt, of de mensch vóór den val Gods wil volbrengen kon, dan moet hij geheel anders antwoorden. Door de kracht des vleesches kon de mensch niet. En ook de inwonende Geest Gods stelde hem er niet toe in staat, want Die ondersteunde zoowel het vleesch in zijne natuur, als de ziel in de hare. Eigenlijk past in dezen gedachtengang een val niet, tenzij een val van den beginne aan. God schiep den mensch, die vallen moest. Eene mogelijkheid van niet te vallen, van niet te zondigen, bestond er niet [4]).

---

[1]) Alex. Halesius, Bonaventura.

[2]) Petrus Lombardus, Thomas Aquinas. Vergelijk hiervoor: A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 3e verb. u. verm. Auflage, Freiburg i. B., Leipzig u. Tübingen, Bd. III [1897], S. 557 f. (2e Aufl. S. 531 ff.), 570 (544): Fr. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 3e verb. Aufl., Halle a. S. 1893, S. 293 f.

[3]) Chr. Sigwart, *Ulrich Zwingli*, Stuttg. u. Hamb., 1855, S. 95.

[4]) Zie beneden, hfdst. II, over den val, het laatste gedeelte.

Bij meer bijbelsche voorstelling wordt deze mogelijkheid wel ondersteld: „Adam was eerst met een vrijen wil geschapen, zoodat hij zich aan God en zijn gebod kon houden, of niet, zooals hij wilde. Dat ziet men hieruit, dat God den dood op zijne overtreding gesteld heeft. Zoo moet ook het leven in zijne hand geweest zijn, nu de dood in zijne hand geweest is" [1]). Deze vrijheid maakt de zonde eerst waarlijk tot zonde, tot schuld. Zwingli legt, vooral waar hij spreekt over de erfzonde, op deze schuld van Adam den nadruk. Bij Adams nakomelingen is niet van schuld te spreken, als zij zondigen. Hun is het eene noodzakelijkheid, voortvloeiende uit de erfkrankheid van Adam afkomstig. Adam's val echter was moedwillige, vrijwillige zonde, en dus schuld [2]).

Bij zulk eene voorstelling kan men ook trachten zich in te denken, hoe Adam's toestand in het Paradijs was, en wat er met hem zou geschied zijn, ware hij niet gevallen. Bij volhardende gehoorzaamheid „zou de mensch eeuwig zonder kommer, jammer, ellende, in alle eer en vreugde, door den Geest Gods geleid en onderwezen zijn" [3]). Hij

---

[1]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 182 f. (*Opera*, Vol. I, p. 203): „Adam ist zum ersten fryes willens geschaffen, also dass er sich mocht göttes halten und sines gebotes oder nit, wie er wollt. Das sicht man in dem, dass er jm den tod an sin übertreten gesetzt hat. So hat ouch das leben mussen an jm ston (vitam in manu eius fuisse), sytmal der tod an jm gestanden ist."

[2]) *De peccato originali declaratio Huldrici Zuinglii ad Urbanum Rhegium*, in de *Opera*, Vol. III, p. 629 seq.; *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 169: „Tradidit ergo volens.... ac lubens sese parens noster in servitutem peccati." Verg. verder beneden, hfdst. IV, over de erfzonde.

[3]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 183 (*Opera*, Vol. I, p. 203): „Hätt sy (die menschliche natur) das einig gebot nit übergangen, wär sy allzyt on kummer, jamer, elend, in allen eeren und freuden vom geist gottes gefurt und gewisen worden."

zou gebleven zijn in het paradijs niet alleen, maar „in de heerlijke aanschouwing van Gods aangezicht, en de blijde samenwoning met de engelen" [1]. Het eeuwig zalig leven, in Gods en der engelen gemeenschap, was dus Adam's deel in het paradijs, en zou het zonder den val gebleven zijn. De mensch zou niet gestorven zijn, want de dood, ook de lichamelijke, is de bezoldiging, de straf op de zonde [2].

De vraag dringt zich hier aan ons op, of het lichaam, het aardsche, ongoddelijke en ongeestelijke vleesch, dat eigenlievend van natuur is, ook eeuwig in dat geluk zou gedeeld hebben. Hier komt de bijbelsche gedachtengang weder in strijd met den dualistischen. Het streng dualisme kan zich het vleesch nooit in Gods eeuwige gemeenschap denken. De Schrift neemt ook het vleesch in die gemeenschap op, en bestemt den geheelen mensch voor het eeuwige leven. In gehoorzaamheid aan Gods woord belijdt dan ook Zwingli te gelooven in de wederopstanding des vleesches [3]. Misschien ligt er eene aanwijzing tot harmonieëring dier twee tegenstrijdige meeningen, in Zwingli's woord: „Het vleeschelijke, dat ons aangeboren is, wordt in God veranderd, als wij met Paulus spreken kunnen: Ik leef nu niet meer, maar Christus leeft in mij, Gal. II. 20" [4], en in die andere uitspraak: „Christus is mensch geworden, opdat wij door zijne

[1]) *De peccato originali declaratio Huldrici Zuinglii ad Urbanum Rhegium*, in de *Opera*, Vol. III, p. 629: „Mortique addictus est, quo non modo ab amoenissimo exularet horto, sed etiam a iucundissimo divini vultus aspectu, angelorum quoque laetissimo contubernio."

[2]) Zie beneden, hfdst. III, over den staat des menschen na den val, in het begin.

[3]) Zie boven, blz. 39 volg., en beneden, hfdst. V, op het einde.

[4]) *Uslegung des XIII. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 207 (*Opera*, Vol. I, p. 226): „Es wirt ouch das fleischlich, das uns anerboren ist, in gott verwandlet, wann wir mit Paulo sprechen mögend: Ich leb ietz nit, sunder Christus lebt in mir, Gal. II, 20."

gemeenschap tot Goden zouden verheerlijkt worden" [1]. Hoe Zwingli dit nu ook moge verstaan hebben, in elk geval achtte hij eene samenwoning des vleesches met God mogelijk. Maar dan kan hij ook niet zulk een ongunstig oordeel over de natuur des vleesches vellen, als in zijne dualistische geschriften. Dan is Adam ook naar het lichaam rein en goed van God geschapen, gelijk Christus eene reine menschheid droeg, en met menschelijk vleesch is ten hemel gevaren, gelijk ten slotte ook het lichaam der geloovigen in de eeuwige zaligheid deelen zal. Van eene geestwording des vleesches wil Zwingli niet weten, noch bij Christus, noch bij de geloovigen in de wederopstanding [2]. Ook naar het lichaam zou dus Adam, bij volhardende gehoorzaamheid, zijn blijven leven.

Onder het „leven" in den staat der rechtheid verstaat Zwingli echter nog iets meer dan het lichamelijk leven. Gelijk de dood, waarmede de overtreding van het gebod zou gestraft worden, niet slechts de lichamelijke, maar ook en bovenal een geestelijke dood was [3], zoo is ook het leven van Adam vóór den val een geestelijk leven. Het is de gemeenschap met God, het leven uit God. Het leven in den eersten mensch is God zelf, die zich in hem openbaart. God was en zou gebleven zijn, „zijn leidsman, zijn verstand, zijn geest en gemoed" [4]. Het leven was „de gunst

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 187: „Homo factus est (Christus), ut nos eius consortio in deos ditaremur."

[2]) *Uiber doctor Martin Luthers buch, bekenntnuss genannt, antwurt Huldrych Zwingli's*, in de *Werke*, Bd. II, II[e] Abth., S. 184: *In priorem ad Corinthios annotationes Huldrychi Zuinglii*, in de *Opera*, Vol. VI. tom. II, p. 186. Zie verder beneden, hfdst. V, op het einde.

[3]) Zie beneden, hfdst. III, *De staat des menschen na den val.*

[4]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 183 (*Opera*,

en vriendschap Gods", „de inwonende en heerschende of leidende Geest Gods" [1]). Dit leven uit en met God kan eerst recht leven genaamd worden. „Waar de Geest Gods niet is, daar is niets dan de dood of onmacht tot alle goed" [2]). Zonder God zijn wij dood, ook al leven wij naar het lichaam.

Niet alleen Adam zou levend gebleven zijn bij volhardende gehoorzaamheid. Neen, met hem geheel zijne nakomelingschap [3]). De aarde zou ook dan bevolkt zijn geworden, maar met reine menschen, niet onderworpen aan zonde, smart en dood.

Zwingli staat echter niet lang bij zulke bespiegelingen stil. Wat zou het baten: Adam is niet staande gebleven. Hij heeft Gods gebod overtreden, is gevallen, en met hem ligt zijne gansche nakomelingschap in den dood.

Vol. I, p. 203): „So wäre gott sin wegwyser, sin vernunft, sin geist und gmut gsyn."

[1]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 544 (*Opera*, Vol. I, p. 553).

[2]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 185 (*Opera*, Vol. I, p. 205): „Wo der (geist gottes) nit ist, da ist nüt denn der tod oder onmacht zu allem guten."

[3]) A. a. O., S. 183 (p. 203): „Hätte Adam allein des holzes.... nit geessen, so wäre er und sin gschlecht lebend bliben, und hätte dhein ander gebot dörfen halten."

HOOFDSTUK II.

De zondeval [1]).

Zwingli sluit zich bij de bespreking van den val nauw aan bij Genesis III, ja wil niet anders doen dan het getuigenis der Schrift verklaren.

Hij verhaalt dan, hoe God aan Adam en Eva in den hof van Eden op straffe des doods verboden had, te eten van de vrucht van den boom der kennis des goeds en des kwaads, ja zelfs deze vrucht aan te raken [2]). Dit verbod had God gegeven met de bedoeling, „dat ze nooit

---

[1]) Opzettelijke bespreking van den val vinden wij op de volgende plaatsen: *Uslegen und gründ der schlussreden oder artikel, Uslegung des V. artikels*, in *Huldreich Zwingli's Werke*, *erste vollständige Ausgabe*, durch M. Schuler und J. Schulthess, Zürich, Bd. I [1828], S. 182—186 (In de Lat. editie, Vol. I, p. 203—206); *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 544 f. (*Opera*, Vol. I, p. 552 seq.); *De vera et falsa religione commentarius*, in *Huldrici Zuinglii Opera*, *completa editio prima*, curantibus M. Schulero et J. Schulthessio, Turici, Vol. III [1832], p. 167, 169; *De peccato originali declaratio Huldrici Zuinglii ad Urbanum Rhegium*, in de *Opera*, Vol. III, p. 630 seq.; *Ad Carolum Romanorum imperatorem Germaniae comitia Augustae celebrantem*, *Fidei Huldrici Zuinglii ratio*, in de *Opera*, Vol. IV [1841], p. 6: *Ad illustrissimum Cattorum principem Philippum*, *Sermonis de providentia anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 101—111; *Farrago annotationum in Genesin, ex ore Huldrici Zuinglii per Leonem Judae et Casparem Megandrum excerptarum*, in de *Opera*, Vol. V [1835], p. 13 seq.

[2]) *Uslegen*, *Kurze christenliche ynleitung*, *Commentarius*, ll. cc.

zouden beproeven iets uit zichzelf te weten, maar dat zij bij alle overleggingen, gedachten en plannen van Hem alleen afhankelijk zouden zijn" [1]). Hier, en op andere plaatsen maakt Zwingli den indruk, Genesis III slechts zinnebeeldig op te vatten. Hij houdt echter ook de letterlijke beteekenis vast. „In alle daden Gods", zegt hij, „moeten wij opmerken, dat deze lichamelijke en zichtbare dingen, waardoor de Goddelijke majesteit met ons handelt, eenige verwantschap met, en afbeelding dragen van de dingen die Hij onderwijst" [2]). Ook den boom der kennis des goeds en des kwaads vat hij letterlijk op, maar wijst tevens op de diepere geestelijke onderwijzing, die in het verbod aangaande dien boom lag opgesloten.

Hoewel Adam de vrijheid en de macht had om gehoorzaam te zijn, heeft hij vrijwillig en moedwillig („volens ac lubens"), het gebod overtreden, den Geest Gods en daarmede God zelf verworpen, en zich aan de zonde overgeleverd. Hij heeft van den boom der kennis gegeten [3]).

Toch is de eerste stap hiertoe niet van den mensch uitgegaan. De mensch is verleid geworden, Eva door de slang, den Satan, Adam weder door Eva. De duivel (diabolus,

---

[1]) *De peccato originali*, in de *Opera*, Vol. III, p. 630: „Hoc sensu, ne unquam quicquam scire ex sese tentarent, sed per cogitationes omnes, per deliberationes atque consilia a se uno penderent." Verg. ook: *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 183 (*Opera*, Vol. I, p. 203); *Annotationes in Genesin*, in de *Opera*, Vol. V, p. 11.

[2]) *Annotationes in Genesin*, l. c.: „Hoc in factis Dei omnibus summopere observandum est, corporalia haec et visibilia, per quae nobiscum agit divina maiestas, viciniam quandam ac significationem habere cum rebus quas docet."

[3]) *Uslegung des V. artikels*, a. a. O.; *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 169; *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 636.

daemon), den mensch zijn geluk benijdende, heeft eerst Eva tot overtreding verleid. Hij trekt Gods woord aangaande den boom in twijfel, en brengt God zelf in verdenking. Hij fluistert haar in, dat God uit vrees voor zijn gezag zoo gesproken heeft; want zoodra zij eten, zullen zij Gode gelijk zijn, kennende goed en kwaad. De ongelukkige vrouw gelooft zijne schoone beloften, plukt en eet; en zij haalt ook Adam over om van de verboden vrucht te eten. Alzoo is de mensch gevallen, maar op aanstoken des Satans [1]).

Hoe was het echter mogelijk, dat de goed geschapen mensch, in wien toch Gods Geest woonde, Gods woord in twijfel trok, Gode de gehoorzaamheid opzeide, en Satan geloofde? In het dualistische „De providentia" baart zulk eene vraag geen moeilijkheid. Volgens dit geschrift is de mensch zoo geschapen, dat hij vallen moest, door de kracht des vleesches, en naar de voorbeschikking Gods, gelijk wij nader zien zullen. Maar aan de hand van Genesis III den val besprekende, gevoelt Zwingli deze moeilijkheid en zoekt onwillekeurig naar eene verklaring.

Dat Adam voor de verleiding bezweek, acht Zwingli eenigzins te begrijpen. Immers, „onwetend en onervaren als hij was aangaande de lagen en listen der vrouw, heeft hij gehoorzaamd en gedaan, wat geen man ter wille zijner vrouw zou geweigerd hebben" [2]). Heeft dus Adam gegeten van den boom zonder dat hij het wist? Dat is niet de bedoeling. Want dadelijk laat Zwingli volgen: „Deze onze stamvader, die gehoopt had, door de kennis van goed en

[1]) *Commentarius*, l. c., p. 166 seq.; *De peccato originali*, l. c., p. 630 seq.

[2]) *Commentarius*, l. c., p. 167: „Is ut erat insidiarum foemineaeque temeritatis ignarus ac rudis (quid enim negaret uxori?): obtemperat, fecitque quod nullus maritus in gratiam uxoris facere detrectavisset."

kwaad tot de Goddelijke waardigheid op te klimmen, heeft niets dan zijne schande geleerd, en heeft een eeuwigen dood gevonden" [1]). Adam (deze toch wordt met „ille parens noster" bedoeld), wist dus goed, wat hij deed, toen hij van de vrucht at. Zijne zonde kan niet op de „lagen" en de „stoutheid" („insidiae" en „temeritas") van Eva geschoven worden. Wonderlijker nog is hetgeen Zwingli der vrouw toedicht in „De peccato originali declaratio". „Wat zal de vrouw niet durven, in de hoop haren man te bedriegen en te misleiden, nu zij, zoodra zij geboren was, heeft gezien, dat hij zoo zwaar geslapen had, dat hij niet eens zijne zijde had voelen openen, en er een rib uitnemen." De duivel ziet haar aan als „listig en voor niets terugdeinzende" („callida et audax ad omnia"). Zij is in zijne oogen een geschikt werktuig om den man over te halen. Hij overreedt haar, en zij haren man [2]). Toch wil Zwingli hiermede Adam niet van schuld vrijpleiten. Uitdrukkelijk zegt hij, dat Adam „niet zoozeer door de verleidingen der vrouw, als door de begeerte, om kwaad en goed te kennen en Gode gelijk te worden, overwonnen, van de doodelijke vrucht gegeten heeft" [3]). Wij zouden dan ook te veel nadruk leggen op deze beide beschouwingen, wanneer wij er de conclusie uit trokken, dat Zwingli den oorsprong der zonde zoekt in het onvolmaakte wezen der vrouw, waarin een aanknoopingspunt zoude liggen voor de verleiding des duivels [4]).

[1]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 167: „Ille parens noster, quum bona et mala doctus in deum evadere speravisset, nihil aliud quam ignominiam suam didicit, perpetuamque mortem invenit."

[2]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 630.

[3]) L. c., p. 631.

[4]) Verg. H. Spörri, *Zwingli-Studien*, Leipzig 1866, S. 106.

Zwingli zoekt den oorsprong der eerste zonde, het gehoor geven aan de verleiding en het eten van den verboden boom, zoowel bij Adam als bij Eva, in iets anders, namelijk in de eigenliefde („φιλαυτία", „amor sui") [1]). Immers wat zoekt de mensch eigenlijk door te eten van den boom der kennis? Het is hem niet om die smakelijke vrucht te doen, maar om uit zichzelf te weten wat goed en kwaad is, om zelf God te zijn [2]). Dit meende hij, naar Satans woord, door het eten van de verboden vrucht te zullen bereiken. Adam verraadt hierdoor, wat er in hem leeft. Want „deze begeerte, waaruit kan ze haren oorsprong nemen, dan uit liefde tot zichzelf? φιλαυτία dus, eigenliefde, is de oorzaak geweest, waarom Adam aan de verleiding zijner vrouw heeft gehoorzaamd" [3]). „Zoo hebben wij dan nu de bron der overtreding, namelijk φιλαυτία, dat is eigenliefde" [4]). „Adam is van de liefde Gods door eigenliefde

[1]) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, in de *Werke*, Bd. I, S. 457 (*Opera*, Vol. I, p. 478); *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 545 f. (*Opera*, Vol. I, p. 554 seq.); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 167, 169; *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 630 seq.

[2]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 183 (*Opera*, Vol. I, p. 203): „Do er aber selbs hat etwas wellen wüssen, und sich mit sinem wüssen hoch bringen (dann das mein ich essen von dem boum wüssens gutes und böses)"; *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 545 (*Opera*, Vol. I, p. 554): „Nun ist der brest und fall kummen us unordenlicher begird; namlich, do Adam ouch wollt wüssend und gross, ja gott glych werden."

[3]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 167: „Haec est ergo esca quam adpetivit quaque captus est: deum esse, ipsummet scire quid bonum, quid malum. Verumtamen hic adpetitus, unde originem habere potuit quam ex amore sui? Omnes enim nobis malumus bene esse quam aliis: φιλαυτία ergo, id est amor sui, causa fuit cur malesuadae obtemperaret uxori Adam."

[4]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 631: „Habemus nunc praevaricationis fontem, φιλαυτίαν videlicet, hoc est

afgevallen tot zichzelf"[1]). In verband hiermede zoekt dan ook Zwingli het wezen van den zondedood, waarin wij liggen, in de eigenliefde, de zelfzucht[2]).

Wanneer wij hem zoo hooren spreken — en hij legt op deze zaak sterk den nadruk — maken wij als van zelf de conclusie: die eigenliefde leefde dus in Adam en Eva, voordat zij vielen, zij zijn met een zondig beginsel in zich geschapen. Dit ligt dan ook geheel en al in de lijn van Zwingli's dualisme. Het vleesch waarmede de mensch door God geschapen is, is van nature eigenlievend; slechts de ziel gaat naar God uit, en draagt Gods beeld. De Satan vindt van zelf in dat vleesch een vruchtbaren bodem voor zijne influisteringen. Wanneer Zwingli in „De providentia" de geschiedenis van den val verhaald had, zou hij niet verzuimd hebben op dien oorsprong der zonde in het zondige vleesch den nadruk te leggen[3]). Maar in de boven aangehaalde geschriften doet Zwingli dat juist niet. Aan de hand van Gen. III beschouwt hij den mensch als één geheel. Zijn vleesch moge dan eigenlievend (sui amans) geweest zijn. Maar de mensch was in den staat vóór den val, God liefhebbend (dei amans). De φιλαυτία is afval van dien staat, van die goede natuur. Zwingli zegt uitdrukkelijk: „Van nature is de mensch eigenlievend, niet naar die natuur, waarmede hij was geschapen en voorzien door God, maar naar die, waarmede hij, ontevreden over het van God toebedeelde

---

sui ipsius amorem; ex hac manavit quicquid uspiam est malorum inter mortales."

[1]) *Commentarius*, l. c., p. 169: „Descivit autem ab amore dei per amorem sui ad se ipsum."

[2]) Verg. beneden, hfdst. III.

[3]) Chr. Sigwart, *Ulrich Zwingli, der Charakter seiner Theologie mit besonderer Rücksicht auf Picus von Mirandula*, Stuttgart und Hamburg 1855, S. 93 f.

lot, uit zichzelf goed en kwaad kennende, en Gode gelijk wilde worden" [1]. In het „Taufbüchlein" heet het: „De erfzonde is een gebrek, dat allen menschen aangeboren is; dit gebrek is niets anders, dan dat wij van de Goddelijke natuur afvallig geworden en verwilderd zijn, en tot de dierlijke geneigd. De Goddelijke natuur is, niet zelfzuchtig zijn, maar zich allen schepselen te genieten geven; de aardsche of dierlijke is, zichzelf liefhebben, alles om zichzelfs wille doen.... Toen nu Adam om zichzelfs wil, dat is, omdat hij Gode wilde gelijk zijn, Gods gebod voorbijzag, keerde hij zich, ter wille van de liefde tot zichzelf, tot de dierlijke natuur, en verzwakte den aard en de natuur Gods in zichzelf" [2]. Het zichzelf liefhebben was dus reeds een val, een afval van de oorspronkelijk goede, ja Goddelijke natuur des menschen. Eerst moest Adam de zonde bedrijven, van eigen eer en grootheid te begeeren, voordat hij kon eten van den boom der kennis des goeds en des kwaads. Adam begon met, „door eigenliefde gedreven, en door verleiding des Satans, Gode gelijk te willen zijn." En eerst

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 167: „Natura ergo est homo sui amans, non ea natura qua institutus fuerat praeditusque a deo, sed qua sorte, quam deus dederat, non contentus domi suae voluit boni malique peritus, imo deo aequalis fieri."

[2]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, in de *Werke*, Bd. II, 1e Abth., S. 287 f.: „Die erbsünd ist ein brest, der allen menschen anerboren ist; der ist nüts anders, weder dass wir von der göttlichen art abfällig und verwildet worden, und zu der vihischen geneigt sind. Die göttlich art ist, nit eigennützig syn, sunder sich allen geschöpfden ze niessen geben; die irdisch oder vihisch, sich selbs lieb haben, alle ding um sin selbs willen thun.... Do nun Adam um sinetwillen, das ist, um desswillen, dass er gott wollt glych syn, gottes bot übersach; do kart er sich ie um der liebe sin selbs willen zu der vihischen art, und schwacht die art und natur gottes in jm selbs."

„toen hij deze misdaad had bedreven, heeft hij van den verboden doodelijken boom gegeten" [1]). En in den „Commentarius" zegt Zwingli, naar aanleiding van Rom. VI. 16: „Aan de zonde heeft Adam zich overgeleverd; want als hij er zich niet aan had overgeleverd, zou hij nooit de verboden spijze hebben aangeraakt..... Want zoo hij zich niet eerst door de overweging Gode gelijk te worden, en kennende goed en kwaad, aan Satans raad had overgegeven, zou hij zóó van de vrucht zijn afgeschrikt, dat hij haar zelfs geen blik zou verwaardigd hebben. Vrijwillig heeft hij zich dus in de slavernij der zonde overgeleverd" [2]). De zondeval in zijn diepsten oorsprong nasporende, vindt Zwingli dus eerst de eigenliefde, daarna de begeerte Gode gelijk te wezen, het zich overgeven aan die begeerte, en ten slotte het eten van den boom der kennis des goeds en des kwaads. Die eigenliefde is reeds zonde, en moet zeker met het vleesch in verband gebracht worden. Zwingli doet dit echter niet. Hij gaat als het ware op de eerste zonde terug, zonder nader te verklaren hoe het mogelijk was, dat de reine mensch zichzelf lief kreeg, en zijn God verliet. Zwingli stelt deze vraag niet, zoolang hij zich eenvoudig bij de Schrift

1) *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 6: „Scio tritavum illum nostrum primum parentem φιλαυτίᾳ, hoc est sui ipsius amore huc tractum, suggerente perniciosum consilium per invidiam diabolo, ut deo par fieri cuperet. Hoc crimen cum designasset: vetitum ac perniciosum pomum depransus est."

2) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 169: „Peccato tradidit se Adam: nisi enim tradidisset, nunquam vetitum cibum attrectavisset.... Nisi enim se prius per deliberationem deo similem, boni malique peritum fiendi, diaboli consilio tradidisset, a pomo sic abhorruisset, ut nec aspectu dignatus esset. Tradidit ergo volens, ut ne ultra civiliter quicquam praetexamus, ac lubens sese parens noster in servitutem peccati."

houdt[1]). De oorsprong der zonde blijft een geheimenis voor ieder, die èn het schuldkarakter der zonde, èn de positieve heiligheid des menschen in den staat der rechtheid, naar de Schrift erkent. In dit opzicht blijft hij een gedwongen dualist, monist slechts in hope.

Wel stipt Zwingli momenten aan in den geleidelijken overgang tusschen de verzoeking en de zondige daad. Hij wijst op de kracht van het luisteren naar de stem der verleiding, op de kracht der verbeelding, der overlegging en der begeerte. De vrouw luistert naar de stem des vijands, de stem des Vaders veronachtzamende[2]). Adam en Eva nemen in overweging (deliberatio, consideratio), wat de duivel voorspiegelt, stellen zich voor in den geest, verbeelden zich (imaginatio), in wat heerlijken toestand zij volgens Satans belofte zouden komen, begeeren (cupiditas) zoo te worden, trekken Gods woord in twijfel, en doen wat Satan aanraadt[3]). Zoo tracht Zwingli psychologisch eenigszins duidelijk te maken, hoe de mensch tot overtreding kwam. Hij wijst er ook op, dat het nu nog zoo geschiedt bij elke zonde[4]). Maar hij ziet daarbij het groote onder-

---

1) Verg. Ed. Zeller, *Das Theologische System Zwingli's*, Tübingen 1853, S. 63 ff.; H. Bavinck, *De Ethiek van Zwingli*, acad. proefschr., Kampen 1880, blz. 11.

2) *Annotationes in Genesin*, in de *Opera*, Vol. V, p. 13: „Mulier neglecta voce pientissimi patris adversarium audit: nec solum audit, sed considerat, et mente volvit (ut est animal curiosum) quae Daemon suggesserat; videt fructum amoenum esse et gratum, admovet manum, decerpit ac degustat. Hoc etiamnunc hodie in omni peccato fit: tentamur ac titillamur a concupiscentia, ut Jacobus ait: cui si assentimur, iam fructum fatalem edimus et mortem incurrimus: stipendia enim peccati mors."

3) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 169; *De peccato originali declaratio*, l.c., p. 631.

4) *Annotationes in Genesin*, l.c.

scheid tusschen nu en toen over het hoofd. De overgang van verzoeking tot zonde is bij ons verklaarbaar, omdat wij zondaren zijn; bij de eerste menschen echter was het een overgang van reinheid tot zonde, die door geen „verbeelding” en „overweging” kan verklaard worden. Slechts de eerste zonde, het wezen van den val, niet den oorsprong der zonde wijst Zwingli aan, als hij zegt dat de val in eigenliefde wortelt.

Waar nu de zondeval in zijn diepsten grond is: eigenliefde, is hij tegelijkertijd: afval, losmaking van God. In den staat der rechtheid was 's menschen leven uit God, en in God, wiens Geest hem leidde en regeerde. In den val, die in de overtreding van het proefgebod tot openbaring komt, verwerpt de mensch dien Geest, en scheurt zich alzoo van God los, om zelfstandig te zijn. „Hij heeft den Geest en de genade Gods verworpen [1]). Hij viel af van de liefde Gods, door eigenliefde, tot zichzelf” [2]). Dat de mensch zich daardoor aan Satan overgaf, zegt Zwingli nergens. De bedoeling des menschen was natuurlijk niet, Satans slaaf, maar eigen heer en meester te zijn, zich zelf ten God te worden. Hoe geheel anders dan de verwachting was de uitkomst.

Wij vragen ten slotte: in welk verband staat bij Zwingli de val met Gods voorzienigheid? Het is hier de plaats niet om de leer der voorzienigheid bij Zwingli te ontwik-

---

1) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 184 f. (*Opera*, Vol. I, p. 204 seq.): „Und so er das verbot gottes übertreten, hat er sich ie des geists und der gnaden gottes verzigen (negligit et deserit spiritum et gratiam dei).”

2) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 169: „Descivit ab amore dei per amorem sui ad se ipsum.”

kelen. Wij wijzen er slechts op, hoe Zwingli voortdurend consequenter alles in de wereld aan Gods providentie toeschrijft. Dat God de éénige bron is van alle goed, is van het begin af een axioma voor Zwingli, waaruit volgt, dat uit den mensch geen goed is, geen wijsheid, geen goede werken, geen verdienste, en dat wij dus onze wijsheid alleen uit den mond Gods, onze zaligheid alleen van zijne genade, en onze goede werken alleen van zijne kracht te verwachten en te zoeken hebben [1]). Deze physische onmacht en onwijsheid des menschen worden meer op ethisch terrein overgebracht, wanneer ze als de gevolgen van den zondeval worden voorgesteld. Dan is de mensch als zondaar onmachtig tot eenig goed. Deze meer bijbelsche voorstelling vinden wij telkens breed door Zwingli ontwikkeld, gelijk wij zien zullen, als wij spreken over den staat van Adam na den val. Doch op welke gronden dan ook, in al zijne geschriften leert Zwingli: Wat van den mensch komt is slecht; alleen wat van God komt is goed: als er dus iets goeds in den mensch en in heel de wereld gevonden wordt, dan is het Gods werk. Zwingli blijft echter niet bij het goede staan. Reeds in de „Uslegen" zegt hij: „God bestuurt door zijne voorzienigheid alle goeds, en keert alle kwaad ten

[1]) Zie b. v.: *Von erkiesen und fryheit der spysen* etc., in de *Werke*, Bd. I, S. 24 (*Opera*, Vol. I, p. 32); *Uslegung des XVI. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 215 (*Opera*, Vol. I, p. 235): *Archeteles*, in de *Opera*, Vol. III, p. 66; *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, in de *Werke*, Bd. I, S. 429 (*Opera*, Vol. I. p. 441); *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p 92; *Adversus Hieronymum Emserum canonis missae adsertorem*, in de *Opera*, Vol. III, p. 135; *Uiber doctor Martin Luthers buch bekenntnuss genannt*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 140; *Annotationes in Evangelium Lucae*, in de *Opera*, Vol. VI, tom I, p. 635. Verg. ook: A. Baur, *Zwingli's Theologie, ihr werden und ihr System*, 2 Bde., Halle 1885 u. 1889, Bd. II, S. 789 ff.

goede (tot een goed gebruik)" [1]. Ook het kwade staat onder Gods bestuur, ook al zegt Zwingli niet, dat het Gods werk is. Naar aanleiding van Matth. X. 28—31 heet het echter reeds in de uitlegging van het 20e artikel: „Alle dingen geschieden uit de verordening en voorzienigheid Gods" [2]. Alles, groot en klein, inzonderheid het goede dat wij doen, moet Gode toegeschreven worden. En de vraag, waarmede menigeen zich te verontschuldigen zoekt: „Waarom maakt God mij dan niet goed, en verdoemt Hij ons, daar wij toch uit onszelf geen goed kunnen doen" [3], laat Zwingli door den Apostel Paulus beantwoorden met het beeld van den pottenbakker, die vrij is van het leem te maken, wat hij wil. Rom. IX. 20—23. „God wil uit u maken een vat des toorns, dat is, der verdoemenis, waaraan Hij zijne gerechtigheid toont. Heb geen zorg, hoe men goed of boos wordt! God zal wel goeden of boozen maken, naar Hij het hebben wil" [4]. Ook het geloof of ongeloof, de zaligheid of de verdoemenis eens menschen, is dus Gods werk. Alles is een uitvloeisel van Gods verordineering en voorzienigheid. Voor de consequentie, dat dan ook de val

[1] *Uslequng des XVI. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 223 (*Opera*, Vol. I, p. 243): „Dann gott verwaltet durch sin fürsichtigheit alles gutes, und schybt alles arg zu gutem bruch."

[2] *Uslequng des XX. artikels*. a. a. O., S. 275 (p. 294): „Dass alle ding us verordnung und fürsichtigheit gottes beschehend."

[3] A. a. O., S. 275 (p. 294): „Sprichst: so ich aber nit us miner eignen kraft mag gut syn, sunder gott muss mich gut machen: warum machet mich gott nit gut, oder aber lasst mich unverdammt? Antwurt: Warum dich gott nit gut mache, must du jn um fragen; ich bin nit in sinem rat gsessen."

[4] A. a. O., S. 276 (p. 295): „Gott will us dir machen ein gschirr des zorns, das ist, verdammnuss, daran er sin grechtigheit erzeigt. Hab nit sorg, wie man gut oder bös werde! gott wirt wol gute oder böse machen wie ers haben wil."

door God verordineerd is, deinst echter Zwingli nog terug, als hij aan de hand der eerste hoofdstukken van Genesis aan Adam een vrijen wil toekent [1]).

In den „Commentaar" spreekt Zwingli naar het hart van den Pantheïst, als hij zegt: „Daar immers alles wat bestaat, goed is, en toch God alleen goed is, volgt, dat alles wat bestaat, God is, dat wil zeggen, daarom bestaat, dat God is, en hun essentie is" [2]). God is echter niet slechts „het eenige Zijn aller dingen" [3]), maar ook „de ἐντελέχεια καὶ ἐνέργεια, d. w. z. de volmaakte, werkzame en tot stand brengende kracht, die, omdat zij volmaakt is, nooit zal ophouden, nooit zal rusten, nooit zal wijfelen, maar bij voortduring zóó alles zal bewaren, bewegen en regeeren, dat in alle dingen en gebeurtenissen geen fout kan binnensluipen, waardoor zijn kracht zou kunnen verhinderd of zijn raad zou kunnen verijdeld worden" [4]). Ligt hier niet noodzakelijk in opgesloten, dat ook de zondeval het resultaat is van deze Goddelijke ἐντελέχεια en ἐνέργεια? Zwingli spreekt dit echter nog niet uit. Integendeel, de val wordt voorgesteld, evenals in de „Uslegen", als een vrije daad van

---

[1]) Zie boven, blz. 46. Verg. ook: Chr. Sigwart, *Ulrich Zwingli* Stuttgart und Hamburg 1855, S. 92.

[2]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III. p. 159: „Cum enim omnia quae sunt, bona sint, et tamen solus deus bonus sit: fit, ut omnia quae sunt deus sint, hoc est, ideo sint, quod deus est et ipsorum essentia est."

[3]) L. c., p. 158: „Se solum esse rerum omnium Esse."

[4]) L. c., p. 159: „Ipse enim et a philosophis ἐντελέχεια καὶ ἐνέργεια, hoc est perfecta, efficax consummansque vis adpellatur, quae, quoniam perfecta est, nunquam desinet, nunquam cessabit, nunquam ambiget, sed continue sic omnia servabit, versabit, reget, ut in rebus factisque omnibus vitium nullum intervenire possit, quo aut eius vis impediri aut consilium falli queat."

Adam [1]). Als hij echter in het hoofdstuk „over de verdienste" [2]), van de voorzienigheid Gods handelt, aarzelt hij weder niet ook het kwade, dat ons in het leven ontmoet, aan God toe te schrijven, met de verontschuldiging, dat „voor Hem niet schandelijk is, wat voor ons schandelijk is". Immers God is zelf niet onderworpen aan de wet, die Hij van ons eischt; en „wat wij verderfelijk achten, is van andere zijde bezien tot voordeel" [3]). Zwingli zegt ook hier nog niet ronduit, dat de zondeval Gods werk is. Maar als hij toch stelt: „Door Gods voorzienigheid worden tegelijk de vrije wil en de verdienste opgeheven" [4]), dan is deze stelling zoowel op Adam vóór den val als op den mensch ná den val van toepassing. En wij gevoelen, dat Zwingli te eeniger tijd de consequentie zal maken, dat ook de val in Gods providentie besloten lag. Van eene voorzienigheid in den zin van „voorwetenschap" alleen, wil Zwingli niet weten. Het zou strijden met het wezen Gods, „wel alle dingen te weten voordat ze gebeurden, maar niet alles te kunnen beschikken en regelen" [5]). Neen, God bepaalt van eeuwigheid alle dingen.

---

1) Zie boven, blz. 64.

2) „De merito", l. c., p. 282-287.

3) L. c., p. 283: „Nec illi turpe est quod nobis: quae enim nobis turpia sunt, ex eo provenit, quod lex nobis imposita est. Lex autem hac causa est posita, quod adfectus nostri modum excedebant. Hi autem in deo quum non sint, legi non est obnoxius, sed hoc ipsum est quod a nobis per legem exigit... Et quae nos perniciosa esse arbitramur, alia parte proficua sunt."

4) L. c., p. 283: „Providentia dei simul tolluntur, et liberum arbitrium et meritum."

5) L. c., p. 283: „A summo enim bono alienum esset omnia nosse priusquam fierent, nec omnia disponere et ordinare posse; rursus omnia ordinare, scire, et posse, nec tamen facere, illiberale, imo invidiosum esset: quod de numine supremo suspicari nefas est."

In „De peccato originali declaratio" trekt Zwingli hieruit weder de gevolgtrekking, dat dan ook de behoudenis of verdoemenis van iederen mensch niet van hemzelf maar van Gods eeuwige providentie, van zijne vrije verkiezing of verwerping afhangt [1]). De regel: „Wie niet geloofd zal hebben, zal verdoemd worden", is niet absoluut; hij geldt b.v. niet van kinderen, en van al degenen, die het Evangelie niet gehoord hebben. Maar „het voornemen (πρόθεσις) of besluit Gods, dat naar de verkiezing is blijft vast". „Onwankelbaar is de verkiezing" [2]). Wanneer iemand uit de heidenen toont geloof te hebben, en het werk der wet geschreven in zijn hart, dan is dat het bewijs zijner verkiezing [3]). In zijn antwoord op Urbanus Rhegius' schrijven, naar aanleiding van het aan dezen gerichte geschrift „Over de erfzonde", herhaalt Zwingli nog eens duidelijk deze dingen. „Het teeken der verkiezing is, God lief te hebben en te vreezen" [4]).

In 1527 schrijft hij aan Fridolinus Fontejus over degenen die van meening zijn, dat Gods providentie een dekmantel der goddeloosheid zou wezen: „Laat het zoo zijn, laat het door Gods besturing wezen, dat deze een vadermoordenaar is, gene een echtbreker; door zijne goedheid geschiedt het toch, dat wie vaten zijns toorns zullen zijn,

---

1) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 632: „Salus aeternae vitae, et contra aeternae mortis aerumnae, cum prorsus sint liberae vel electionis vel abiectionis divini iudicii...."

2) L. c., p 634: „Ista quoque lege tenentur, qui non audierunt iuxta cum infantibus, Rom. IX, ut propositum, πρόθεσις, sive constitutum dei, quod est secundum electionem, firmum maneat." „Inconcussa est electio."

3) L. c., p. 633, 634.

4) „*Urbano Regio, apud Augustam Christum adnuncianti, Huldrichus Zuinglius*", in de *Opera*, Vol. VII, Epistolarum pars prima, p. 550.

door deze teekenen openbaar gemaakt worden, als ze namelijk rooverij en ontucht plegen, en onmatig drinken. Immers hoe leeren wij ze door deze teekenen anders kennen, dan als kinderen der hel? Laat hen daarom maar zeggen, dat ze door Gods providentie verraders en moordenaars zijn: wij zeggen hetzelfde; maar dit voegen wij er aan toe, dat wie die dingen doen zonder betering en bekeering, door Gods voorzienigheid aan de eeuwige pijniging zullen worden overgegeven, tot een voorbeeld van zijne rechtvaardigheid" [1]). Zwingli erkent het dus: de goddeloosheid waardoor iemand verloren gaat, is een uitvloeisel van Gods providentie, ook al vermaant hij, deze dingen voorzichtig en bescheiden aan het volk te verkondigen [2]).

In den „Elenchus contra catabaptistas" [3]) wijdt Zwingli een hoofdstuk aan de verkiezing [4]), dat hij aldus aanvangt: „Wij zullen van de verkiezing leeren dat ze vast is, dat wil zeggen, vrij en in het minst niet gebonden, en dat ze

[1]) *Zuinglius ad N (Fridolinum Fontejum)*, in de *Opera*, Vol. VIII, Epistolarum pars secunda, p. 21: „Hic ergo proruunt quidam: Libidini igitur indulgebo; quicquid enim egero, Deo autore fit; qui se voce produnt cujus oves sint. Esto enim, Dei ordinatione fiat, ut hic parricida sit, alius adulter: ejusdem tamen bonitate fit, ut qui vasa irae ipsius futuri sint, his signis prodantur, quum scilicet latrocinantur, scortantur, potant citra poenitentiam. Quid enim aliud quam gehennae filium his signis deprehendimus? Dicant ergo, Dei providentia se esse proditores ac homicidas, licet: nos enim idem dicimus; sed simul hoc jungimus: quod, qui ista sine correctione ac poenitentia faciunt, Dei providentia aeternis cruciatibus, propter iustitiae illius exemplum mancipentur."

[2]) L. c., p. 21: „Sed heus tu, caste ista ad populum, et rarius etiam; ut enim pauci sunt vere pii, sic pauci ad altitudinem hujus intelligentiae perveniunt."

[3]) *In catabaptistarum strophas elenchus Huldrici Zuinglii*, in de *Opera*, Vol. III, p. 357—437.

[4]) L. c., p. 424—430.

boven doop en belijdenis is, ja boven geloof en prediking" [1]). Het reeds in „De peccato originali" gezegde aangaande de verkiezing wordt hier breed ontwikkeld. Naar aanleiding van Rom VIII. 28—30, wijst Zwingli op die onverbreekbare keten, waarvan de schakels zijn: vrije verkiezing, besluit (verordineering), roeping, geloof en rechtvaardiging, verheerlijking [2]). Het geloof is slechts de vrucht, niet de grond der verkiezing. Door het geloof worden wij van onze verkiezing zeker [3]). Maar boven dat geloof staat Gods providentie, die alles regelt en bepaalt. „God bepaalt al die dingen, zoodat niet slechts Ezau, maar ook geen vischje in de zee, geen muurkruid in den tuin, geen mug in de lucht, buiten zijne voorzienigheid leeft of sterft" [4]). Nog spreekt Zwingli niet over het verband tusschen val en providentie. Dat doet hij ook nog niet in zijn „Erste predig zu Bern" [5]), al erkent hij hierin, dat „de voorzienigheid Gods alle dingen regeert en leidt", en „niets anders is, als de werkende wijsheid Gods, waarmede Hij alle dingen verordent, ten uitvoer brengt, bevor-

---

[1]) L. c., p. 424: „Electionem docebimus esse firmam, hoc est liberam ac minime alligatam et supra baptismum esse ac circumcisionem, imo supra fidem atque praedicationem."

[2]) L. c., p. 425: Libera electio, destinatio, vocatio, fides en iustificatio, glorificatio.

[3]) L. c., p. 428: „Est enim fides electionis fructus.... Ex his omnibus duo necessaria colligimus. Unum, ut qui ad eam maturitatem perveniunt, quae iam fructum electionis ferre debet, fidem si ferunt: certi simus de eorum salute; si non ferunt, ut contra certi simus de eorum repudiatione."

[4]) L. c., p. 429: „Disponit illa omnia, ut non modo Esavus, sed ne bulbus quidem in pelago, non corchorus in horto, non culex in aëre citra ipsam aut vivat aut moriatur."

[5]) *Die erst predig Huldrych Zwingli's zu Bern gethon*, in de *Werke*, Bd. II, I[e] Abth., S. 203—226.

dert, verhindert naar zijnen wil, dat is ten goede, want Hij kan niets willen dan wat goed is"; en dat ook alle „tegenspoed en krankheid", zoowel als „eer of rijkdom" uit die providentie voortkomen [1]).

Doch eindelijk hooren wij, in 1530, deze verklaring in de „Fidei ratio" [2]): „God bepaalt en beschikt vrij over alle dingen: want al wat is, is het zijne. Vandaar dat Hij, hoewel Hij wetens en met voordacht in het begin den mensch schiep, die vallen zou (moest): tegelijk echter besloot zijnen Zoon met de menschelijke natuur te vereenigen, die den val herstellen zou" [3]).

Wat hier slechts terloops wordt uitgesproken, heeft Zwingli in hetzelfde jaar 1530, in „De providentia" [4]) consequent en breedvoerig uiteengezet. Van het begrip God als het hoogste goed uitgaande, leidt Zwingli in dit geschrift op meer wijsgeerige dan schriftuurlijke wijze alles uit God af. Evenals in den „Commentaar" klinken ook hier zijne uitdrukkingen vaak pantheïstisch: „Daar er slechts één Oneindige is, is er noodzakelijkerwijs behalve dit niets. Hieruit volgt, dat al wat is, in dit Oneindige is, ja dat het is en dat het bestaat, uit dit Oneindige is.... zooveel het zijn en het bestaan betreft, is er niets, dat niet de Godheid is: want Deze is het *Zijn* aller

[1]) A. a. O., S. 204 f.: „Die fürsichtigkeit.... nüzid anders ist weder die würkend wysheit gottes, damit er alle ding verordnet, schaffet, fürdret, hindret nach sinem willen, das ist, dem besten, dann er nüzid dann gutes mag wellen."

[2]) *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 1—18.

[3]) L. c., p. 5: „Libere constituit ac disponit de rebus universis: sua enim sunt quaecunque sunt. Hinc est, ut, quamvis sciens ac prudens hominem principio formaret qui lapsurus erat: simul tamen constitueret filium suum humana natura amicire, qui lapsum repararet."

[4]) *Ad illustrissimum Cattorum principem Philippum, Sermonis de providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 79—144.

dingen" [1]). Van dit begrip van God uitgaande, bepaalt hij nu de providentie aldus: „De voorzienigheid is de voortdurende en onveranderlijke regeering en regeling van alle dingen (van het heelal)" [2]). De zoogenaamde „tweede oorzaken" worden ten onrechte „oorzaken", genoemd: God is de éénige oorzaak van alles [3]). Alle tweede oorzaken zijn slechts instrumenten in Gods hand, waardoor Hij zijn wil ten uitvoer legt. Er is niets toevalligs, en niets dat vrij is in de wereld [4]). Daarom kan er ook van vrijheid in den mensch geen sprake zijn. Ook hij is slechts een instrument in Gods hand, bij alles wat hij doet. En Zwingli aarzelt niet de consequentie te aanvaarden, dat dan ook de val geen vrije daad des menschen, maar een daad Gods is, een uitvloeisel zijner providentie. Immers God formeerde den mensch zóó, dat hij vallen moest. Hij schiep hem met eene ziel, bestemd en bekwaam om God te kennen en lief te

[1]) L. c., p. 89: „Quum igitur unum ac solum infinitum sit, necesse est praeter hoc nihil esse. Et secundum hoc sequitur ut quicquid est, in illo sit, imo quod est et quod existit ex illo sit; ... quod quantum ad esse et existere attinet, nihil sit quod non numen sit: id enim est rerum universarum *esse*." Zwingli erkent zelf, dat hij dit „paulo φιλοσοφικωτέρως" heeft behandeld, maar zal alles uit de Schrift bewijzen. Trouwens wat geeft het, of een waarheid bij de philosophen wordt gevonden. Hij gelooft: „Veritatem ubicunque et per quencunque adferatur a spiritu sancto esse."

[2]) L. c., p. 84: „Providentia est perpetuum et immutabile rerum universarum regnum et administratio."

[3]) Caput III heeft tot opschrift: „Causas secundas iniuria causas vocari; quod methodus est ad providentiae cognitionem"; l. c., p. 86.

[4]) L. c., p. 96, 97: „Non procreat humus, non alit aqua, non fecundat aër, ου θάλπει τὸ πῦρ neque sol ipse, sed virtus ista, quae origo est rerum omnium, vita et robur, terra velut instrumento ad generandum ac producendum utitur." „Qua sententia id summatim discimus: nihil fortuito aut temere ferri, quantumvis istud philosophi ac theologi controvertant: quum intellectus ille princeps pilos capitis nostri in numerato habeat."

hebben, maar tevens met een lichaam, bestemd om in het aardsche en lagere zich te verlustigen, en onbekwaam tot kennis en gemeenschap Gods. In deze samenstelling lag reeds de val opgesloten. Het vleesch verhindert de ziel — en dat was Gods bedoeling — om met God bezig te zijn [1]). Wat nu eigenlijk de val is, welke verandering hij in den mensch teweegbracht, zegt Zwingli niet. Wij zouden haast zeggen: volgens „De providentia" is de mensch gevallen geschapen [2]). Of is dit de val, dat de ziel hare Goddelijke natuur verliest, en vleeschelijk wordt? Of dit, dat zij geheel door het vleesch wordt overheerscht? Hoe dit echter ook zij: die val lag in Gods providentie opgesloten. God wist, dat de mensch, zoo Hij hem zijne eeuwige wet bekend maakte, daartegen zondigen moest. Wel spreekt Zwingli in dit verband niet van een „voorbeschikken" van zonde en val, maar slechts van een „voorweten". Het opschrift van hoofdstuk V luidt: „Dat het niet in strijd is met de Goddelijke wijsheid, te scheppen, of door de wet te onderwijzen, den mensch van wien Hij wist, dat hij vallen zou" [3]). In dit gansche hoofdstuk, en ook in het begin van het VIe [4]), blijft hij spreken van een „vooruit weten", en „vooruit zien": „God zag, hoe hij vallen zou, God zag ook, hoe die val de oogen zou openen, zoodat hij met één blik èn Gods rechtvaardigheid, èn zijn eigen onrechtvaardigheid zien zou.... Dat God dit echter wel voorzien, maar niet verhinderd heeft, was een werk van goedheid, niet van

[1]) L. c., p. 98—107: „De homine." Verg. ook boven, blz. 21—26.

[2]) Verg.: E. Zeller, *Das Theologische System Zwingli's*, besonderer Abdruck aus Jahrgang 1853 der Theologischen Jahrbücher, Tübingen 1853, S. 65—68.

[3]) L. c., p. 107: „Non esse alucinatam divinam sapientiam sive creando, sive per legem docendo hominem quem lapsurum esse sciebat."

[4]) L. c., p. 111.

boosheid en onwetendheid" [1]). Onder dit alles straalt echter helder als de dag door, dat Zwingli niet slechts een vooruit weten, maar een vooruit beschikken meent. Voorwetenschap zonder voorbeschikking is immers bij God ondenkbaar [2]). De val van engel zoowel als van mensch is Gods werk; hij doet het echter door een verleider als instrument, in den engel door een eerzuchtig gemoed, in den mensch door den duivel en het vleesch" [3]). Gods doel met den mensch is: zijne zaligheid in Gods gemeenschap. Wij zijn „geboren om God te kennen", en „bestemd om Hem te genieten" [4]). Maar zóó heeft Hij ons geschapen, dat wij deze onze bestemming slechts bereiken kunnen langs den weg van val en verlossing. Daarom zijn zoowel de val als het geneesmiddel door God van eeuwigheid voorbeschikt [5]); ook is bepaald, wie langs dezen weg van val en herstelling zalig zouden worden [6]). Zwingli is hier dus zeer beslist

1) L. c., p. 111: „Vidit quomodo iustitiae suae cognitionem docendus esset, vidit quomodo casurus esset, vidit quomodo casus ille oculos esset aperturus, ut uno ferme intuitu et iustitiam dei agnosceret et suam iniustitiam... Quod quidem quum praevidisset deus neque cavisset, bonitatis erat, non pravitatis aut inscitiae."

2) L. c., p. 84—86, Caput II: „Quid sit providentia et quid a sapientia distet." Verg. ook boven, blz. 70.

3) L. c., p. 108: „Transgreditur ergo uterque, quia uterque scire debuit quid esset iustitia et innocentia... Horum utrumque operatus est deus, sed per impulsorem velut instrumentum, in angelo per ambitiosum animum, in homine per impulsorem, daemonem et carnem."

4) L. c., p. 105: „Quum ergo deus per legem voluntatem suam homini communicat: iam ista traditione sua duorum nos certos facit: unius quod ad deum cognoscendum nati; alterius quod ad illo fruendum destinati sumus." Verg. ook *Annotationes in Ev. Lucae*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 635 seq.

5) L. c., p. 109 seq.

6) Caput VI: „De electione quam theologi praedestinationem vocant: quod firma sit et immutabilis quodque fons eius sit bonitas et sapientia", l. c., p. 111—118.

Supra-lapsariër. Adams val is niet meer een daad van zijn vrijen wil, maar de uitvoering van Gods eeuwig besluit, en het noodzakelijk gevolg van den toestand waarin hij geschapen was. Zijn staat vóór den val was van dien aard, dat hij Gods wet niet volbrengen kon, en dus vallen moest.

De groote vragen die zich hierbij voordoen, en die Zwingli dan ook tracht te beantwoorden, zijn deze: hoe van zulk een voorbeschikten val de mensch de schuld kan dragen, en: hoe Gods wijsheid er mede te rijmen is. De eerste vraag formuleert hij aldus: „Waarom de ziel naar de eeuwige straf wordt verwezen, als ze door het vleesch wordt overwonnen en verdrukt, hoewel toch het vleesch even goed een deel des menschen is als de ziel, en hij beide deelen ontvangen heeft van den werkmeester zelf, namelijk God" [1]. Het antwoord luidt: „omdat tegen de wet gehandeld wordt". „Want, waar geen wet is, daar is geen overtreding. Daar echter aan den mensch de wet gegeven is, en hij tegen de wet zondigt, wordt hij naar recht tot de straf verwezen, die de wet voorschrijft. Want de wet is de eeuwige wil van God". Wie haar kent en toch niet volbrengt, staat schuldig [2]. Wel is het dwaas om onschuld bij den mensch te zoeken, even dwaas, als schoone kleederen te eischen van iemand, dien ge in de modder hebt doen zitten [3]. Doch

[1] L. c., p. 101: „Cur aeterno supplicio addicitur spiritus, quum a carne superatur et opprimitur, quamquam caro aeque sit pars hominis atque spiritus et utramque acceperit ab ipso opifice deo?"

[2] L. c., p. 102: „Idcirco, quia contra legem agitur.... Ubi nulla est lex, isthic non est praevaricatio.... Homini vero quum lex data sit et is in legem offendat, iam iure supplicio addicitur quod lex iubet. Lex est numinis iussus, illius ingenium ac voluntatem exprimens.... Lex est perpetua voluntas dei."

[3] L. c., p. 106: „Imo innocentiam eadem opera ab homine exigas atque ab eo, quem in lutosam paludem sedere iusseris, opus e bysso nitidum ac mundum."

„als God zich met den mensch inlaat, door zijn wil en wezen in de wet te openbaren, en als dan de mensch vermetel, 't zij door zorgeloosheid van den geest, 't zij door het geweld des lichaams tegen Hem handelt: dan wordt hij naar recht verdoemd" [1]). Het kan Zwingli's bedoeling niet zijn, dat de mensch door de boosheid van het vleesch schuldig staat. Immers „zoodanig moest de mensch zijn, dat, waar hij uit ziel en lichaam bestaat, hij met de ziel de Goddelijke en hemelsche dingen zou beschouwen, naar het lichaam met de beesten zoude leven (eten)" [2]). De wet is dus eigenlijk aan de ziel gegeven. „Opdat, zoo het verachtelijke vleesch zonder vrees voor de wet zou worden voortgedreven, en zou tegenstaan, de ziel niet tot de beesten zou afvallen en ontaarden, is de wet tot een wachter daarbij gesteld, waarmede de ziel voortdurend instemt en wier partij zij kiest, waartegen het vleesch echter zich steeds verzet, en lagen legt" [3]). De ziel is hare roeping niet getrouw gebleven, heeft de wet niet gehoorzaamd, heeft

---

[1]) L. c., p. 107: „Quum ergo homini sese deus familiarem faciat, voluntatem atque ingenium revelando per legem. et ille audax sive spiritus negligentia sive corporis violentia, contra ipsum facit: iure damnatur."

[2]) L. c., p. 111: „Talem enim esse oportebat hominem, ut, quum ex animo et corpore constaret, animo divina et coelestia contemplaretur, corpore cum beluis victitaret."

[3]) L. c., p. 111: „Et ne spiritus, si contumax caro sine legis metu et ferretur et rebellaret, ad beluas deficeret ac degeneraret, lex est custos adhibita, cui spiritus perpetuo consentit eiusque partes sequitur, caro perpetuo resistit et insidiatur." Verg. ook *Annotationes in Evangelium Lucae*, op Luc. XI. 11—13, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 636: „Homo autem in hoc conditus est, ut creatorem suum cognoscat, amet, colat, eoque aeternum fruatur: quia vero corpus habet, quod eum a deo abducit, dedit ei legem quasi regulam, ut secundum illam vivat, formetque se ad eius voluntatem."

zich laten overheerschen door het vleesch. Daarom staat de mensch schuldig, en verdient de eeuwige straf. Zwingli vergeet echter, dat ook de ziel naar Gods providentie zóó was, dat zij het van het vleesch niet winnen kon, en dat zij de wet niet kon volbrengen. Vrijheid, zelfs voor de ziel alleen, past niet in Zwingli's providentieleer. En wie Adam's vrijheid tot goed of kwaad in den staat der rechtheid ontkent, kan het schuldkarakter der zonde niet handhaven, althans niet voor het verstand. En dat beproeft Zwingli juist.

Doch niet alleen met de schuld des menschen en met Gods rechtvaardigheid, maar ook met Gods wijsheid en goedheid schijnt het te strijden, dat de val gepraedestineerd is. Waarom schiep God toch den mensch zoo ongelukkig, met dien eeuwigen strijd in zijn binnenste, waardoor de val onvermijdelijk was [1]? Het eerste antwoord dat Zwingli op deze moeilijke vraag geeft is een: „Zoo behaagde het Hem, wien vrijstaat wat Hem lust, wien niets lust dan wat goed, heilig en recht is" [2]. Wij moeten eigenlijk niet vragen: waarom heeft God den mensch zóó gemaakt; maar aldus moeten wij denken: „Nu de mensch zóó is gemaakt, kan het niet anders of hij is alwijs gemaakt". Wij kunnen immers zooveel niet bevatten, waarin toch bij langdurige overdenking Gods wijsheid uitblinkt. „God te beoordeelen (ter verantwoording te roepen) wegens de schepping van den mensch, is overmoed, ja onbeschaamdheid en rebellie; maar bij aandachtige beschouwing van den mensch, de Goddelijke wijsheid te bewonderen, dat is godvruchtig en

1) L. c., p. 101, 107.

2) L. c., p. 101: „Sic placuit illi cui licet quicquid libet, cui nihil libet quod non sit bonum, sanctum, iustum."

heilig" [1]). En hoe ziet dan Zwingli Gods wijsheid in de schepping van dien mensch, die naar Gods providentie vallen moest? Gods wijsheid komt voor Zwingli hierin openbaar, dat de mensch slechts door val en verlossing heen zijne bestemming kon bereiken. 's Menschen bestemming toch is: God te kennen, lief te hebben, te vreezen en te genieten. Maar om God waarlijk te kennen, moeten wij zoowel zijne „billijkheid en rechtvaardigheid" als zijne „goedertierenheid en medelijdendheid" kennen. „Hoe zal echter rechtvaardigheid gekend worden, zoo er geen onrechtvaardigheid is? gelijk ook goedertierenheid en zachtheid niet gekend worden als er geen geweld en ruwheid zijn. Want ook het goede wordt niet in zijn wezen gekend, tenzij er kwaad is, en door vergelijking daarmede begrip van het goede ontstaat" [2]). Onrecht kan God ons echter niet toonen in Zichzelf, daarom heeft Hij door middel van het schepsel een voorbeeld van onrechtvaardigheid laten zien" [3]). God maakt aan engel en mensch zijn wil bekend; beiden overtreden ze; „en zoodra zij overtreden hebben, hebben zij het aangezicht der rechtvaardigheid aanschouwd."

---

[1]) L. c., p. 110: „Quandoquidem sic factus est homo, sapientissime factum oportet." „Sic deum exigere propter facturam hominis imperiosum, imo procax et rebelle est; sed ex hominis consideratione divinam admirari sapientiam pium est et sanctum."

[2]) L. c., p. 108: „Quum autem dei bonitas.... non minus in se contineat aequitatem et iustitiam quam beneficentiam et misericordiam: necesse fuit.... ut dei iustitiam perinde ac benignitatem cognoscerent. Iustitia vero quomodo cognoscetur ni sit et iniustitia? aeque ac benignitas et mansuetudo non cognoscuntur ni sit violentia et feritas. Nam et bonum non cognoscitur quid sit ni malum sit, cuius comparatione et aestimatione boni ratio surgat."

[3]) L. c., p. 108: „Porro iniustitiam in sese nobis ostendere numen, quum nulla ratione posset, ut quod undique verum, sanctum, bonum natura sit, per creaturam iniustitiae exemplum produxit."

Want de een is uit den hemel gestooten, en in het eeuwige vuur geworpen; de ander is uit het paradijs verdreven, maar door Gods goedertierenheid nog behouden"[1]). Dat was rechtvaardig. Want hoewel God van hun val de werkmeester is, was het hun tot zonde, Gode niet. „Hij immers is niet onder de wet.... hen drukt en beschuldigt de wet." „God kan door geen enkele drift („adfectus") worden bewogen, daarom heeft Hij geen wet noodig. Maar de mensch wijkt voor zijn neigingen, heeft dus de wet noodig, en als hij haar overtreedt, ontvangt hij straf"[2]).

Tegenover de ongerechtigheid en zonde van den mensch is dus, meent Zwingli, Gods gerechtigheid en onschuld ten helderste aan het licht gekomen. „Ook de goddeloozen, die verloren gaan, verkondigen Gods glorie; want zij zijn toonbeelden zijner rechtvaardigheid." „Het blijkt dus, dat Gods goedheid heeft uitgeblonken, en niet heeft opgehouden, toen God den mensch zóó schiep, dat hij vallen kon: langs dezen weg toch is hij tot kennis van de Goddelijke gerechtigheid gekomen"[3]). Maar gelijk nu in Gods rechtvaardig-

---

[1]) L. c., p. 108: „Ut primum transgressi sunt, iustitiae faciem viderunt", etc.

[2]) L. c., p. 108: „Nam ipse sub lege non est."....„Illos enim lex premit et accusat." Verg. ook p. 109 en 112: „Unde sub lege non est, quia lege opus non habet qui adfectu nullo moveri potest. Homo autem peccat: illi enim, quod adfectibus cedit, lege opus est, quam quum praetergreditur, mulctae fit obnoxius. Idem ergo factum quod deo auctore et impulsore fit, illi honorificum est, at homini crimen ac nefas."

[3]) L. c., p. 109: „Creando itaque hominem deus ut labi posset, bonitatem suam manifestavit: lapsu enim divinae iustitiae splendor illuxit. Quo iterum obiter adparet, miseros gloriam dei praedicare: quum enim exempla sint iustitiae illius.... Patet igitur dei bonitatem enituisse, non cessasse, quum sic creaverit hominem ut labi posset: hac enim via in cognitionem divinae iustitiae venit."

heid zijne goedheid is openbaar geworden voor den mensch, zoo is ook in Gods goedheid zijne rechtvaardigheid geopenbaard. Door den val kent wel de mensch God in zijne gerechtigheid, maar de mensch is ook geschapen „om God te genieten", „om Hem te bezitten" [1]). Hij is „met eene ziel begaafd, opdat hij gemeenschap met de hoogste ziel zou hebben". Maar „alle hoop op deze gemeenschap zou zijn weggevallen, als Gods providentie niet een geneesmiddel voor den val bezorgd had" [2]). Daarin openbaart zich juist Gods wijsheid en goedheid bij den val, dat God besloten had door dien val heen den mensch zijne bestemming, namelijk de gemeenschap met God, te doen bereiken. De Schepper wordt zelf Verlosser, Redemptor. „Zoo blijkt Gods goedheid ook in het verlossingswerk, want om niet bevrijdt Hij, die vrijgevig (liberaliter) had geschapen, en hiertoe bevrijdt Hij, dat de vrijgemaakte mensch God zou genieten." En in deze goedheid straalt weer Gods rechtvaardigheid op het heerlijkst uit. Immers, „als de Rechtvaardige onrechtvaardigen vrijkoopt, opdat de vrijgekochte zou erkennen, dat de éénige rechtvaardige God is, en zien, welk een groote zaak de zonde en de ongerechtigheid is, zoo groot namelijk als de prijs, waarmede Hij haar verzoenen moest; en als door Gods Zoon onze ongerechtigheid is afgekocht: dan staat het vast dat niets zoo in strijd is met Gods wezen als zondigen, en dat daartegen-

---

[1]) L. c., p. 105: „Sed quum deus sese nobis exhibeat et ad propius cognoscendum offerat: non temere est, verum in hoc ut eum possideamus."

[2]) L. c., p. 140: „Verum quum mente praeditus est homo, manifestum fit in hoc praeditum esse ut commercium cum summa mente habeat. Huius autem commercii spes omnis intercidisset, si lapsui providentia medelam non procurasset."

over niets Gode zoo welgevallig is, als het streven naar gerechtigheid en naar onschuld" [1]). In den gekruisten Christus komt onze zonde in hare gruwelijkheid, maar ook Gods rechtvaardigheid en genade in al hare schoonheid en heerlijkheid openbaar. Als dit alles nu niet anders dan door den val heen kon tot stand komen, dan is Gods wijsheid niet te niet gedaan door den val, maar bevestigd. In eeuwige wijsheid heeft God van te voren bepaald én schepping, én val, én verlossing, én wie Hij verlossen zou. „Wel mogen wij dan zijne werken met aandacht gadeslaan, en er met dankzegging zoowel zijne wijsheid als zijne kracht in bewonderen" [2]).

Zwingli is er niet in geslaagd, voor het verstand — en dat wil hij — het schuldkarakter van den zondeval te handhaven in verband met Gods providentie [3]). Wel is het hem mogen gelukken een hecht en schoon Supralapsarisch systeem op te bouwen, waarvan de verordineering Gods het vaste fundament, en val en verlossing onmisbare hoeksteenen zijn [4]).

---

[1]) L. c., p. 110: „Sic bonitas quoque in redimendo adparet, quum gratis liberat qui liberaliter creaverat, et in hoc liberat ut liber factus homo deo fruatur. Quum iustus iniustos redimit, ut redemtus agnoscat unum ac solum iustum esse deum, et videat quanta res sit peccatum et iniustitia, tanta videlicet quanto eam expiari oportuit; at quum dei filio sit nostra iniustitia redemta: constet, nihil tam esse contrarium deo quam peccare, et e diverso nihil tam gratum esse quam iustitiae et innocentiae studium."

[2]) L. c., p. 110: „Contemplandae sunt illius facturae et cum gratulatione admirandae in illis tum sapientia, tum virtus."

[3]) Verg.: E. Zeller, *Das Theologische System Zwingli's*, Tübingen 1853, S. 44 ff.

[4]) Zeller, a. a. O., S. 54—57.

HOOFDSTUK III.

De mensch na den val.

Spreekt Zwingli weinig over den staat des menschen vóór den val, des te meer over dien na en door den val. Van den gevallen mensch heeft hij niet veel schoons te vertellen. Er is in den mensch ná den val niets goeds overgebleven. Hij is dood, zondig, vleesch, zonder kennis van zichzelf en van God.

De Schrift laat dienaangaande geen twijfel over. God had gesproken: „Ten dage als gij daarvan eet, zult gij den dood sterven"; de mensch heeft gegeten van de verboden vrucht; „hij is dus gestorven, zoodra hij de tanden in de doodelijke vrucht heeft gezet" [1]). Na den val is Adam dood, en niet alleen hij, maar al wat uit hem geboren wordt [2]). Dat

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in *Huldrici Zuinglii opera, completa editio prima*, curantibus M. Schulero et J. Schulthessio, Turici, Vol. III [1832], p. 167: „Homo mortuus est, mox ut fatali pomo dentes illisit." Verg verder: *Uslegen und gründ der schlussreden oder artikel*, *Uslegung des V. artikels*, in *Huldreich Zwingli's Werke, Erste vollständige Ausgabe*, durch M. Schuler und J. Schulthess, Zürich, Bd. I [1828], S. 183 (*Opera*, Vol. I, p. 203); *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 544 (*Opera*, Vol. I, p. 553); *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 635; *Annotationes in Genesin*, in de *Opera*, Vol. V, p. 12.

[2]) *Uslegung des V. artikels*, a. a. O. Verg. hiervoor echter het volgende hoofdstuk, over de erfzonde.

met dezen dood niet slechts de lichamelijke dood [1]) bedoeld wordt, is duidelijk. Want naar het lichaam is Adam niet dadelijk gestorven, maar heeft nog meer dan 900 jaren geleefd [2]). De lichamelijke dood behoort wel tot de gevolgen van den val, zonder welken de mensch ook naar het lichaam eeuwig zou geleefd hebben [3]). Maar veel vreeselijker is de dood, dien Adam dadelijk gestorven is naar Gods woord, „in hetzelfde oogenblik dat hij at" [4]). Dat is de „zieledood", die zooveel verderfelijker is dan de lichamelijke, als de oorzaak meer is dan het gevolg; „de zondedood toch is de vader van den lichamelijken dood" [5]). Verdiend had de mensch nog veel grooter straf, namelijk „algeheelen ondergang", oogenblikkelijken dood, zoowel naar ziel als naar lichaam. Maar uit genade, „door Gods goedheid, is hij in ballingschap gezonden, en den dood toegewezen, waardoor hij niet slechts uit den heerlijken tuin werd verjaagd, maar ook uit de zalige aanschouwing van het aangezicht Gods, en der engelen liefelijke gemeenschap" [6]). God had hem naar recht kunnen verdoen; „in zijne goedheid heeft hij echter de straf in een toestand veranderd, waarbij hij tot een slaaf

---

[1]) „Fatalis sive carnalis mors", „corporis mors". Zie *Commentarius* l. c., en *De peccato originali*, l. c.

[2]) *De peccato originali*, l. c.

[3]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O.; *Commentarius*, l. c.; *Taufbüchlein*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 289; *Annotationes in Genesin*, l. c.

[4]) *Commentarius*, l. c., p. 167: „Eodem momento quo edit."

[5]) *Commentarius*, l. c.: „Animae ergo mors est, quae subito sequuta est.... Peccati enim mors corporeae mortis parens est."

[6]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 629: „Sic humani generis auctor πανωλεθρίαν, hoc est, internecionem meritus, dei bonitate in exilium relegatus mortique addictus est, quo non modo ab amoenissimo exularet horto, sed etiam a iucundissimo divini vultus aspectu, angelorum quoque laetissimo contubernio."

maakte, dien hij had kunnen dooden" [1]. „Den plotselingen dood veranderde hij in eene langdurige ellende" [2]. Dit schijnt grooter straf. Maar het is genade; want in plaats van eeuwigen dood wilde God den gevallen mensch het eeuwige leven bereiden. God had in een geneesmiddel voorzien, vóórdat de mensch viel... Deze had naar Gods rechtvaardig oordeel den eeuwigen dood door zijne zonde verdiend; maar God had bepaald zijne gerechtigheid te verzoenen door den dood zijns Zoons" [3]. Zoo ligt er dan ook reeds genade in de straf: geen algeheel verderf (πανωλεθρία), maar dood, zieledood, zondedood. Zieledood wordt deze dood genoemd, omdat de ziel, geschapen tot kennis en gemeenschap Gods, hare aan God verwante natuur verliest, en alzoo Hem niet meer kan kennen en genieten.

In de „Uslegen" heeft deze zieledood, in overeenstemming met het vroeger aangaande dit geschrift gezegde [4], eene eenigszins andere beteekenis als elders. Zwingli noemt ook hier wel Adam „weerloos, dood en onmachtig", en de menschelijke natuur „verbroken" [5] tengevolge van den val, maar het verderf van die natuur bestaat in niets anders dan in het verwerpen, en daardoor verliezen van den inwonenden Geest Gods, die tot nu toe het hoogere levens-

---

[1]) *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 6: „Hunc ergo perdere cum posset vel aequitate iubente, melior tamen deus supplicium in conditionem vertit, ut servum faceret quem plectere potuisset." Verg. ook *De providentia dei*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 108.

[2]) *De peccato originali*, in de *Opera*, Vol. III, p. 636: „Subitam mortem vertit in diutinam calamitatem."

[3]) L. c.: „Meritus erat iste iusto dei iudicio aeternam mortem peccando: statuerat ille iustitiam suam placare morte filii sui."

[4]) Zie boven, blz. 46—52.

[5]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 183 (*Opera*, Vol. I, p. 203): „Jetz habend wir den weerlosen, todten, onmächtigen Adam, das ist, die verbrochnen menschlichen natur."

beginsel, de „wegwijzer, het verstand, de geest en het gemoed" in Adam was [1]). „Waar de Geest niet is, daar is niets dan dood en onmacht tot alle goed" [2]). Dit ziet Zwingli ook aangeduid door de naaktheid, waarvoor Adam en Eva zich eerst na de overtreding schamen. De mensch voelt zich beroofd van het leven, van den Geest en de genade Gods [3]). Door het verlies van den Geest blijft er niets over dan een mensch in zijn bloote menschelijke natuur, „in puris naturalibus", zonder de boven-menschelijke, bovennatuurlijke gave Gods, zonder „donum superadditum", en dus onbekwaam om God te dienen, dood voor al wat Goddelijk, geestelijk en hemelsch is, zoowel naar ziel als naar lichaam niets anders dan vleesch. Wij vonden reeds in deze beschouwing de scholastieke leer van 's menschen oorspronkelijken toestand weer [4]). Het eigenaardige bij Zwingli is, dat de Heilige Geest die bovennatuurlijke gave is, door welke de mensch in staat wordt gesteld God te vreezen, en in den hemel te komen. Dit is echter niet het éénig onderscheid tusschen Zwingli's en Rome's leer. Thomas leerde, dat de mensch de bovennatuurlijke gave niet noodig had, om op natuurlijke wijze God boven alles lief te hebben; dat hij „in puris naturalibus" nog wel iets goeds kon doen, hoewel niet genoeg om den hemel te verdienen; dat de natuurlijke krachten, zooals de bekwaamheid der rede om het goede te kennen en te willen, door den val wel verzwakt, maar niet vernietigd

---

1) A. a. O.: „Sin wegwyser, sin vernunft, sin geist und gmut."

2) A. a. O., S. 185 (p. 205): „Dann als Adam gesündet, hat er sich des geists Gottes verzigen; und wo der nit ist, da ist nüt denn der tod oder onmacht zu allem guten."

3) A. a. O., S. 183 f. (p. 203 seq.).

4) Zie boven, blz. 51 volg.

waren [1]). Zwingli leert in de „Uslegen", dat de mensch in zijn natuurstaat onbekwaam is tot eenig goed, dood [2]). Want waar de Heilige Geest niet is, daar blijft niets over dan dood, en onvermogen tot alle goed.

In andere geschriften verliest Adam door den val nog iets meer, dan alleen den Geest Gods. De „Kurze christenliche ynleitung" bijvoorbeeld definiëert Adam's dood ook wel als een „verliezen van den inwonenden en heerschenden of leidenden Geest Gods", maar tevens als een „verliezen van de goede inrichting der menschelijke natuur" [3]). Zoolang Zwingli den mensch in zijn geheel beschouwt, stelt hij zich tevreden met te zeggen, dat hij zijne goede, reine, volmaakte, Goddelijke natuur verloren heeft door den val [4]). Maar hoe meer het dualisme op den voorgrond treedt, des te meer wordt ook de ziel het door de zonde bedorven deel des menschen. Het vleesch, het lichaam kon moeilijk bedorven worden; het was reeds van nature, van het begin af, slecht en ongoddelijk. Maar de ziel is bedorven, is gestorven door den val. Daarom spreekt Zwingli in den „Commentaar" van „den dood der ziel" [5]). En in de

---

[1]) A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 3e Auflage, Freiburg i.B., IIIer Bd. [1897], S. 570 (544), Anmerkung; Fr. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 2e Auflage, Halle a. S. 1893, S. 293 f.

[2]) Verg. over het verschil met Rome's leer: Chr. Sigwart, *Ulrich Zwingli*, Stuttgart 1855, S. 95. Ten onrechte geeft Sigwart deze opvatting van de *Uslegen*, als *de* leer van Zwingli.

[3]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 544: „Das verlieren des inwonenden und herrschenden oder furenden geists gottes, das verlieren der wolgethonen ynsatzung menschlicher natur." De Latijnsche overzetting heeft hier (*Opera*, Vol I, p. 553): „Et veram illam bonam et perfectam naturam, quae nobis divinitus data est, perdere."

[4]) Zie boven, blz. 38—41.

[5]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 167: „Animae mors".

predikatie „Von klarheit und gewüsse oder unbetrogliche des worts gottes", onderstelt hij een bedorven zijn van den inwendigen mensch, die in dit geschrift niet anders is dan de ziel, waarin het beeld Gods was ingedrukt[1]). Ook „De providentia" gewaagt van eene „goddelooze ziel", en van de mogelijkheid, dat de ziel tot de beesten zou afvallen en ontaarden [2]).

Het is echter merkwaardig, dat in deze beide laatste geschriften nergens duidelijk gezegd wordt, wat er nu eigenlijk door den val bedorven is, en welke 's menschen toestand na den val is. Dit is niet toevallig, en ook niet geheel te verklaren uit het onderwerp, dat Zwingli in die geschriften behandelt. Het is slechts te verklaren uit het consequent dualisme dat we er in aantreffen. De ziel, hare Goddelijke natuur, haar rein streven, is eerst zóó hoog verheven boven het vleesch, met zijne ongoddelijke, aardsche, dierlijke natuur, dat een val dezer ziel haast ondenkbaar is. Wanneer dan ook Zwingli in deze geschriften spreekt over den strijd tusschen vleesch en geest, ziel en lichaam, ouden en nieuwen mensch, dan onderscheidt hij niet den strijd in den mensch vóór den val, en dien in den geloovige. Van den nieuwen mensch heet het, „dat hij niet daarom nieuw genoemd wordt, omdat hij van minder oude herkomst is, maar daarom, dat hij altijd schoon is, onbevlekt van de schadelijke gebreken des lichaams" [3]). In dezen gedachtengang kan de val niet

---

[1]) In de *Werke*, Bd. I, S. 61 (*Opera*, Vol. I, p. 75). Verg. ook boven, blz. 17—21.

[2]) *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol IV, p. 113: „Scelerata mens"; en p 111 : „Ne spiritus.... ad beluas deficeret ac degeneraret, lex est custos adhibita"

[3]) *Von klarheit und gewüsse des worts gottes*, in de *Werke*, Bd. I, S. 60 (*Opera*, Vol. I, p. 74): „Den nüwen menschen, welicher nit

veel anders wezen, dan eene overheersching van het zondige vleesch over de Goddelijke ziel. Dit moge dan Zwingli, zich meer bijbelsch uitdrukkende, een „verderf" der ziel noemen, het wezen der ziel is er eigenlijk niet door veranderd. Zwingli heeft dit echter niet met zooveel woorden uitgesproken. Hij zwijgt er over in de genoemde werken. Slechts is dit zwijgen welsprekend.

In den „Commentarius" daarentegen leert Zwingli nadrukkelijk een bedorven zijn der ziel door den val. De „zieledood" waarvan hij hier spreekt, is dit, dat de ziel in plaats van geestelijk en Goddelijk, vleeschelijk en zelfzuchtig, ongoddelijk geworden is. Wanneer Paulus zegt in Rom. VII. 18: „Ik weet dat in mij, dat is in mijn vleesch, geen goed woont", dan „spreekt hij niet van dat vleesch, dat wij met de kameelen gemeen hebben: wat bijzonders zou hij daarmede gezegd hebben, dat in ons doodelijk vleesch niets goeds is? hetgeen ook de blinden zien; maar van den geheelen mensch, die, samengesteld als hij is uit ziel en lichaam, van nature verschillende dingen, toch vleesch genoemd wordt, omdat hij naar zijn aard niets dan wat vleeschelijk en doodelijk is overdenkt" [1]). Om weer geestelijk en Goddelijk te denken, moet die ziel eerst weder vernieuwd, hersteld worden in haar oorspronkelijk wezen,

---

darum der nüw genennt wirt, dass er minder alt harkummen syge, sunder darum, dass er allweg schön ist, unbefleckt von den schädlichen bresten des lybs."

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 169: „Loquitur autem illic non de ea carne, quam cum camelis habemus communem: alioqui quid praeclari dixisset in carne nostra cadaverosa nihil boni esse? quod caecis etiam patet; sed de toto homine, qui utut ex anima corporeque rebus natura diversis compactus est, caro tamen adpellatur, quod pro ingenio suo nihil quam carnale mortiferumque cogitet." Verg. ook p. 207.

gelijk wij later zien zullen [1]). Na den val is dus de geheele mensch naar lijf en ziel vleesch, „caro" [2]). Hoewel langs anderen weg er toe gekomen, stemt hierin de „Commentaar" met de „Uslegen", en met alle, behalve de beslist dualistische geschriften overeen. De gevallen mensch is niet anders dan vleesch. Zwingli bewijst dit uit Gen. VI. 3, Joh. III. 6, Rom. VII. 18 [3]).

Hierin ligt nu tegelijkertijd aangewezen, hoedanig zijn natuur is. Want vleesch „deugt tot niets, vermag niets, baart niets goeds" [4]). Het vleesch veracht God, en heeft zichzelf lief" [5]). De gevallen mensch kan dus ook niets anders dan kwaad doen, God verachten en zichzelf liefhebben. Dit karakter van eigenliefde, „φιλαυτία", droeg reeds 's menschen eerste zonde [6]), en draagt ook zijn geheele zondige natuur. Zelfs heidenen hebben dit erkend. Cicero zegt, dat de mensch alles doet „uit zucht naar roem." Cicero wist niet waaruit dit voortkomt. „Wij weten, dat het niet anders is dan de dood en de zonde, en de ellendige toestand van den gevallen mensch, die voortdurend zichzelf liefheeft en zoekt." „Alles brengt de mensch op zichzelf

---

[1]) Zie beneden, hfdst. V.

[2]) *Commentarius*, l. c., p. 168. Verg. ook *Annotationes in Genesin*, in de *Opera*, Vol. V, p. 29.

[3]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 168 sqq. Verg. ook: *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 186, 189 (*Opera*, Vol. I, p. 206, 209); *Uslegung des XIX. artikels*, a. a. O., S. 262 (p. 282); *Uslegung des XXII. artikels*, a. a. O., S. 369 (p. 334); *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 545 f. (*Opera*, Vol. I, 554 seq.).

[4]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 545 (l. c., p. 554): „Dass fleisch nüts soll, nüts vermag, nüts gutes gebirt."

[5]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 631: „Caro ergo dei contemnens ac sui amans est."

[6]) Verg. boven, blz. 61—65.

terug, voor zichzelf alleen spant hij zich in, „over zichzelf denkt hij beter dan over een ander" [1]). „Er zal wel niemand zijn, die deze neiging tot eigen roem niet gevoelt, ook dan als hij onderwijst, dat de eigen eer geheel en al moet worden veracht." „De mensch doet alles uit eigenliefde, en zoo hij niet veranderd wordt, zal hij het blijven doen" [2]).

Ook in de „Kurze christenliche ynleitung" beschrijft Zwingli hoe alle menschen zonder onderscheid eigenlievend zijn, voor zichzelf zoeken eer, naam, macht, rijkdom, gemak, een groote gedachte van zichzelf hebben, en meenen dat alle menschen voor hen klaar moeten staan [3]). Zoo doet de mensch al niet anders dan de beesten, die ook niets dan vleesch zijn, en dus alleen aan zichzelf denken. Maar wat den beesten natuur is, dat is den mensch tot zonde,

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*", in de *Opera*, Vol. III, p. 170 seq.: „Doctissimi eloquentissimique hominis, Tullii dico, sententiam ex oratione pro Archia habita huc velut peregrinum emblema immisero, qua ille, cum omnia gloriae cupiditate hominem facere docet, sic huic divinae sententiae adstipulatur." .... „Quod autem ille vim adpellat, hoc, qui fideles sumus, nihil aliud esse scimus, quam mortem atque peccatum, miseramque lapsi hominis conditionem, qua perpetuo sui amans ac studiosus est." .... „Omnia enim ad se ipsum refert, sibi uni studet, de se ipso honoratius sentit quam de alio."

[2]) L. c, p. 172: „Neminem enim esse arbitror, qui gloriae stimulos non sentiat, etiam illic, quum gloriam maxime docet esse contemnendam." .... „Satis fuit autem hactenus sufficienterque probatum, quod homo sui amore omnia faciat, qui nisi mutetur, semper sic facturus est."

[3]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 545 (*Opera*, Vol. I, p. 554): „Nun ist der brest und fall kummen us unordenlicher begird; namlich, do Adam ouch wollt wüssend und gross, ja gott glych werden. Also noch hütbytag ist ein ieder mensch eigennützig, zühet jm selbs fürer zu eer, namen, gwalt, rychtag, ruw; gefallt jm selbs bas, denn er wert ist; hat sich darfür, andrer menschen arbeit sölle jm dienen, und ficht darnach."

omdat hij tot hooger geschapen werd, tot gemeenschap en liefde Gods [1]). De mensch ligt in een zondekrankheid, in een zondedood. En die zondedood is juist dit, „dat de mensch zich voortdurend liefheeft, zichzelven behaagt, zichzelf vertrouwt, naar zichzelf toerekent, meent te zien, wat recht en wat krom is; en denkt, dat wat hem goed schijnt, door allen, ook door zijn Schepper moet worden goedgekeurd" [2]). De liefde tot zichzelf sluit dus bij den gevallen mensch vanzelf in: verwerping van en vijandschap tegen God. God wil zijn, en is de éénige norm der waarheid, de éénige norm van goed en kwaad. God wil zijn schepsel in absolute afhankelijkheid zien. En de mensch wil zelfstandig zijn, wil zelf bepalen wat waarheid, wat goed en kwaad is, wil zichzelf ten God zijn. De gevallen mensch is daarom een vijand Gods. „De wil des vleesches, dat wil zeggen van den bedorven (verbroken) mensch, wederstaat altijd God" [3]). Naar aanleiding van Genesis VI. 3 zegt Zwingli: „Als de mensch geheel vleesch is, hoe zal hij dan, bid ik u, iets anders bedenken dan wat des vleesches is? En als hij dit alleen bedenkt, wat kan hij dan anders zijn dan een vijand Gods" [4])? „Het gevoelen en het bedenken

[1]) A. a. O., S. 546 (p. 555). Verg. ook: *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 631 seq.

[2]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 168: „Peccati mors, quod ad ingenium adtinet, ea est, qua se homo perpetuo amat, sibi placet, se fidit, sibi omnia fert accepta, videre putat quid rectum, quid curvum sit; ac quod ipsi probatur, omnibus probari debere opinatur, etiam creatori suo."

[3]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. 1, S. 546 (*Opera*, Vol. I, p. 555): „Darum widerstryt der will des fleischs, das ist, des zerbrochnen menschens, allweg wider gott."

[4]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 168: „Quod si homo totus caro est, quid quaeso cogitat, quam quae carnis sunt? si vero haec solummodo cogitat, quid aliud quam hostem dei agit?"

des vleesches zijn vijandschap tegen God: want het gehoorzaamt onder geen voorwaarde aan de wet Gods, en kan ook niet gedwongen worden om te gehoorzamen" [1]). „De mensch is een tegenstander en vijand zijns Gods geworden." „Allen, die uit Adam geboren zijn, zijn vijanden en tegenstanders Gods" [2]). Een vijand van God kan niet anders dan slecht zijn. Want God is het inbegrip en de bron van alle goeds. Er is dan ook naar Zwingli's overtuiging niets goeds in den mensch overgebleven, geen waarheid en geen gerechtigheid. De mensch is boos, slecht („pravus", „malus").

De toenmaals gangbare vertaling van Genesis VIII. 21 luidde: „Het gevoelen en bedenken van het menschelijk hart zijn *geneigd* tot het kwade" [3]). Zwingli komt tegen deze vertaling op. In het Hebreeuwsch, en ongeveer evenzoo in de Grieksche overzetting staat: „De bedenking of raad van het menschelijk hart is slecht van der jeugd aan". In plaats van „geneigd ten kwade" („prona"), moet er staan: „kwaad of verkeerd" („prava seu perversa") [4]). Den oorsprong van deze valsche vertaling zoekt Zwingli in de eigenliefde van den mensch, die zichzelf niet als

---

[1]) *Commentarius*, l. c., p. 209: „Sensus cogitatioque carnis inimicitia est contra deum: legi enim dei nullo pacto obtemperat, nec cogi potest ut obtemperat." Verg. ook: *In epistolam ad Romanos annotationes*, op Rom. VIII. 7, in de *Opera*, Vol. VI, tom. II, p. 103.

[2]) *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV., p. 6: „Vetitum ac perniciosum pomum depransus est, quo in culpam reatumque capitalis supplicii incidit, perduellis et hostis dei sui factus.".... „Imo tale est peccatum, ut quicunque in eo nascuntur hostes et adversarii dei sint."

[3]) „Sensus enim et cogitatio humani cordis in malum *prona* sunt." Zie de *Uslegung des XVI artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 224 (*Opera*, Vol. I, p. 245), en den *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p 168.

[4]) L.c. Verg. ook: *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 96; *Annotationes in Genesin*, op Gen. VIII. 21, in de *Opera*, Vol. V, p. 36.

slecht wil erkennen. „Weinig menschen toch komen tot dien graad van zelfverachting, dat zij zich niets goeds toeschrijven en dat zij de inwendige raadslagen der begeerten openlijk bekennen. Waaruit voortkomt, dat wij er niet toe willen gebracht worden toe te geven, dat onze ziel geheel en al slecht is" [1]). Zwingli steekt niet weinig den draak met deze arglistigheid des menschen, die alles beproeft om aan het veroordeelend Schriftwoord te ontkomen [2]). Het zal niet baten. Onomstootelijk staat het vast, dat de geheele mensch onvoorwaardelijk slecht is. „Slecht is de ziel, slecht is het hart des menschen van zijn eerste jeugd aan" [3]).

De genoemde valsche overzetting, is de bron van vele andere verkeerde leerstellingen. „Want uit deze interpretatie zijn die vermetele meeningen geboren, van den vrijen wil, van onze krachten, van het licht van ons verstand, waaruit weer zijn gevolgd menschen-leeringen en wetten, het verkoopen van goede werken, en allerlei huichelarij" [4]). Door Gods Woord echter vallen al die verkeerde meeningen, die den mensch nog iets goeds toekennen. Want daaruit

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 168: „Pauci enim mortalium ad hanc mensuram contemptus sui ipsorum veniunt, ut sibi boni nihil tribuant, ac cupiditatum interna consilia palam confiteantur. Unde fit, ut induci nolimus ad concedendum, totam mentem nostram malam esse."

[2]) L. c., p. 169.

[3]) L. c., p. 169: „Mala igitur mens, malusque est animus hominis ab ineunte aetate." Verg. ook: *Annotationes in Genesin*, op Gen. VI. 5, in de *Opera*, Vol. V, p. 29, en op Gen. VIII. 21, l. c., p. 36.

[4]) *Uslegung des XVI. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 224 (*Opera*, Vol. I, p. 245): „Us dem sind die fräfenen meinungen entsprungen vom fryen willen, von unserem vermögen, von dem liecht unserer verständnuss, denen nachgefolget sind menschenleeren, satzungen, verkoufen guter werken und alle glychsnery."

„leeren wij ontwijfelbaar, dat onze zin, overlegging, gedachte, raad, inzicht, ja ons geheele hart boos zijn, en dat al wat er uit voortkomt, ook boos is, want geen slechte boom brengt goede vrucht voort" [1]).

Gelijk nu uit de genoemde gronddwaling allerlei andere dwalingen voortkomen, zoo volgen uit de grondwaarheid, dat de gevallen mensch slecht, bedorven moet heeten in al zijne vermogens zoowel van ziel als van lichaam, voor Zwingli als vanzelf de volgende overtuigingen.

In de eerste plaats volgt er uit, dat in den gevallen mensch geen waarheid, maar slechts leugen en onwetendheid kan zijn. „Alle mensch is leugenachtig, God alleen waarachtig." Dit moge reeds naar 's menschen oorspronkelijke natuur zoo zijn, daar God toch de éénige bron van alle goeds is, door den zondeval werd het dubbel waar, dat in den mensch niets dan leugen en geveinsdheid gevonden wordt. „Waarachtig is alleen God, en alle mensch leugenachtig; wat dus van God komt, is recht, waar, goed; wat uit den mensch spruit, onrecht, leugenachtig en slecht" [2]). Dit vormt Zwingli's uitgangspunt bij zijn strijd tegen de kerkleer. De kerk leerde, dat de Schrift, hoewel Gods Woord, niet genoegzaam was tot kennis der waarheid; de leer der kerkvaders, der conciliën, en der pausen had even groot gezag, en was onmisbaar ter uitlegging van de Schrift.

---

[1]) A. a. O, S. 225 (l. c., p. 245): „Summa, us dem wort gottes erlernend wir gwüss, dass unser sinn, anschlag, gedank, rat, erduren, das gmut überall bös ist; so muss ie folgen, dass das, so darvon kummt, bös ist: denn ghein böser boum mag gut frucht gebären, spricht gott, Matth. VII. 17."

[2]) *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 92: „Verax autem est solus deus, et omnis homo mendax: quicquid igitur a deo est, aequum, verum, bonum est: quicquid ab homine profectum, iniquum, mendax et malum est."

Rome leerde dat het Evangelie niets was, tenzij de goedkeuring der kerk er bij kwam. Zwingli's eerste stelling bij het eerste twistgesprek te Zurich, later door hem nader verklaard in de „Uslegen", luidde: „Allen die zeggen, dat het Evangelie niets is zonder de goedkeuring der kerk, dwalen, en smaden God" [1]). De conciliën, die de kerk vertegenwoordigen willen, bestaan immers slechts uit menschen, die niet kunnen en niet mogen uitmaken wat de waarheid, wat het Evangelie is. Naar Joh. XIV. 26 „zal de Heilige Geest ons alles leeren, niets uitgezonderd, maar alles wat wij van God weten moeten" [2]). Zoo dan de Geest in alle waarheid leidt, „kan het niet anders, of menschenleering is niet waar (zooverre zij van menschen is: want als zij Gods is, doch door menschen uitgesproken, dan moet ze niet naar menschen genoemd worden) want alle waarheid komt van den Geest Gods." Joh. III. 31, V. 39–41, XIV. 26, XVI. 13, Rom. III. 4, Jerem. XXXI. 33, Jes. LIV. 13, Joh. VI. 45, ja het geheele Woord Gods getuigt dat. De veelheid van personen kan de waarheid niet waarborgen. Wanneer echter een concilie in den Geest Gods tezamenkomt, en alzoo niet dwaalt, dan zal het niets besluiten tegen of buiten de Goddelijke Schrift, en zoekt het niets dan Gods en Christus' eer (I Joh. IV. 1, 2). „Zoekt het echter eigen eer en naam, beroept het zich op kerkvaders, conciliën etc., dan is het uit den duivel, uit het ongeloof, niet uit God." „Kennis van het

---

[1]) *Uslegung des I. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 175 (*Opera*, Vol. I, p. 195): „Alle, so redend, das evangelion sye nüt on die bewärnuss der kilchen, irrend und schmähend gott."

[2]) A. a. O., S. 176 (p. 197): „Merk! der heilig geist wirt üch alle ding leeren, nimmt nüt us, sunder alles wirt er leeren, das wir von gott wüssen sollend."

Evangelie, hangt niet aan wijsheid en verstand der menschen, maar aan het verlichten en onderwijzen van Gods Geest" [1]). Op dit onvermogen des menschen om de waarheid te kennen, ja ook Gods Woord recht te verstaan, zonder verlichting des Heiligen Geestes, komt Zwingli telkens terug. Kon hij daarvan zijn volk overtuigen, dan was het pleit beslecht, dan zegevierde het Evangelie over de leeringen der menschen. Op allerlei wijze tracht hij daarom duidelijk te maken, dat „de leeringen der menschen niet anders zijn dan leugen en huichelarij." „Zoo zullen wij het aantoonen" zegt hij in de „Uslegung des XVI. artikels", en dan volgt een van zijn vele syllogismen: „Wat uit vleesch komt, dat is vleesch, Joh. III. 6. Als de menschen uit hun verstand iets bevelen, komt het uit het vleesch,

---

[1]) A. a. O., S. 176 ff. (p. 197 sqq.): „So muss ie syn, dass menschenleer nit war sye, (so ser sy der menschen ist: dann so sy gottes ist, aber vom menschen usgesprochen, soll sy dem menschen nit nachgenämt werden) denn alle warheit kummt vom geist gottes." .... „Die vile mag die gewüsse des verstands nit festen .... Aber dass ich der ynred zugeb, das jr gehört, lass ich nach, dass so dick ein concilium im geist gottes versammlet wirt, dass es nit irren mag. Es wirt aber dann nüt erkennen, dann das die gottsgeistlich gschrift wyst." .... „Sich hie! ist in jren concilien Christus der einig hort und zweck daruf sy sehend, das einig houpt, das sy wyset, die einig eer die sy suchend, so sind sy us dem geist gottes. Suchend sy aber jren nutz, namen, eer, so ist es us dem tüfel und us der ungloubnuss.... An disen goldstein Christum, strych aller menschen ansehen, ratschlag und urteil; färbt es nun Christum, so ist es us dem geist gottes und brucht die namen, väter, concilia, brüch, harkummen gar nit. Färbt es aber die erstgenannten farben: väter, concilien etc., so ist es nit us gott." .... „So verstand des evangelii (das ist aller guten kundschaft von gott uns gethon) nit an wysheit und vernunft des menschen, sunder an dem erlüchten und berichten des geists gottes stat." Zwingli besluit de uitlegging van dit eerste artikel met te verwijzen naar zijn boekje: *Von der klarheit und gewüsse des worts gottes* (in de *Werke*, Bd. I, S. 52—82), en naar den *Archeteles* (in de *Opera*, Vol. III, p. 26—76, verg. vooral p. 30—32).

Gen. VI. 3. Zoo volgt dan, dat de geboden van het menschelijk verstand niet anders dan vleeschelijk zijn." En hij voegt er dadelijk een tweede sluitrede bij: „Waar het vleesch is, daar is God niet; waar God niet is, daar is niets goeds; waar dus het vleesch is, daar is niets goeds" [1]). Ons weten en verstand (menschelijke philosophie, door menschen uitgevonden wijsheid), zijn niet anders dan vleesch, en lijnrecht in strijd met het Woord van God [2]). Dit is de reden waarom Zwingli aan een ieder het recht ontzegt, om te oordeelen over de Schriften, hetgeen zijnen tegenstanders zeer wonderlijk toescheen. „Als ze mij echter een mensch toonen, niet ijdel en leugenachtig, dan zal ik hem gaarne geloof schenken" [3]). Zijn „Kurze christenliche ynleitung" begint Zwingli dan ook met de waarschuwing, „dat alle menschelijk onderwijs tevergeefsch is, tenzij God den mensch inwendig verlicht en trekt" [4]). Zelf wil hij

---

[1]) A. a. O., S. 215 (p. 235): „Das aber menschlich gebotne werk nun ein glychsnery syind, bewär ich also: Was von dem fleisch kummt, das ist fleisch, Joh. III. 6. Wenn die menschen us jrer vernunft etwas gebietend, so kummt es us dem fleisch, Gen VI. 3. Also folgt, dass die gebot menschlicher vernunft nüt anders sind denn fleisch. Wyter, wo das fleisch ist, da ist gott nit; wo gott nit ist, da ist nüt gutes; ietz folget, wo das fleisch ist, da ist nüt gutes."

[2]) A. a. O., S. 224, 221 (p. 245, 242): „Und habend aber ein zyt har die, so einig das wort gottes solltind harfür bringen, nüt anders gearbeitet, denn wie sy menschentand, die philosophy, die nüt anders ist, dann ein närrischer ungwüsser won, in die drucktind, die mit dem wort gottes allein sölltind gespyst werden."

[3]) *Uslegung des XV. artikels*, a. a. O., S. 208 (p. 227): „So nun aller mensch lugenhaftig ist, wie mögend wir uns zu jnen der warheit versehen? Und das ist der grund, dess ich mich halt, dass ich keinen menschen will über die gschrift lassen urteilen, das aber mine widersächer gar seltsam dunckt. Aber zygind sy mir einen menschen, der nit ytel oder lugenhaftig sye! so will ich jm gern glouben."

[4]) In de *Werke*, Bd. I, S. 543 (*Opera*, Vol. I, p. 551 seq.): „Alles

geen eigen wijsheid verkondigen, doch slechts Gods Woord. Dat alleen liegt niet. God alleen is getrouw en waarachtig, de mensch leugenachtig.

De gevallen mensch kent dan ook God niet. Zelfs die algemeene kennis van God, die wij bij de heidenen aantreffen, hebben zij niet uit zichzelf, maar omdat God hun die heeft geschonken, Rom. I. 19. En ook wanneer een Christen in God als den Schepper van hemel en aarde gelooft, is het niet omdat hij het van Mozes gehoord heeft; dan zouden allen gelooven, wien het verkondigd werd. „Het is alleen Gods werk, zoowel als ge gelooft dat er een God bestaat, als wanneer ge op Hem betrouwt" [1]). Als reeds de kennis dat God bestaat, boven het bereik van den gevallen mensch ligt, hoeveel te meer de kennis van zijn wezen. „Het gelijkt de vermetelheid van een Lucifer en een Prometheus, indien iemand van ergens elders wil te weten komen, wie God is, dan van den Geest Gods zelf". „Wie God is weten wij evenmin uit onszelf, als een kever weet wat de mensch is" [2]). Dit geldt reeds van den mensch als eindig schepsel, afgezien van den val [3]). Hoeveel te meer geldt het dan van den gevallen, door den val van al zijne gaven beroofden mensch. Zóó onkundig is hij aangaande het wezen Gods, dat hij na zijn val zich voor God meent te kunnen verbergen, voor Hem te kunnen vluchten [4]). Wat zal nu die

---

menschlich leeren vergeben ist, es sye denn, dass gott den menschen inwendig erlüchte und ziehe."

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 156, 157: „Solius ergo dei est, et ut credas deum esse, et eo fidas."

[2]) L. c., p. 157: „Luciferi et Promethei audacia esto, si quis aliunde scire praesumat quid sit Deus, quam ab ipso Dei spiritu." „Quid deus sit, tam ex nobis ipsis ignoramus, quam ignorat scarabeus quid sit homo."

[3]) Zie boven, blz. 49.

[4]) L. c., p. 174.

verdwaasde mensch aangaande God weten of onderwijzen? Zijne wijsheid is niet anders dan „verzinsels van het vleesch, dat is van de philosophie", „vleeschelijke vermetelheid, die zich voor theologie uitgeeft." De kennis van God hebben wij te putten geheel en alleen uit het Woord van God [1]). En dat de Schrift ons de waarheid verkondigt, hebben wij niet te danken aan de onfeilbaarheid der schrijvers, maar alleen aan de kracht Gods, die er voor zorgde dat zij zijn Woord onvermengd hebben bekend gemaakt [2]).

Dit neemt echter niet weg, dat ook bij de heidenen, die Gods Woord niet hebben, eenige kennis van God en van de waarheid gevonden wordt. Sommigen van hen, hoewel weinigen, hebben de wet der natuur, die niets anders is dan de ware religie, meent Zwingli, recht gekend [3]). Cicero toont eene ware menschenkennis te bezitten [4]). Zijne geschriften bewijzen, dat ook door de heidenen menigmaal waarheid is geschreven [5]). Seneca is een zeer heilig man, wiens geloof ieder bewonderen moet [6]). Tegelijk met Mozes en Paulus worden Plato en Seneca als getuigen der waarheid ingeroepen [7]). Zij hebben geput uit dezelfde bron als Zwingli,

---

[1]) L. c., p. 158: „Nobis autem, quibus deus ipse per filium suum perque spiritum sanctum locutus est, illa non ab eis, qui humana sapientia turgebant, atque eadem, quae recte acceperant, corruperunt, sed ex divinis oraculis petenda sunt. Haec enim ubi negligi coeperunt, descensum est in omnia carnis, hoc est Philosophiae figmenta..... atque haec est carnis audacia, quae se pro Theologia vendidit."

[2]) *Ein antwurt Valentino Compar*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 30.

[3]) *Uslegung des XXXIX. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 360 f. (*Opera*, Vol. I, p. 370 seq.): *Annotationes in Evangelium Matthaei*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 244; *Additamenta*, l. c., p. 408.

[4]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 171 seq.

[5]) *Annotationes in Ev. Matth.*, l. c., p. 243.

[6]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 633 seq.

[7]) *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 86.

namelijk uit de natuur en het wezen des hoogsten Gods [1]). Ook bij de veel gesmade philosophen is waarheid te vinden [2]). Al wat waar, heilig en onfeilbaar is, is Goddelijk, al was het dan ook door een heiden uitgesproken [3]). Hoe hoog staat Pindarus bij Zwingli aangeschreven. In de voorrede die hij schrijft bij eene uitgave van Pindarus' werken, zegt hij: Indien van iemand dan kan van Pindarus getuigd worden, dat „hij een gemoed had, strevende naar al wat waarachtig, heilig en eerzaam is, en onbedorven"; Pindarus spreekt wel van goden, maar hij gelooft in den éénigen God [4]). Jethro is een bewijs, „dat God ook door de heidenen zijnen wil bekendmaakt. Als zij iets goeds, iets waars gezegd hebben, dan willen wij het van hen aannemen, en tot eere onzes Gods keeren; met den buit der Egyptenaren zullen wij den tempel des waren Gods versieren" [5]).

Zwingli is er dus verre van af, de deugden der heidenen blinkende zonden [6]), en hunne leeringen zonder onderscheid opgesierde leugens te noemen. Toch houdt hij vast aan zijn

---

[1]) L. c., p. 93.

[2]) L. c., p. 89.

[3]) L. c., p. 95.

[4]) *Praefatio Huldrichi Geminii ad Linguarum Candidatos praefixa editioni Pindari Coeporino-Cratandrinae de anno 1526*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 161.

[5]) *Annotationes in Exodum*, in de *Opera*, Vol. V, p. 265: „Aperit enim deus voluntatem suam etiam per Gentes. Ab his si quid boni, si quid veri dixerint, accipiamus, et in gloriam dei nostri convertamus, et spoliis Aegyptiorum templum dei veri ornemus!" Verg. verder *Annotationes in Ev. Matth.*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 235; *Annotationes in Ev. Lucae*, l. c., p. 539.

[6]) Verg.: *Die Loci Communes Philipp Melanchthons in ihrer urgestallt*, nach G. L. Plitt, in 3er Auflage von neuem herausgegeben und erläutert von D. Th. Kolde, Leipzig 1900, S. 86, 95: „Consequitur itaque omnia hominum quantumvis laudabilia in speciem opera vitiosa esse et morte digna peccata."

uitgangspunt: God alleen is waarachtig, en alle mensch leugenachtig. Al wat de heiden ooit goeds aangaande God en de waarheid gezegd heeft, was niet uit hem maar uit God, „die eenige zaden van Godskennis ook onder de heidenen gestrooid heeft, hoewel spaarzamer en duisterder" [1]). Cicero, Seneca en Plato hebben uit God de waarheid moeten putten [2]). Daarom mogen wij zoo vrijmoedig alle waarheid die wij bij hen vinden erkennen. „In overweging nemende niet wié het zegt, maar wát iemand zegt, ontvangen wij ook gaarne het door heidenen gezegde, wetende, dat alle waarheid van God is, door wien ze ook wordt aan het licht gebracht" [3]). Zwingli erkent wel een „natuurrecht", of „natuurwet." Maar met verwijzing naar Rom. II. 14, 15 en I. 19, 20 stelt hij voorop, dat de kennis van God, die men aan de natuur toeschrijft, alleen van Hem komt. Zij komt niet uit eigen krachten of wijsheid: „God heeft het hun geopenbaard" [4]), en hun de wet der natuur in het hart geschreven. Deze wet der natuur heeft tot inhoud: „Wat gij wilt, dat u de menschen doen, doe gij hun desgelijks", of ook „Heb uw naaste lief als uzelven" [5]). Zij wordt echter niet dáarom

[1]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 158: „Quod si quidam de hoc quaedam vere dixerunt, ex ore Dei fuit, qui cognitionis suae semina quaedam etiam in Gentes sparsit, quamvis parcius et obscurius; alioqui verum non esset."

[2]) *De providentia*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 93.

[3]) *Annotationes in Evangelium Matthaei*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 243: „Nos vero non quis dicat, sed quid, considerantes, veritatem vel a gentibus dictam libenter recipimus, scientes omnem veritatem a deo esse, per quemcunque tandem revelatam."

[4]) L. c.: p. 241: „Ex hisce locis aperte intelligimus, quod dei est ea, quam homines naturae nescio cui ferunt acceptam, de deo notitia. Deus enim manifestavit illis."

[5]) *Uslegung des XXXIX. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 359 f.

natuurwet genoemd, omdat zij in overeenstemming is met de natuur des menschen, en vanzelf uit het menschelijk hart opwelt. Integendeel, zij is geheel en al in strijd met onze booze, zondige, zelfzuchtige natuur, die van anderer arbeid leven, en zich boven den broeder verheffen wil, in plaats van hem lief te hebben als zichzelf [1].. Wet der natuur heet zij, omdat zij in overeenstemming is met onze oorspronkelijke, goede natuur, die weder in overeenstemming was met Gods natuur. Zij is daarom hetzelfde als het beeld Gods, als de ware religie, de kennis en vreeze des allerhoogsten Gods [2], die God eenmaal aan den mensch geschonken

(*Opera*, Vol. I, p. 370); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a.a.O., S. 546 (p. 556); *Annotationes in Genesin*, in de *Opera*, Vol. V, p. 7; *Annotationes in Evangelium Matthaei*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 241; *Additamenta ad commentarium in Ev. Matth.*, l. c, p. 407.

[1]) *Uslegung des XXXIX. art.*, a.a.O., S. 359: „Also befindst du zu dem ersten, dass du selbs, so du ein richter bist und man dich erziehen muss, und andre mussend arbeiten, dass du wider das gsatz der natur bist und lebst"; S. 360: „Glych wie Adam ouch von stund an wollt werden wie gott; also ermisst der mensch von Adamen geborn, sich selbs ouch von allem dem har, das er übertreffenlichers hat. Ist er wyser, denn ein andrer, halt er sich nit für ein glid des nächsten, sunder über jn. Ist er rych, vermeint er, andre menschen söllend jm dienen." *Annot. in Ev. Matth.*, l. c., p. 244: „Posteaquam enim caro in Adam est corrupta, nihil boni nec dictat, nec facit. Utque Adam mox deitatis honorem ambit, ita omnes ex Adam nati caeteris praeesse cupiunt."

[2]) *Annotationes in Genesin*, l. c., p. 7: „Ego vero imaginem hanc et similitudinem esse puto, quod nos naturae ius dicimus: Quod tibi vis fieri, aliis facito!"; *Annot. in Ev. Matth.*, l c., p. 242: „Ex his et aliis quae apud Ethnicos leguntur passim, facile inducor, naturam rationemque illis fuisse quod nos dei voluntatem aut ordinationem dicimus, aliquando etiam imaginem dei, quae aut insculpta sit primum hominibus, aut deinde spiritus sancti operatione per fidem et charitatem illustrata et renovata"; p. 244: „Est ergo lex naturae nihil aliud, quam vera religio, cognitio scilicet cultus et metus numinis supremi"; *Addita-*

had, toen Hij hem schiep naar zijne gelijkenis. Van dit beeld Gods (godsvrucht, natuurrecht) is nu echter weinig in ons over. Wel „is het niet geheel verdwenen. Ook bij de meest goddeloozen en slechten laat het zich gevoelen, protesteert en verzet zich zooveel het kan tegen de zonde" [1]). Maar het is toch niet zuiver meer. Het heldere licht is door dikke duisternis omfloerst en overweldigd, al is het dan nog niet geheel uitgebluscht. Het beeld Gods, de ware religie, is misvormd en verontreinigd door de ondeugden. Slechts door Christus, door de werking des Geestes, door de onderwijzing Gods kan het natuurrecht hersteld worden. „Want nadat het vleesch in Adam is bedorven, bedenkt en doet het niets goeds meer." Wij mogen het natuurrecht dan ook niet meer afmeten aan ons zelf, aan den bedorven mensch, maar alleen aan God [2]). Het wordt

---

menta ad comm. in Ev. Matth., l. c., p. 408: „In summa, so ist das natürlich Recht nüt anders dan ein ware religio, ein rechte Erkantnuss des göttlichen Liechts, und rechter Gotzforcht."

[1]) *Annot in Ev. Matth.*, l. c., p. 242: „Haec imago dei homini impressa nonnihil vitiis deturpata et inquinata. Haec lucernula densissimis tenebris obfuscata et obliterata est, non tamen omnino extincta. Nam et in impiissimis et sceleratissimis hominibus se prodit, et peccatis reclamat, ac quantum quidem potest renititur ac repugnat"; p. 244: „Posteaquam enim caro in Adam est corrupta, nihil boni nec dictat nec facit"..., „Quam cognitionem, quemque cultum nemo docere potest, quam solus deus, quae naturae lex a deo insculpta humano pectori, vitiis deturpata, per Christi gratiam renovatur." Verg. ook: *Additamenta*, l. c., p. 407.

[2]) *Uslegung des XXXIX. art.*, a. a. O., S. 360 (l. c., p. 371): „Also sehend wir, dass wir das gsatz der natur nit von uns selbs har, oder von unseren köpfen, die wir von Adamen hand, ermessen mussend, sunder von gott har, dem ersten vater und schöpfer aller dingen"; *Annotationes in Ev. Matth.*, l. c., p. 244: „Sed hoc observandum, hanc naturae legem non a carnis affectibus aut ab ullo homine, sed a deo esse metiendam."

ook niet meer in ons gevonden en door ons gekend, dan alleen door God, door de werking van zijnen Geest, door de genade van Christus. Slechts de geloovigen kennen het, en zoovelen onder de heidenen, als God het schenkt, ook al hebben zij het geloof niet. Weinigen zijn het, meent Zwingli, ook al hebben velen er den schijn van gehad en er schoon over gesproken [1]).

Al spreekt Zwingli dus van een „natuurrecht", en vereenzelvigt hij dit met de ware kennis en vreeze Gods, hij is er verre vandaan, onder dit natuurrecht eene natuurlijke Godskennis te verstaan. Wel geeft hij toe, dat het beeld Gods en het licht der waarheid in den mensch niet geheel zijn vernietigd door den val; het geweten, dat maant en waarschuwt tegen de zonde, is overgebleven. Maar toch wordt er geen ware kennis van God, geen natuurrecht meer in den mensch gevonden, dan door openbaring en werking Gods, zoo min bij een Christen als bij een heiden. „De wet der natuur kent slechts de geloovige, want hare kennis is uit God alleen, in wien niemand gelooft, dan zoo hij van God getrokken wordt." „Indien echter de heidenen het geloof in den waren God niet gehad hebben en toch de wet der natuur verstaan, is dit ontwijfelbaar uit God gekomen" [2]).

---

[1]) *Uslegung des XXXIX. art.*, a. a. O., S. 361: „Darum ouch die heiden das gsatz der natur nit us jrem eignen verstand, sunder us dem erlüchtenden geist gottes, jnen unbekannt, erkennt habend. Denn unser fleisch verstat es nit, biss dass es an einen vater unser aller kummt; das beschicht aber nun durch den glouben. So nun sy den glouben nit ghebt hand, und hand aber das gsatz der natur verstanden, so hat es allein us gott mussen kummen, wiewol ich mein, dass's jro wenig verstanden habind, sind joch etlich gsyn; aber vil, die es glychsnet hand und schön darvon geredt." Zie ook: *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 546 (p. 556).

[2]) *Uslegung des XXXIX. art.*, a. a. O., S. 360 f. (p. 371): „Also

Toch is hiermede de vraag, of Zwingli eene natuurlijke Godskennis leert, nog niet beantwoord. Niet alle geschriften van Zwingli geven op deze vraag hetzelfde antwoord. In de „Uslegen" kan van eene natuurlijke Godskennis geen sprake zijn. Wij zagen immers, hoe alle ware kennis, alle waar leven zoowel in den mensch vóór, als in dien ná den val, eene bovennatuurlijke gave Gods is, een „donum superadditum". Deze bovennatuurlijke gave is de Geest Gods. In de zooeven aangehaalde „Uitlegging van artikel XXXIX" zegt Zwingli dan ook: „De wet der natuur is niets anders, dan de onderwijzing en leiding des Goddelijken Geestes, dan de zuivere Geest Gods, die inwendig trekt en verlicht" [1]). Hier kan dus slechts van eene bovennatuurlijke Godskennis sprake zijn. Ook daar, waar Zwingli den mensch beschouwt als met een Goddelijke, goede natuur oorspronkelijk geschapen, kan van eene natuurlijke Godskennis bij den gevallen mensch geen sprake zijn, omdat door den val de mensch dood en niets dan zondig vleesch is, zoowel naar de ziel als naar het lichaam [2]).

In de dualistische geschriften echter, vooral in „De providentia dei anamnema", wordt eene natuurlijke Godskennis geleerd. Immers is daar de ziel Goddelijk van natuur, kennende en zoekende God en al wat Goddelijk en gees-

erkennt ouch das gsatz der natur allein der glöubig: denn es muss allein us gott erkennt werden; an den gloubt aber dheiner, denn den gott zücht." Verg. ook de vorige aanteekening.

1) *Uslegung des XXXIX. art.*, a.a.O., S. 360 f. (p. 371): „Das gsatz der natur sye nüt anders, denn das wysen und leiten des göttlichen geistes". „ist nüt anders dann der luter geist gottes, der inwendig zücht und erlücht." Verg. boven, blz. 47 vlgg.

2) Verg. boven, blz. 91—96.

telijk is, terwijl het vleesch, het lichaam, van den aanvang af niets anders bedenken kon en mocht dan wat des vleesches is. Wij bespraken reeds, hoe ook in deze geschriften een val wordt ondersteld, maar hoe die val geen fundamenteele beteekenis heeft. Het wezen der ziel, haar Goddelijk karakter, kon er eigenlijk niet door veranderd worden, zij kon niet „vleesch" worden. Geen wonder dat in deze geschriften, inzonderheid in „De providentia", eene zeer diepe kennis van God en van de geestelijke dingen bij sommige heidenen verondersteld wordt, zoodat ten slotte Seneca een geloovige wordt genoemd [1]). In deze geschriften is de kennis der heidenen aangaande God, eene natuurlijke Godskennis te noemen, ook al erkent Zwingli dat alle waarheid uit God alleen is. Die kennis toch gaat niet boven de natuur der ziel, ook van den gevallen mensch, uit. Zij is met het wezen, met den oorsprong en de bestemming der ziel volkomen in overeenstemming [2]). Ook hier dus vinden wij weder de boven besproken drie richtingen in Zwingli's anthropologie terug.

Hoe Zwingil echter ook moge oordeelen over deze Godskennis bij de heidenen, practisch houdt hij overal vast aan den regel, dat er buiten Gods Woord geen kennis is van God. Wie God is, hebben wij niet uit de philosophie, niet uit menschenwijsheid, maar uit de Goddelijke orakels, dat

---

[1]) Zie boven, blz. 36 volg., 102, en beneden, hfdst. V.

[2]) Vergelijk over deze quaestie: Ed. Zeller, *Das Theologische System Zwingli's*, Tübingen 1853, S. 67 ff.; Chr. Sigwart, *Ulrich Zwingli*, Stuttgart und Hamburg 1855, S. 97, Anm.; S. Cramer, *Zwinglis's leer van het godsdienstig geloof*, Middelburg 1866, blz. 84—94; H. Bavinck, *De Ethiek van Zwingli*, Kampen 1880, blz. 25—33.

is uit de heilige Schrift te putten [1]. Ja zelfs deze openbaring verstaat en gelooft de gevallen mensch niet, tenzij God door zijnen Geest hem verlicht en trekt" [2]. In het dualistische „Von klarheit und gewüsse oder unbetrogliche des worts gottes", moet dan ook het betoog aangaande het Goddelijk karakter der ziel juist dienen om te bewijzen, „dat niets de ziel kan verheugen, verzekeren en vertroosten, dan het Woord haars Gods, dat onmisbaar, zeker, onbedriegelijk en klaar is" [3]. Uit zichzelven kent de gevallen mensch God niet.

Evenmin als kennis van God, heeft de mensch kennis van zichzelf. De eene mensch kan den ander niet kennen, omdat evenals een inktvisch in zijn inkt, zoo de mensch zich verbergt in dikke nevelen van geveinsdheid [4]. Maar hij kent ook zichzelf niet, en wil zichzelf niet kennen. Hij is te eigenlievend van natuur, dan dat hij zijne ellende zou willen zien. „Ons vleesch is zoo blind voor zichzelf, dat het zich in niets veroordeelt. Als het daarom er toe komt, dat het zich veroordeelt, dan geschiedt dit niet door eigen kracht, maar door die van een ander. Deze andere kracht is evenwel niet van ander vleesch, want alle vleesch

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 158: „Ex divinis oraculis petenda sunt."

[2]) L. c., p. 165: „Primum enim divinis solummodo fulti sumus oraculis; deinde palam ostendimus non humanarum virium esse, ut in dei cognitionem adorationemque deveniamus." Verg. ook l. c., p. 157.

[3]) In de *Werke*, Bd I, S. 52—82 (*Opera*, Vol. I, p. 65—100).

[4]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 166: „Hominem cognoscere tam est laboriosum quam Sepiam capere: ut enim ista se in atrorem suum abdit, ne comprehendi possit, ita hic noster tam subitas tamque densas hypocriseos nebulas, quam primum se peti sentit, excitat, ut Lynceus nullus deprehendere, nullus possit Argus."

heeft dezelfde natuur" [1]). Zoolang wij vleeschelijk zijn, kennen wij onszelf niet: want „het vleesch verwerpt zichzelf onder geen voorwaarde, het is altijd groot en heerlijk, ja zelfs God in eigen oog" [2]).

Niet in al zijne geschriften legt Zwingli op deze verblindheid des menschen denzelfden nadruk. In de „Uslegen", „Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit", en de „Kurze christenliche ynleitung", dus in het begin van den strijd, schijnt hij vaak van de onderstelling uit te gaan, dat de mensch niet anders kan, dan wanhopend staan tegenover de heilige eischen der wet Gods [3]). Toch is dit slechts schijn. Duidelijk laat hij ter andere zijde uitkomen, dat alleen de geloovige zich laat oordeelen door Gods wet, en tot Christus uitdrijven, terwijl de goddelooze wel door Gods wet wordt geoordeeld, maar tegelijkertijd zich aan Gods wet ergert, en er door wordt geprikkeld tot zondigen [4]). De goddelooze stoort zich aan Gods wet niet, daarom is voor de goddeloozen eene menschelijke wet en gerechtigheid

---

[1]) L. c., p. 192: „Ea (caro) enim sic in suis rebus caecutit, ut se nulla in re damnet. Quod si fit, ut se damnet, non propria virtute fit, sed aliena. At haec aliena virtus non alienae carnis est: nam omnis carnis idem est ingenium."

[2]) L. c., p. 170: „Caro enim se ipsam nullo pacto abiicit, semper apud se magna est ac magnifica, imo deus quoque."

[3]) Verg. b.v.: *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 185 (*Opera*, Vol. I, p. 205), S. 187 (p. 207); *Usl. des XVI. art.*, a. a. O., S. 210 (p. 229), S. 214 (p. 234); *Usl. des L. art.*, a. a. O., S. 387 (p. 397); *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 431 (p. 444), S. 433 (p. 447); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 547 f. (p. 557).

[4]) *Usl. des XVI. art.*, a. a. O., S. 210 (p. 230): „Gebot leert den glöubigen: aber der unglöubig verzwyflet daran. Verbot verhütet den glöubigen, den gottlosen reizt es. Verheissen sichret und tröst den glöubigen, und ist aber dem unglöubigen eine torheit." U. s. w.

van noode, om hen in te toomen [1]). De kennis der zonde door de wet wordt reeds gerekend tot het geloof, dat in zijn geheel een werk is van God [2]).

Wat echter in deze geschriften meer verondersteld, dan duidelijk uiteengezet wordt, heeft Zwingli in zijn „Commentarius" meer opzettelijk geleerd. In dit werk verhaalt hij ook wel, hoe Adam na zijne zonde vreest en vlucht voor God, omdat hij zich naakt, dat wil zeggen schuldig en geheel verloren weet [3]). Maar tevens legt hij er den nadruk op, dat ware kennis van zichzelf niet uit den mensch, maar uit God voortkomt. „De zondekrankheid kent zichzelf niet" [4]). „De gewetens zijn evenzeer gesloten en onbekend voor alle anderen als voor zichzelf" [5]). Want, gelijk wij reeds zagen, de mensch is vleeschelijk, zelfzuchtig, hoogmoedig van natuur en wil eigen ellende niet erkennen [6]). „Om zichzelf te leeren kennen, heeft de mensch evenzeer God als leermeester noodig, als om God te leeren kennen." Daartoe is Gods Woord niet voldoende, het geloof moet er bij komen. „Want als het geloof niet aanwezig is, waardoor de mensch alle woord, van God uitgaande, voor waarachtig houdt, dan is hij even ver af van zelfkennis, als er afstand is tusschen geest en vleesch [7]). Het hooren

[1]) Zie geheel het geschrift *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheid*, vooral a. a. O., S. 434 f., (p. 448 seq.).

[2]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 555 (p. 568).

[3]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 173: „Adami nuditas nihil aliud quam culpam peccatique mortem significat.... Fuit sceleris conscientia, propter quam in conspectum dei venire pudebat." Etc.

[4]) L. c., p. 204: „Morbus ignorat se ipsum."

[5]) L. c., p. 215: „Conscientiae eodem modo clausae ignotaeque sunt omnibus quam sibi ipsis."

[6]) Boven, blz. 110.

[7]) L. c., p. 170: „Ut homo sese agnoscat, paulo minus opus (est)

alleen van Gods woord en wet kan den mensch niet overtuigen. Als God zijn wil aan den zondaar bekend maakt, „verzet zich de oude mensch, de zondekrankheid, het vleesch, Adam, die een verachter is van allen behalve van zichzelf. Hieruit komen voort: toorn tegen de wet en den Wetgever, haat en aanslagen. Eindelijk stellen wij vast: Wie dat eischt is een tyran. Dan wordt naar de wet niet meer geluisterd, de zeden worden niet meer met hare voorschriften in overeenstemming gebracht, wat onteert wordt niet meer verbroken, maar in alle opzichten wordt de mensch zichzelf ten God" [1]).

In den gevallen mensch is dus geen ware wijsheid overgebleven, geen kennis van God, geen kennis van zichzelf, geen kennis der waarheid.

Doch niet alleen het verstand, de kennis, ook de wil is bedorven door den val. Van een vrijen wil („liberum arbitrium") kan bij den zondaar geen sprake zijn. Aan den nog niet gevallen mensch had Zwingli in zijne „Uslegen" nog uitdrukkelijk een vrijen wil toegekend [2]). Hoe meer hij echter alles uit Gods providentie begon af te leiden, des te minder paste die vrije wil zelfs bij den oorspronkelijken

deo magistro, quam in eius ipsius cognitione."....Nisi enim fides adsit, qua homo credat omnem vocem a deo prolatam veram esse, tam longe aberit a sui cognitione, quantum inter spiritum carnemque interest."

[1]) L. c., p. 204: „Sed hic reclamat vetus homo, morbus, caro, Adam, peccatum...., omnium quam sui ipsius contemptor..... Hinc irae in legem ac legislatorem, odium, insidiae.... Post multa sic statuit: Tyrannus est qui ista exigit.... Iam non audiebatur lex, non componebantur mores ad eius sententiam, non rescindebantur quae dehonestabant, sed omnino fiebat homo sibi ipsi deus."

[2]) Vergel. boven, blz. 46.

staat des menschen. Het verwondert ons daarom niet, dat Zwingli in geen zijner geschriften van een vrijen wil bij den gevallen mensch weten wil. Te Einsiedlen schijnt hij nog een medewerken der menschelijke vrijheid, en de afhankelijkheid der voorbeschikking van Gods voorwetenschap aangenomen te hebben [1]). Doch reeds in de „Uslegen" noemt Zwingli de leer van den vrijen wil eene „vermetele meening" („fräfene meinung"), gesproten uit de verkeerde vertaling en uitlegging van Genesis VIII. 21 [2]). „De menschelijke wijsheid van den vrijen wil, die wij van de heidenen overgenomen hebben, heeft ons daartoe gebracht, dat wij het werk Gods, dat in ons geschiedt, aan ons doen en aan onzen raad toeschrijven, en de almachtige voorzienigheid Gods niet erkennen" [3]). Wij hebben alles aan die voorzienigheid toe te schrijven, zoo het goede als het kwade. Pharao's hart heeft God verhard, zoodat geen teekenen en oordeelen hem bewegen konden. Zoo doet Hij ook heden met de antichristen, het zóó makende, dat zij ziende niet zien, en hoorende niet verstaan. Den een trekt Hij tot zich, den ander verwerpt Hij, zonder tegenspraak te dulden [4]). Wat blijft er dan van een vrijen wil over?

---

[1]) Zie R. Staehelin, *Huldreich Zwingli, sein Leben und Wirken*, 2 Bnde, Basel 1895 u. 1897, Bd. I, S 99, 173 ff.

[2]) *Uslegung des XVI. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 224 (*Opera*, Vol. I, p. 245). Verg. boven, blz. 95 volg.

[3]) *Uslegung des XX. artikels*, a. a. O., S. 276 (p. 294): „Es hat uns aber die menschlich wysheit von dem fryen willen, die wir von den heiden gsogen hand, dahin bracht, dass wir das werk gottes, das er in uns würkt, unserem thun und rat zuschrybend, und erkennend die allmächtigen fürsichtigheit gottes nit."

[4]) A. a. O., S. 276 (p. 294): „Er hat das herz Pharaonis verhärtet, dass jn dheine zeichen noch schaden bewegtend .... Glychsam er noch hüt by tag die antchristen verhärtet, so er sy sehende nit lasst sehen,

In den: „Commentarius" leert Zwingli niet anders. Hij wijst er op, hoe die vier: providentie, praedestinatie, vrije wil en verdienste, zóó samenhangen, dat wie de eerste twee belijdt, de laatste twee verwerpt. Gods providentie toch is onbegrensd. Laat ons maar niet bevreesd zijn God ook den werkmeester der kwade dingen („authorem malorum") te noemen. Wat ons toch kwaad toeschijnt, is ter andere zijde juist goed. En wat voor ons schandelijk is, is het niet voor God. „Laten wij dus niet nieuwsgierig en angstig enkele dingen buiten Gods voorzienigheid sluiten, als haar minder betamende." „Door Gods providentie worden opgeheven zoowel de vrije wil als de verdienste: want als zij alles beschikt, wat blijft er dan voor ons over, dat wij zouden kunnen meenen iets tot stand te brengen" [1]? In de „Erste predig zu Bern," die eene verklaring is van de twaalf artikelen des geloofs, zegt Zwingli dat het woord „Almachtige" niet slechts beteekent, dat God alles kan wat Hij wil, „maar ook, dat Hij alzoo de macht van alle dingen is, dat niets kracht heeft zonder Hem; want Hij is de kracht aller dingen zoodat er geen kracht noch macht is, behalve die in Hem is; Hij is alzoo almachtig. Alles wat macht en kracht heeft en is, is het alleen daarom, dat Hij is, en dit tot aanzijn geroepen heeft; en de kracht, die het heeft,

---

und hörende nit lasst verston.... Es ist nüt anders denn das urteil gottes, das etlich zu jm zücht, aber etlich verwirft; und werdend wir jm nüts daryn reden: denn wer sind wir, dass wir mit gott zanggen oder rechten möchtind?"

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 282, 283: „Curiosi sumus: veremur enim ne cogamur deum esse malorum quoque authorem confiteri.... Ne ergo curiosi simus ac timidi, a providentia dei quaedam liberantes, quasi eam minime decentia. Quae enim nobis turpia sunt, illi non sunt; et quae nos perniciosa esse arbi-

is Hijzelf. Hier vervalt in het kort de vrije wil" [1]). Waarlijk, dat is kort en volkomen duidelijk. Moeilijkheden bestaan er voor Zwingli bijna niet. Terecht verwijst hij al te nieuwsgierige en ontevreden vragers, die weten willen waarom dan God niet alle menschen goed maakt, naar God zelf terug. „Ga tot Hem, die hen heeft geschapen, en vraag Hemzelf rekenschap van zijne daden: want wij zijn zijne raadgevers niet geweest" [2]). Maar toch maakt hij zich te gemakkelijk af van de vraag: hoe het schuldkarakter der zonde te handhaven, waarvan God de auteur is. Vooral „De providentia" spreekt het zeer beslist en onomwonden uit, dat God de auteur is ook van het kwade, dat er geschiedt. Immers de mensch is slechts instrument in Gods hand, bij alles wat hij doet. Wij zagen reeds, hoe daarvan geen uitzondering gemaakt wordt voor de eerste zonde, voor den val [3]). Sinds dien verwonderen wij ons niet over hetgeen Zwingli leert aan-

---

tramur, alia parte proficua sunt.... Providentia ergo dei simul tolluntur, et liberum arbitrium, et meritum: nam illa omnia disponente, quae sunt partes nostrae, ut quicquam ex nobis ipsis fieri possimus arbitrari?" Verg. ook: *De canone missae epicheresis*, l. c., p. 96; *Adversus Hieronymum Emserum canonis missae adsertorem antibolon*, l. c., p. 139 sqq.: „Meritum".

[1]) In de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 206: „Allmächtigen verston ich nit allein zu eim teil, dass er alle ding vermög..., so er villycht wöllte,.... sunder ouch, dass er die macht aller dingen also ist, dass keins kein kraft hat one jn; dann er ist die kraft aller dingen, also dass kein kraft noch macht ist, one die in jm ist; und ist also allmächtig. Das alles, das macht und kraft hat und ist, das ist allein darum, dass er (gott) ist und diss hat machen syn; und die kraft die es hat, die ist er selbs. Hie fallt kurzlich der fry will hin."

[2]) *Commentarius*, l. c., p. 284: „Ad hunc abi, qui illos creavit, et rationem actionum eius ab illo ipso percontare: nos enim non fuimus ei a consiliis."

[3]) Zie boven, blz. 74—78.

gaande alle zonden die geschieden, dan alleen om de stoutheid van uitdrukking, en het gemis aan gevoel voor de groote moeilijkheid en teerheid van deze quaestie. „God beweegt den roover om te vermoorden ook den onschuldige en die onbereid is om te sterven." Deze misdaad is echter den moordenaar tot zonde, Gode niet. „Want dezelfde daad, die door God als auteur en aandrijver geschiedt, is Gode tot eer, den mensch tot misdaad en tot zonde. Naar recht worden dus de schuldigen ter dood gebragt. Want zij hebben tegen de wet gezondigd, niet als auteurs, maar als instrumenten, waarvan God zich vrijer naar zijn wil bedienen kan, dan een huisvader vrij is water te drinken of ter aarde te storten." Ook hier trekt Zwingli ten slotte de conclusie: „Alzoo droomen de verdedigers van den vrijen wil, en tegenstanders van de providentie" [1]). In dit verband echter is het gemis van den vrijen wil niet meer een gevolg van den val, gelijk b. v. in de „Uslegen", maar een uitvloeisel van de volstrekte providentie Gods, die den mensch zonder vrijen wil schiep.

In stede dus van vrij te worden door zijne overtreding, gelijk hij dacht, werd de mensch geheel en al onvrij, gebonden. Hij kan niet doen wat hij wil, maar is een slaaf

---

[1]) *De providentia dei*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 112: „Movet ergo (deus) latronem ad occidendum, innocentem etiam ac imparatum ad mortem." „Idem ergo factum quod deo auctore et impulsore fit, illi honorificum est, at homini crimen ac nefas. Jure igitur plectuntur sontes.... In legem enim peccarunt, non quasi auctores, sed quasi instrumenta, quibus deus liberius pro sua voluntate uti potest, quam pater-familiae aquam aut bibere aut humi effundere." „At, inquies, coactus est ad peccandum. Permitto, coactum esse. Hic alucinantur liberi arbitrii defensores, et providentiae subinde adversarii." Verg. ook, l. c., p. 125.

der zonde geworden. „Aan de zonde gaf Adam zich over: hij is dus een dienstknecht, een slaaf der zonde geworden" [1]).

Maar behalve aan de zonde heeft Adam zich door zijnen val nog in een anderen zin dienstbaar gemaakt. „Hij heeft zich aan de wet of het verbod onderworpen, en zich der wet en den dood tot een slaaf gemaakt; hij is dus gedwongen onder de wet te leven, waaronder hij echter uit eigen kracht niet levend worden kon, want hij was dood" [2]). Adam is dienstbaar geworden aan de wet. Welk een vernedering! Hij, die zelf wilde weten en bepalen wat goed en kwaad is, wordt een slaaf der wet. Op welke wijze de mensch onder de wet gesteld werd, zegt Zwingli er niet uitdrukkelijk bij. Hij onderstelt het als algemeen bekende en erkende waarheid, dat op den gevallen mensch de verplichting rust Gods wet te volbrengen. Reeds als schepsel echter kan hij dat niet volkomen [3]), hoeveel te minder als zondaar. „Het volbrengen der wet is een werk alleen van Gods Geest", zegt Zwingli in de „Uslegen." De gevallen mensch, die den Geest verwierp, kan dus Gods wet niet meer volbrengen. In latere geschriften voegt Zwingli daaraan toe, dat de gevallen mensch bedorven is door den val, zijn goede natuur (en niet alleen den Heiligen Geest) verloren heeft, en daarom Gods wil niet meer volbrengen

[1]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III., p. 169: „Peccato tradidit se Adam .... Ergo servus mancipiumque eius factus est."

[2]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 184 (*Opera*, Vol. I, p. 204): „Und so er das verbot gottes übertreten, hat er sich ie des geists und der gnaden gottes verzigen, und under das gsatz oder verbot geworfen, und sich dem gsatz und tod eigen gemacht: dannenhar er under dem gsatz ze leben zwungen, darunder er aber us eigner kraft nit lebendig werden mocht, dann er tod was."

[3]) Zie boven, blz. 46 volg.

kan [1]). Het vleesch doet Gods wil niet. Toch eischt God onverbiddelijk gehoorzaamheid aan zijne wet. „Wij worden gedwongen te zijn onder eene wet, die wij onmogelijk volbrengen kunnen" [2]). „God wil, dat wij Hem liefhebben uit ons gansche hart, gemoed, krachten, ziel." „Ik mag niet alleen niet doodslaan, maar zelfs niet toornig worden." „Ik mag niet alleen den echt niet breken, maar zelfs eene vrouw niet begeeren." Van dit alles kan ik niets houden, en toch drukt en dreigt mij het gebod [3]). God kan ook om onzentwille zijn gebod nooit verzachten of wegnemen. „Alle geboden en verboden Gods zullen in eeuwigheid blijven staan" [4]). Ook voor de geloovigen kan Gods wet niet worden opgeheven. Hare verdoemende kracht is er voor den geloovige door Christus uit weggenomen [5]); maar de wet is eeuwig. „De wet is niets anders dan de eeuwige wil Gods" [6]). In deze telkens en telkens herhaalde stelling, ligt de gansche beteekenis der wet voor Zwingli opgesloten. De wet drukt

---

1) Zie boven, blz. 89 vlgg.

2) *Uslegung des V. artikels*, a. a. O., S. 185 (p 205): „Mussend wir under dem gsatz syn, und mögend es aber nit erfüllen."

3) A. a. O.: „Gott will, dass wir jn lieb habind us ganzem herzen, gmut, kräften, seel. Das gebot schreckt mich: dann ich weiss, dass ichs nit erfüllen mag; noch muss ich under dem gebot blyben." U. s. w.

4) *Uslegung des XVI. art.*, a. a O., S. 211 (p. 231): „Also dass alle gebot gottes und verbot in die ewigheit ufrecht blyben söllend."

5) *Ein kurze christenliche ynleitung*, de afdeeling „Von abthun des gsatzes", in de *Werke*, Bd. I, S. 554 ff. (Vol. I, p. 566 seq.). Zie ook: *Uslegung des V. art.*, a. a. O., S. 187 (p. 207); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 205.

6) *Commentarius*, l. c., p. 203: „Lex nihil aliud est, quam aeterna dei voluntas". Verg. ook: *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, in de *Werke*, Bd. I, S. 433 (Vol. I, p. 447): „Und ist sin gebot nüt anders denn ein eroffnung sines ewigen willens"; *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 554 f. (Vol. I, p. 567 seq.).

Gods eigen wezen uit. „In dien zin is God rechtvaardig, dat Hij de zuivere bron is van alle onschuld, vroomheid en gerechtigheid, en van alle goeds; want Hij is de gerechtigheid, vroomheid en alle goeds zelf wezenlijk, zoodat er niets vroom en rechtvaardig of goed is, dan wat uit Hem komt" [1]). En nu „wil God, dat wij zullen zijn gelijk Hij is", volgens Levit. XX. 7: „Weest vroom, rein, of rechtvaardig! want Ik ben rein", of zooals Christus zegt, Matth. V. 48: „Gij moet volmaakt zijn, gelijk ook uw hemelsche Vader volmaakt is" [2]). De gerechtigheid, die God van ons eischt, is in Hem. In 10 voorbeelden wijst Zwingli dit aan. God gebiedt dat wij vergeven zullen, maar Hij vervult zelf dit gebod volkomen tegenover ons; enz. [3]). In zijn werk „De providentia dei" verklaart Zwingli de korte definitie: „De wet is de eeuwige wil Gods", aldus nader: „De wet is het bevel van God, dat Gods wezen en wil uitdrukt." „Dit is zóó waar, dat zelfs in die meer grove wetten: Gij zult niet doodslaan, stelen, echtbreken, ons geleerd wordt, dat God van zulk een natuur is, dat Hij geweld, onbillijkheid en onrecht haat. Het staat dus vast, dat, waar de wet Gods gebod is, zij zijn wil uitdrukt, en waar zij zijn wil uitdrukt, dat Hijzelf ook van dat gevoelen is, dat Hij ons voorschrijft" [4]). De wet Gods kan

[1]) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 429 (p. 441): „Er ist dergestalt gerecht, dass er der unverseert brunn ist aller unschuld und frommkeit und grechtigheit und alles guten; dann er ist die grechtigheit, frommkeit, und alles gutes selb wesenlich." U. s. w.

[2]) A. a. O., S. 430 f. (p. 442 seq.): „Noch erfordret gott, dass wir sygend wie er, ob wir anderst by jm wonen begerind."

[3]) A. a. O., S. 432 (p. 445). Verg. ook: *Uslegung des XVI. artikels*, a. a. O., S. 209 f. (p. 229).

[4]) In de *Opera*, Vol. IV, p. 102 seq.: „Lex est perpetua voluntas dei." „Lex est numinis iussus, illius ingenium ac voluntatem expri-

dus nooit te niet gedaan worden, want zij is gegrond in het eeuwig onveranderlijk wezen Gods, en is daarom zelf ook eeuwig en onveranderlijk. Wij moeten haar volbrengen. Maar omdat wij, gevallen menschen, haar niet volbrengen kunnen, veroordeelt, verdoemt zij ons. „Want God is een eeuwig verterend vuur, waarbij niemand wonen kan, die iets aan zich heeft, wat niet bij dat vuur past; maar wat bij Hem wonen wil, moet heilig en vroom, louter en rein zijn, gelijk Hij het is" [1]). De gevallen mensch ligt dus gebonden en machteloos onder den onverbiddelijken eisch en de rechtvaardige bedreiging van een wet, die hij nooit volbrengen kan [2]).

Nu is ons, behalve deze Goddelijke wet, nog eene andere wet gegeven, waartegenover wij wel rechtvaardig kunnen zijn. Om de goddeloozen, die naar de Goddelijke wet niet vragen, te beteugelen, heeft God menschelijke wetten gegeven, met overheden om ze te handhaven. Door vrees voor straf worden alzoo de goddeloozen bedwongen, en weerhouden van allerlei geweld tegen den naaste. Deze

mens." „Quod adeo verum est, ut etiam in crassissimis istis legibus: Non occides; non furto auferes; non admittes adulterium, discamus eum natura sic esse animatum, ut violentiam odio habeat, iniquitatem et iniuriam.... Constat igitur ut, quum lex iussus dei sit, expressa sit illius voluntas; quumque illius est voluntas, ipse quoque illius sit sententiae, quam nobis praecipit."

[1]) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, in de *Werke*, Bd. I, S. 430 (Vol. I, p. 442): „Denn gott ist ein ewig verzeerend für, by dem nieman wonen mag, der üzid an jm hat, das dem für ungezäm oder wider ist; sunder was by jm wonen will, muss heilig und fromm und luter und rein syn, als er ouch ist." Zie ook, a. a. O., S. 433 (p. 447).

[2]) Verg. nog: *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 184 (*Opera*, Vol. I, p. 204); *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 5: „Quum lege, quam nunquam perfecturus erat quantumvis sancta esset, constrinxit." Zie ook boven, bij de leer der affecten, blz. 30 volg.

wetten zijn dus eigenlijk gegeven voor de kwaden, niet voor de godvreezenden, gelijk de apostel Paulus leert I Tim. I. 9. Wie ze volbrengt, heeft eene menschelijke gerechtigheid. Zwingli noemt haar echter „een arme gebrekkige menschelijke gerechtigheid" [1]). Want „wie deze (menschelijke wetten) houdt, is daarom voor God niet rechtvaardig; dit verkrijgt hij echter, dat men hem niet straft" [2]). Daarom is het een waar woord als men zegt: die of die is een openbare booswicht, zoo men het slechts recht verstaat. Want voor God zijn wij allen booswichten („schelmen") [3]). Al spreken dan de menschen ons vrij, God, wien alleen onze inwendige boosheid („schelmery") bekend is, „oordeelt over haar, of vergeeft ze ons door zijnen Zoon, zoo wij vast gelooven, dat Hij voor ons uit erbarmen gestorven is, en betaald heeft" [4]).

Gods wet dus, hoe heilig en goed ook in zichzelf, is voor den gevallen mensch geen vreugde, maar oorzaak van groote ellende. Zij drukt op ons als een ondraaglijk gewicht; zij

[1]) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, in de *Werke*, Bd. I, S. 434 (*Opera*, Vol. I, p. 449): „Hie wirt sich die arm bresthaft menschlich grechtigheit ufthun."

[2]) A. a. O., S. 435 (p. 449): „Und welicher die halt, ist darum vor gott nit grecht: er erlangt aber, dass man jn nit strafft."

[3]) A. a. O., S. 435 (p. 450): „Darum das ein klar wort ist, da man spricht: der ist ein wüssenlicher schelm, so fer man es recht brucht. Denn es will anzeigen: wir sind vor gott all schelmen."

[4]) A. a. O., S. 435 f. (p. 450): „An der göttlichen grechtigheit sind wir all schelmen; und wie unsere schelmery allein gott bekannt ist, also urteilt über die der einig gott, oder schenkt uns die durch sinen sun, so wir festiglich gloubend, dass er für uns us erbärmd gestorben sye und bezalt hab." Zie verder voor deze onderscheiding tusschen Goddelijke en menschelijke gerechtigheid, heel Zwingli's geschrift *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit, wie die zemmen sehind und standind*, in de *Werke*, Bd. I, S. 425—458 (*Opera*, Vol. I, p. 436—480.)

maakt ons wanhopend. En uit die wanhoop is er maar één uitkomst: de genade Gods in Christus [1]).

Zoo is dan de mensch na den val dood, maar denkende te leven; slecht, maar hij wil hoogstens erkennen „geneigd tot het kwade" te zijn; hij is onwijs, noch God, noch zichzelf, noch eenige waarheid recht kennende, maar wanende wijs te zijn, ja over Gods woord te kunnen en te mogen oordeelen; hij is niet anders dan vleesch, naar ziel en lichaam, maar hij meent God te zijn.

In dien gezonken, ja volkomen bedorven staat, acht Zwingli den mensch niet veel hooger dan de beesten. „Het leven des menschen verschilt immers niets van dat der beesten, zoo ge de kennisse Gods van hem weg neemt" [2]). Geen woorden kunnen genoegzaam uitdrukken „welk een verachtelijk en bedorven vee wij zijn, hoewel wij nog groot, heerlijk, rechtvaardig en heilig voor allen willen schijnen" [3]).

In de besliste erkenning van deze algeheele verdorvenheid des menschen door den val, ligt het reformatorische van Zwingli's anthropologie. Met al wat de kerk van Rome karakteriseert, met de leer van vrijen wil, van verdienste, van boetedoening, van goede werken, van het recht der kerk om de Schrift uit te leggen, is hier gebroken; en voor den zoo diep gevallen mensch is geen redding mogelijk, dan

[1]) Zie beneden, hfdst. V.

[2]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 322: „Distat igitur hominum vita nihil a belluarum, si dei cognitionem adimas." Zie ook l. c., p. 189.

[3]) L. c., p. 198: „Quam abiectum ac morbosum pecus sumus, attamen magni, praeclari, iusti, sancti, omnibus videri volumus."

door de verzoening in Christus, en door de wederbarende kracht des Heiligen Geestes [1]).

---

[1]) Zie b. v.: *Ein predig von der ewigreinen magd Maria*, in de *Werke*, Bd. I, S. 88 (*Opera*, Vol. I, p. 107 seq.); *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 431 (p. 443 seq.); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 549 (p. 560): *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 96 seq.; *Adversus Hieronymum Emserum.... antibolon*, l. c., p. 127; *In catabaptistarum strophas elenchus*, l. c., p. 371. Verg. ook beneden, hfdst. V.

HOOFDSTUK IV.

De erfzonde.

De vreeselijke gevolgen van den val treffen niet slechts Adam, maar in hem al zijne nakomelingen. In en door hem zijn al zijne kinderen dood [1]). „Adam is, voordat hij kinderen had, in de zonde, in het bederf („bresten") en den dood gevallen; zoo volgt ook, dat allen die uit hem voortkomen, dat bederf van hem erven. Want zoo min een mensch een engel voortbrengen kan, zoo min kan de gevallen zondige Adam een zondeloozen mensch voortbrengen". „Geen doode kan een levende baren; allen die uit Adam geboren zijn, zijn dus dood, en vermogen naar hun verbroken, bedorven natuur niets goeds" [2]). Deze waarheid

[1]) *Uslegen*, *Uslegung des V. artikels*, in: *Huldreich Zwingl's Werke*, durch M. Schuler und J. Schulthess, Bd. I [1828], S. 183 (*Opera*, Vol. I, p. 203): „Do ist er und alles sin gschlecht in jm ze steinhärtem tod gstorben."

[2]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 544 (*Opera*, Vol. I, p. 552 seq.): „Nun ist Adam, ee er ie gebar, in die sünd, bresten und tod gfallen; also folgt ouch, dass alle, die von jm kummend, sölchen bresten von jm erbend. Denn als wenig ein mensch einen engel gebären mag, also wenig mag der gefallen sündig Adam einen unsündlichen menschen gebaren." „So aber ghein todter einen lebendigen gebären mag: so ist ouch kundbar, dass alle, so von Adamen har geborn, tod sind.... nach der zerbrochnen natur nüts gutes vermögend." Verg. ook: *De vera et falsa religione commentarius*, in:

wordt in al de geschriften van Zwingli ondersteld, ook daar, waar zij niet nader wordt besproken. Adam's staat na den val, is onze staat van de geboorte aan. Wij komen als zondaren ter wereld, onbekwaam en onwillig om God te vreezen en te dienen. Wij erven de zonde van onze ouders, en door onze ouders van Adam [1]).

De groote vraag, die zich nu echter van zelf aan ons opdringt, is deze: Kan die zondigheid, die verdorvenheid, waarmede wij geboren worden, ons tot zonde, tot schuld worden toegerekend? Vooral met het oog op de jonge kinderen is deze vraag van groot gewicht. Als kinderen, zondig geboren, vroeg sterven, zullen zij dan om die geërfde zondigheid veroordeeld en verdoemd worden? Zwingli heeft zich met deze vragen eerst niet veel bezig gehouden. De zaligheid der vroeggestorven ongedoopte Christenkinderen hield hij van den beginne aan voor waarschijnlijk; doch ook alleen die der christenkinderen, en niet zeker; „want de oordeelen Gods zijn ons niet bekend" [2]). Het verband van deze quaestie met

---

Huldrici Zuinglii opera, curantibus M. Schulero et J. Schulthessio, Vol. III [1832], p. 169: „Nequit ergo mortuus Adam generare, qui a morte sit alienus." Zie ook: *Quo pacto ingenui adolescentes formandi sint, praeceptiones pauculae*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 150.

[1]) Zwingli doet zich als Creatianist kennen, in de *Christianae fidei a Huldrico Zuinglio praedicatae brevis et clara expositio*, in de *Opera*, Vol IV, p. 52: „Attamen divinam eius naturam nemo quam pater genuit, sicut in homine quoque corpus parit mater, animum solus deus." Verg. ook: *De providentia dei*, l. c., p. 100: „Mens, a numine ipso profluens."

[2]) *Uslegung des LXVII. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 423 (*Opera*, Vol. I, p. 434): „Von ungetouften kindlinen hab ich etwann geprediget: Es sye gloublicher, dass sy nit verdammt werdind, weder dass sy verdammt werdind..... Ich hie allein geredt hab von den kindlinen, die von christlichen vater und muter geboren sind; ouch daby allein geredt: es sye gloublicher. Und hab nit geredt: es sye sicher also, dass sy selig werdind: denn die urteil gottes sind uns unbekannt."

de erfzonde raakt hij echter in de „Uslegen" nog niet aan, en de vraag zelf beantwoordt hij slechts kort, in een aanhangsel, zich bereid verklarende nader over deze zaak een colloquium te houden. Tot zulk een colloquium kwam het niet. Gewichtiger vragen namen in dien tijd aller aandacht in beslag. Men wist niet meer, hoe een volwassen mensch zalig kon worden, en waaruit men den waren weg der zaligheid kon te weten komen. Het ging nog over de levensvragen, of men tot kerk, paus, concilie, sacrament, en goede werken zijn toevlucht zou nemen, dan wel tot Christus en zijn woord.

Eerst toen de strijd hierover gestreden, en in Zurich de oude kerk van dwalingen gezuiverd, en met het Evangelie vervuld was, kwamen vragen van groot, maar niet zoo groot belang als de eerste, aan de orde. De strijd met Rome werd gevolgd door een strijd in eigen boezem, ten gevolge van het optreden der Wederdoopers. En in dien strijd is de quaestie aangaande het schuldkarakter der erfzonde, en aangaande de zaligheid der jonge kinderen, door Zwingli uitvoerig behandeld.

Toch is hetgeen Zwingli dan leert aangaande de erfzonde niet geheel en al eene verrassing. Van den beginne aan is hij gewoon den zondigen, bedorven toestand des menschen eene ziekte, een gebrek („ein bresten") te noemen. In Rom. VII. 18 verstaat Paulus onder „de zonde", „het zondegebrek, het gebrek van te moeten zondigen" [1]). Christus heeft

[1]) *Von klarheit und gewüsse des worts gottes*, in de *Werke*, Bd. I, S. 61 (*Opera*, Vol. I. p. 75): „Die sünd, das ist der sündlich bresten: dann hie wirt die sünd bym Paulo genommen, der bedütnuss wir nemend die bresthafte ze sünden (Peccati enim vocabulum hoc loco apud Paulum pro morbo genitali et propensione carnis ad peccandum capi putamus)." Verg. ook, a. a. O., S. 57.

willen geboren worden uit de maagd Maria, „zonder de algemeene zondekrankheid (bresten), die wij allen van Adam af meedragen" [1]. In de „Uslegen" de verschillende beteekenissen van het woord „zonde" besprekende, heet het, „dat het woord zonde soms genomen wordt (in de Schrift), voor den ellendigen toestand onzer verbrokene natuur, die ons steeds tot de aanvechtingen van het vleesch trekt, en die het gebrek („der brest") kan genoemd worden (in de Lat. vertaling: de ziekte, „morbus"). Evenals het woord krankheid insluit alle bijzondere ziekten, die als takken zijn der krankheid. Zoo beteekent „zonde" het gebrek, waaruit de onderscheidene zonden, als takken, opgroeien. Daarom zijn echtbreuk, hoererij, vraatzucht, gierigheid, hoovaardij, nijd, haat, tweedracht (secten) en doodslag, vruchten en takken van het gebrek (van de zondekrankheid). Paulus noemt dit gebrek in Galat. V. 19, en op vele andere plaatsen, „vleesch." Ook in Spreuken XXI. 4, Rom. V. 12, VII. 17, I Cor. XV. 56, wordt „zonde" genomen voor het gebrek, het vleesch, de aangeborene krankheid van Adam af. Ten gevolge van dit gebrek vermogen wij niets uit onszelf; want wij zijn kinderen des toorns en des doods" [2].

[1]) *Ein predig von der ewigreinen magd Maria der muter Jesu Christi unsers erlösers, im MDXXII. jar*, in de *Werke*, Bd. I, S. 91 (*Opera*, Vol. I, p. 111): „Der sun gottes, der gewellen hat on den gemeinen bresten, den wir alle von Adamen har mitziehend (citra communem morbum), von der reinen magd Maria geboren werden."

[2]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 190 (*Opera*, Vol. I. p. 210): „Hieby muss man ouch merken, dass das wort sünd etwann genommen wirt für die blödigheit der zerbrochnen natur, die uns allweg zu den anfechtungen des fleisches reizt, und mag kommlich genämt werden der brest (morbus). Glychwie das wort krankheit under jm begriffen hat alle besundren wee, ... die glych als äst sind der krankheit. Also heisst sünd den bresten, darus die underscheidnen sünd, als äst,

Nog spreekt Zwingli hier niet over het schuldkarakter der erfzonde. Maar ligt niet reeds in het kiezen van de woorden gebrek, ziekte, om er de beteekenis van de erfzonde door aan te duiden, eene aanwijzing, dat Zwingli het schuldkarakter ervan ontkennen zal? Wel spreekt hij het in de „Uslegen" zoowel als in de „Kurze christenliche ynleitung" beslist uit, dat deze van Adam geërfde krankheid, dit gebrek waarmede wij geboren worden, ons Gods toorn en straf waardig maakt, zoodat wij kinderen des toorns en des doods zijn [1]. Maar het is toch eigenlijk de overtreding der wet Gods, die wij tengevolge van de erfkrankheid niet volbrengen kunnen, waardoor wij schuldig en strafwaardig tegenover God staan. En over het geheel spreekt uit Zwingli's geschriften meer gevoel voor de macht, en de ellende der zonde, dan voor de schuld ervan [2]. Toch loochent Zwingli in zijne eerste geschriften het schuldkarakter der erfzonde niet. Het is blijkbaar nog geen quaestie voor hem. Ook in den „Commentarius" gaat hij nog niet verder, dan dat hij de zondigheid onzer natuur

---

wachsend. Desshalb eebruch, hury, fressery, gyt, hochfart, nyd, verbunst, rotten, todschläg frücht sind und äst des brestens. Welichen bresten ouch Paulus das fleisch nennet, Gal. V. 19.... Rom. VII. 17 .... die sünd, die in mir wonet, das ist, der anerboren brest von Adamen har (insitus ab Adamo morbus).... Us dem bresten vermögend wir nüts von uns selbs: dann wir sind kinder des zorns und tod." Verg. verder: *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 431 (p. 443), S. 457 (p. 478); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 545 (p. 554); *Der hirt, wie man die waren christenlichen hirten und widerum die falschen erkennen, ouch wie man sich mit jnen halten sölle*, a. a. O., S. 639 (p. 667).

[1]) Verg.: *Uslegung des V. artikels*, a. a. O., S. 190 (p. 210); *Usl. des XXII. art.*, a. a. O., S. 309 (p. 324); *Ein kurze christenl. ynleitung*, a. a. O., S. 545 (p. 554).

[2]) H. Bavinck, *De Ethiek van Zwingli*, blz. 18.

„een ziekte" noemt, „waardoor wij wat hard en zwaar is ontvluchten, en wat aangenaam en genotvol is zoeken", en die van Gods wet niet weten wil, omdat zij in eigenliefde bestaat [1]). Ook aangaande de kleine kinderen die 't zij gedoopt, 't zij ongedoopt sterven, bepaalt hij zich tot het vroeger gezegde, maar belooft zoo God wil in een apart geschrift den kinderdoop te zullen behandelen [2]).

Deze belofte werd spoedig vervuld. Twee maanden na den „Commentaar" verscheen het zoogenaamd „Doopboekje" [3]). In dit werk heeft Zwingli zich duidelijk uitgesproken aangaande de erfzonde, en de daarmede samenhangende quaestie van de zaligheid der jonggestorven kinderen [4]). Een jaar later verscheen als antwoord op aanvallen tegen en vragen over hetgeen Zwingli's Doopboekje te dezen opzichte leerde, de „Verklaring aan Urbanus Rhegius over de erfzonde" [5]). In dit werk worden dezelfde vragen nog eens uitvoeriger en vollediger behandeld. Sinds dien staat Zwingli's leer van de erfzonde en wat er uit voortvloeit, vast. Wanneer hij er weder over spreekt, zooals b. v. in den „Elenchus contra catabaptistas" [6]), de „Fidei

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 203 seq.: „Peccatum autem bifariam in Evangelica doctrina accipitur. Primum pro morbo isto, quem ex generis authore contrahimus, quo amori nostri addicti sumus. Eum morbum intelligit Paulus Rom. VII. 20. ..... Peccatum ergo hoc, id est vitium, morbus est cognatus nobis, quo fugimus aspera et gravia, sectamur iucunda et voluptuosa." Verg. ook l. c., p. 188, 207.

[2]) L. c., p. 239.

[3]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, 27 Mei 1525 gedateerd, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 230—303.

[4]) A. a. O., S. 283, 287—290.

[5]) *De peccato originali declaratio Huldrici Zuinglii ad Urbanum Rhegium*, 15 Aug. 1526, in de *Opera*, Vol. III, p. 627—645.

[6]) Zie het hoofdstuk „*De electione*", in de *Opera*, Vol. III, p. 424—430.

ratio", en „De providentia dei", is het in denzelfden geest.

Van de fabelen der pauselijken aangaande de erfzonde wil Zwingli niet weten. Het ééne woord van Christus: „Wie het koninkrijk Gods niet ontvangt als een kindeke, zal er niet ingaan", breekt aan al die fabelen den hals. Blijkbaar toch doelt Christus op de onschuld der kinderen. „Daar volgt eenvoudig uit, dat de kinderen geen vlek of rimpel aan zich hebben, want anders konden wij niet recht op hen als voorbeeld gewezen worden. De kinderen zijn Godes" [1]. Met deze korte woorden ontkent Zwingli het schuldkarakter der erfzonde. Want dat de kinderen met de erfzonde geboren worden, bestrijdt hij nergens. Integendeel, de erfkrankheid blijft ons het leven lang bij. Doch hij ontkent, dat de erfzonde werkelijk zonde, schuld is voor God. De theologen gebruiken dan ook naar Zwingli's meening ten onrechte het woord erfzonde. „De erfzonde is niets anders dan het gebrek, de krankheid van Adam her." En onder dit woord „gebrek" („bresten") verstaat hij „een gebrek, dat iemand zonder zijn schuld van de geboorte af heeft, of anders door toeval." Dit is heel iets anders dan zonde. „Kwaad of zonde is een misdaad, die iemand moedwillig begaat uit eigen beweging. Dat wij eten en drinken noodig hebben, is een natuurlijk gebrek, dat men niemand euvel duiden mag; maar overdaad en dronkenschap zijn een moedwillig kwaad. Wel komt de zonde uit het natuurlijk gebrek voort; maar dit gebrek

---

[1]) *Taufbüchlein*, in de *Werke*, Bd. II, I[e] Abth., S. 283: „Das allen fablen der päpstleren von der erbsünd den hals abbrechen wirt. .... So muss kurz und schlecht syn, dass die kinder kein mackel noch masen an jnen habind; denn wo dem also, so möchtind wir nit recht uf sy zu eim byspil gewisen werden.".... „Vil mee mussend die kinder gottes syn." Verg. ook a. a. O., S. 291, 296.

zelf, de erfzonde is geen verdoemelijke zonde, voor zooverre de mensch uit geloovige ouders geboren wordt." De heidenkinderen moeten aan Gods oordeel worden overgelaten, hoewel Zwingli ook aan hen geen verdoemenis vindt, zoolang zij nog niet weten van zonde en wet [1]). Deze laatste beperking tot de kinderen uit Christenouders, is merkwaardig en van beteekenis, gelijk wij zien zullen. In het „Taufbüchlein" gaat Zwingli hierop echter niet verder in. Hij gaat voort er op te wijzen, hoe de erfzonde een aangeboren gebrek is, bestaande in eene dierlijke, zelfzuchtige natuur, waartoe wij door den zondeval verwilderd zijn [2]). Dat is nu wel vreeselijk. Maar toch: „Deze natuur, hoe bedorven (bresthaft) ook, mag den mensch, zoolang hij niet weet wat recht of onrecht is, niet als eene zonde, schande of misdaad toegerekend worden. Hieruit volgt, dat de erfzonde een gebrek is, dat uit zichzelf niet tot zonde kan zijn hem die er mede behebt is; het kan hem niet verdoemen, wat ook de theologen zeggen mogen, totdat

---

[1]) A. a. O., S. 287. „Die erbsünd ist nüts anders weder der brest von Adam har... Wir verstond hie durch das wort brest einen mangel, der einer on sin schuld von der geburt har hat oder sust von zufällen. Laster oder sünd ist ein frefen, den ein ieder mutwillig begat us eigner vermessenheit oder bewegnuss. Byspil: Dass wir mussend geessen und trunken haben, ist ein natürlicher brest, darum nieman ze schelten ist; aber frässig und versoffen syn ist ein mutwillig laster und verwägnuss. Es kummt aber das laster us dem natürlichen bresten.... Und ist die erbsünd nit ein verdammliche sünd, so fer der mensch von glöubigen elteren geboren wirt... A. a. O., S. 288: „Die theologi aber nennend den erblichen bresten ein erbsünd, nit recht verstohnde den heiligen Paulum, Rom. V. 13: Der brest kann ie nit sünd syn." A. a. O., S. 291: „Und red allwegen fürnemlich nun von der christen kinder; nit dass ich der unglöubigen usschliessen welle... Ich lass dieselben der urteil gottes: wiewol ich ouch kein verdammnuss an jnen find, alldiewyl sy noch nit wüssend, was sünd und gsatz sye."

[2]) Verg. boven, blz. 39 en 63.

hij uit kracht van het gebrek tegen Gods gebod handelt; hij handelt echter eerst tegen het gebod, als hij het gebod kent" [1]. „Wij hooren dus wel, dat de erfzonde een gebrek is, niet een overtreden of schuld, gelijk Adam overtreden heeft. De zoon zal de schuld des vaders niet dragen, Ezech. XVIII. 20 [2].

Duidelijker en beslister kan het al niet uitgesproken worden, dat de erfkrankheid, waarmede wij geboren worden, die wij van onze ouders erven, op zichzelf geen zonde, geen schuld is, en dus niet verdoemen kan. De volle consequentie hiervan kan geen andere zijn, dan dat de kleine kinderen allen zonder onderscheid, als ze jong sterven, zalig worden, omdat ze onschuldig zijn. Eene beperking tot de kinderen uit Christenouders past niet in dezen gedachtengang. Heidenkinderen kunnen evenmin veroordeeld worden om eene krankheid, die geen zonde is; zij hebben evenmin tegen Gods wet gezondigd, als de Christenkinderen.

Het verwondert ons dan ook niet, dat Zwingli zoo verstaan werd, en dat er bestrijding kwam, waartegen hij zich te verdedigen heeft in zijne „Verklaring aangaande de erfzonde aan Urbanus Rhegius." Zwingli zegt in de voorrede van dit boek, dat hij het vroeger geleerde hand-

---

1) A. a. O., S. 288: „Dise art ist dem menschen, wie bresthaft sy joch ist, alldiewyl er nit weisst, was recht oder unrecht ist, nit zu einer sünd, schand oder missthat ze rechnen. Also folgt, dass die erbsünd ein brest ist, der von jm selbs nit sündlich ist, dem der jn hat; er mag jn ouch nit verdammen, gott geb, was die theologi sagind, bis dass er us dem bresten wider das gsatz gottes thut; denn thut er aber erst wider das gsatz, wenn er das gsatz erkennt."

2) A. a. O., S. 290: „So hörend wir wol, dass die erbsünd ein brest ist, nit ein übertreten oder schuld, wie Adam übertreten hat. Der sun wirt die schuld des vaters nit tragen, Ezech. XVIII. 20."

haaft, als in overeenstemming met de Schrift. Inderdaad echter geeft hij thans eene eenigszins gewijzigde voorstelling van de zaak. Ten volle wordt de grondstelling gehandhaafd, „dat de erfbesmetting *eene ziekte* is, geen *zonde*, omdat zonde met schuld verbonden is." „Het is een natuurlijk gebrek (ein natürlichen Bresten), waardoor iemand niet slechter of goddeloozer wordt gerekend: tot misdaad en schuld kan immers niet toegerekend worden, wat van nature aanwezig is" [1]). Had Zwingli in zijn „Doopboekje" ter verduidelijking het beeld gebruikt van den jongen wolf, die het toch niet helpen kan, dat hij een wolvenaard heeft, en dat hij groot geworden, schapen rooft [2]); hier vergelijkt hij den mensch bij een geboren slaaf, die het toch niet helpen kan, dat hij in zulk een ellendigen toestand geboren is. Dat is de schuld zijner voorouders, niet de zijne. „Dit bedoel ik", zegt Zwingli, „dat de erfschuld niet eigenlijk, maar overdrachtelijk naar de zonde des eersten stamvaders, schuld genoemd wordt; dat ze echter niets anders is dan een toestand, wel een ellendige toestand, maar toch veel minder ellendig dan de misdaad verdiende." Adam zondigde in den vollen zin van het woord; zijne kinderen, volgens Rom. V, niet op dezelfde wijze als hij [3]). Nu heeft

---

[1]) *De peccato originali declaratio*, *ad Urbanum Rhegium*, in de *Opera*, Vol. III, p. 629: „Sic ergo diximus originalem contagionem *morbum* esse, non *peccatum*, quod peccatum cum culpa coniunctum est; culpa vero ex commisso vel admisso eius nascitur qui facinus designavit." „Quod malum naturalem defectum solemus Germanice ein natürlichen Bresten adpellare; quo nemo vel peior, vel sceleratior existimatur: non enim possunt in crimen aut culpam rapi, quae natura adsunt." Verg. ook: *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 6.

[2]) In de *Werke*, Band II, I[e] Abth., S. 288.

[3]) L. c., p. 629: „Hoc ipsum volo: culpam originalem non vere, sed metonymice a primi parentis admisso culpam vocari; esse autem nihil

hij er geen bezwaar tegen, evenals Paulus in Rom. III en VII, dezen toestand des menschen zonde te noemen, „ja gruweldaad, misdaad en schande, maar slechts onder voorwaarde, dat men onder deze woorden de krankheid, het gebrek of den doodelijken toestand verstaat" [1]). Zwingli ontkent dus hier even beslist als in zijn „Taufbüchlein" het schuldkarakter der erfzonde, der erfkrankheid [2]).

Wij zouden nu ook verwachten, dat hij aan die erfkrankheid verdoemende kracht zal ontzeggen, evenals te voren. Hierin echter wijkt hij van zijn „Doopboekje" af, ook al wil hij het niet erkennen. Op de vraag, „of de ingeschapen besmetting alle stervelingen aan het eeuwig verderf onderwerpt", geeft Zwingli een bevestigend antwoord. Immers: „uit een zondaar zijn wij allen als zondaren geboren; indien zondaren, dan ook vijanden Gods; indien vijanden, dan ook verdoemden." Psalm XIV. 2, en Rom. V. 18 bewijzen deze waarheid. „Wat dus de kracht der zonde aangaat, is de eerste mensch verdoemd, en allen

---

aliud nisi conditionem, miseram quidem illam, at multo leviorem quam crimen meruerat."

[1]) L. c., p. 630: „Permitto igitur tibi ac omnibus, ut si quibus satis non sit hanc calamitatem peccatum vocavisse, scelus quoque, crimen ac flagitium adpellent; verum hac lege, ut morbum, vitium aut conditionem moriendi eis vocibus intelligant atque immodicam istam ad se amandum propensionem." „Tu vero eo vocabulo conditionem ac mulctam intelligas, vitiataeque naturae calamitatem ac miseriam, non crimen aut culpam." Verg. ook: *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 6.

[2]) Verg. ook: *Dass dise wort Jesu Christi: „Das ist min lychnam, der für üch hinggeben wirt", ewiglich den alten einigen sinn haben werdend, und M. Luther mit sinem lezten buch sinen und des pabsts sinn gar nit geleert noch bewärt hat. Huldrych Zwingli's christenlich antwurt"*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 26; *Uiber doctor Martin Luthers buch, bekenntnuss genannt, antwurt Huldrych Zwingli's*, a. a. O., S. 216 f.

die uit hem geboren zijn" [1]. Dit is toch juist het tegenovergestelde van wat Zwingli in het „Doopboekje" geleerd had: „De erfzonde is een gebrek, dat uit zichzelf niet tot zonde is hem, die er mede behebt is; het kan hem ook niet verdoemen" [2]. Thans zegt hij: de erfzonde verdoemt wel. Toch ontkent hij, formeel te recht, vroeger ooit absoluut („absolute") geleerd te hebben, dat de erfzonde niet verdoemt. Alleen van de Christenkinderen heeft hij dit gezegd. Wij zagen echter reeds, dat deze beperking inconsequent was, en niet samenhangende met het uitgangspunt: de erfzonde is geen schuld.

Maar als Zwingli thans schrijft: de erfzonde verdoemt wel, hoe rijmt hij dan hiermede zijne overtuiging, dat de kinderen uit Christenouders niet verdoemd worden? Zwingli geeft daarvoor twee redenen. De eene is, dat deze kinderen tot het verbond, tot de kerk moeten gerekend worden, en dus beschouwd als kinderen Gods [3]. Op dit argument kunnen wij hier niet verder ingaan, omdat wij dan wel in het kort Zwingli's geheele leer van verbond en kinderdoop dienden te bespreken. Dit eerste argument rust echter op het tweede: De erfzonde verdoemt wel in zichzelf, maar

---

[1]) *De peccato originali*, l. c., p. 634 seq.: „Ex peccatore peccatores nati sumus omnes: si peccatores, ergo inimici dei; si inimici, ergo et damnati sumus." „Quod ergo ad peccati vim adtinet, damnatus est ea primus homo et qui ex eo nati sunt."

[2]) In de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 288. Zie boven, blz. 131 vlgg.

[3]) *De peccato originali*, p. 637 seq. Verg. ook, het *Taufbüchlein*, a. a. O., S. 278 ff., 283, 291, 296 (Vom kindertouf); *Uiber doctor Balthazars toufbüchlin warhafte grundte antwurt durch Huldrychen Zwinglin*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 358, 363—370 (Vom kindertouf); *In catabaptistarum strophas elenchus Huldrici Zuinglii*, tertia pars (De foedere), in de *Opera*, Vol. III, p. 413—424; *Quaestiones de sacramento baptismi a docto quodam propositae Huldrico Zuinglio*, l. c., p. 478 seq.; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 7 sqq.

God heeft tegen de erfzonde een geneesmiddel gegeven, dat er de verdoemende kracht uit heeft weggenomen [1]). Dit geneesmiddel is de dood van Gods eigen Zoon, waardoor volkomenlijk aan Gods recht is voldaan, en de eeuwige dood, dien wij verdienden is afgekocht [2]).

Zwingli komt dus ten slotte in zijne „Verklaring aan Beatus Rhenanus" tot dezelfde slotsom als in zijn „Doopboekje": de erfkrankheid verdoemt niet. In het „Doopboekje" was deze stelling gegrond op het axioma, dat de erfkrankheid geen schuld is, in de „Verklaring" op het Goddelijk geneesmiddel [3]).

De vraag doet zich thans echter voor: hoe ver reikt de kracht van dit geneesmiddel, de verzoening door Christus? Is het slechts tot genezing van de wezenlijk geloovenden, of van heel de kerk, de kinderen inbegrepen, of van alle menschen? Zwingli antwoordt, „dat het geneesmiddel zóó overvloedig alles heeft hersteld, als de krankheid zou hebben doorgewerkt, zoo ze niet beteugeld was" [4]), en „dat Christus door te genezen zóóveel tot heil is geweest, als Adam door te zondigen heeft bedorven; verder, dat Adam het geheele menschdom door de erfzonde heeft besmet, en dus Christus het in zijn geheel heeft hersteld" [5]). Hier-

---

[1]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 635: „Damnat quidem peccatum originale quod ad vim ingeniumque eius attinet; sed servat ac fulcit praesentissimum remedium, quod non sero nimis, sed tempestive est adhibitum."

[2]) L. c., p. 636, 641 seq. Zie ook beneden, hfdst. V.

[3]) Zie ook het te Marburg verhandelde over de erfzonde, A. Baur, *Zwingli's Theologie*, 2 Bnde, Halle 1885 u. 1889, Bd. II, S. 626 f.

[4]) *De peccato originali declaratio*, l. c., p. 635: „Remedium hoc tam abunde restituisse omnia, quam late morbus grassatus fuisset, si cohibitus non esset."

[5]) L. c., p. 640: „Atque hic non immerito quaeritur, an Christus genus universum restituerit an fidelium ecclesiam tantum? Quamvis

in ligt opgesloten, dat alle kinderen reeds bij hunne geboorte van de straf der erfzonde zijn verlost. De kleine kinderen die sterven zijn dus naar Zwingli's overtuiging zalig, zoowel die der heidenen als die der Christenen. Toch wil hij dit ook in „De peccato originali" niet beslist leeren. Hij beperkt zich ook hier tot de Christenkinderen. Aangaande de heidenkinderen wil hij alleen dit met zekerheid zeggen, „dat het waarschijnlijker is, dat zij door Christus worden gered, dan dat zij verdoemd worden." Degenen die dit gelooven, hebben meer grond in de Schrift, dan zij die de Christenkinderen verdoemen [1]). Als reden voor het niet trekken der volle consequentie, geeft Zwingli op, „ten eerste, dat er een en ander tegen schijnt te pleiten, ten andere, dat hij niet weet of sommigen dit gevoelen hebben voorgestaan" [2]). Zwingli blijft ook in het vervolg dezelfde voorzichtigheid in acht nemen. Als grondstelling houdt hij vast: „Christus heeft het geheele menschdom van het verderf verlost" [3]), maar aangaande de heidenkinderen trekt hij er slechts deze conclusie uit, „dat wij vermetel handelen als wij ze verdoemen", en dat „een uitspraak doen buiten hunne bevoegdheid, die ze aan het eeuwig verderf toewijzen" [4]).

ergo ad hanc quaestionem paucis respondere potuissemus, Christum prorsus sanando tantum profuisse, quantum nocuit Adam peccando; porro Adamum infecisse universam massam peccato originali; ergo Christum universam restituisse: noluimus tamen sententiam istam proferre, cum quod nonnulla videntur obstare; tum quod non videam, an aliqui eam tenuerint." Verg. beneden, blz. 149.

¹) L. c., p. 640: „Probabilius esse, ut gentium liberi per Christum serventur, quam ut damnentur."

²) Zie de voorlaatste noot.

³) *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 100; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 7; *Epistola Urbano Regio*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 550.

⁴) *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 7: „Constat, si in Christo

Toch proeven wij onder al deze verzekeringen en voorzichtige uitdrukkingen Zwingli's eigenlijke overtuiging. En wij vinden die ook uitgesproken in een particulier schrijven aan Urbanus Rhegius. Deze had hem er op gewezen, hoe Origenes, zich beroepende op Paulus' woord in Rom. V, dat Christus zooveel hersteld had door te genezen, als Adam bedorven door te zondigen, geleerd had, dat ten slotte alle menschen, ja ook de duivelen zouden zalig worden [1]). Zwingli antwoordt [2]), dat Origenes ten onrechte uit Rom. V deze gevolgtrekking had gemaakt. Hijzelf denkt er zoo over: „Elk sterveling is bij zijne geboorte behouden door Christus. Als hij echter later komt tot de kennis der wet, en deze wordt veronachtzaamd of veracht, dan volgt hetzij de eeuwige zaligheid, hetzij het eeuwig verderf" [3]). Dit woord geeft (een lapsus calami uitgezonderd) duidelijk Zwingli's eigenlijke meening weer. Alle menschen zouden van hunne geboorte aan, uit kracht der erfzonde, verdoemelijk zijn; maar door Christus zijn zij reeds bij hunne geboorte gered, gereinigd, en dus onschuldig. Dit blijven zij, zoolang ze Gods wet niet kennen, want waar geen wet is, daar is

---

secundo Adamo vitae restituimur, quemadmodum in primo Adamo sumus morti traditi, nos temere damnare Christianis parentibus natos pueros, imo gentium quoque pueros."…. „Hoc certe adseveramus, propter virtutem salutis per Christum praestitae praeter rem pronuntiare qui eos aeternae maledictioni addicunt, quum propter dictam reparationis causam, tum propter electionem dei liberam, quae non sequitur fidem, sed fides electionem sequitur."

[1]) *Urbanus Rhegius Zuinglio*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 544.

[2]) *Urbano Regio, apud Augustam Christum adnuncianti, Huldrichus Zuinglius*, l. c., p. 549 sqq.

[3]) L. c., p. 550: „Quicquid uspiam mortalium nascitur, salvum est per Christum. Ubi vero tandem pervenitur in legis cognitionem, eaque vel negligitur vel contemnitur, iam sequitur felicitas aut calamitas aeterna."

ook geen overtreding, Rom. IV. 15 [1]). Wanneer dus een kind jong sterft, voordat het Gods wet gekend heeft, gaat het naar den hemel; want de kracht der erfzonde is door Christus weggenomen. Ieder gevoelt: dit geldt van alle kinderen, besneden of onbesneden, gedoopt of ongedoopt, zoowel der Christenen als der heidenen. Zwingli moge nog zoo vaak zeggen, dat hij slechts aldus leert aangaande de kinderen der Christenen, zijne persoonlijke overtuiging sluit er ook de heidenkinderen bij in. Ongedoopte of onbesnedene kinderen en volwassenen beslist voor verdoemden te houden, acht Zwingli geheel en al eene dwaling, omdat dit in strijd is met de vrije verkiezing Gods. Wij komen daar in een volgend hoofdstuk op terug [2]).

Het tot nu toe gezegde van de kinderen, dat zij door de erfkranheid niet verdoemd worden, geldt natuurlijk ook voor de volwassenen. Zij zijn geheel verdorven, vleeschelijk van natuur, Gode vijandig, en die verdorvenheid is ook wel de eeuwige verdoemenis waardig. Maar „de gerechtigheid van Christus heeft het bedorven menschdom zoo hersteld, dat het bederf niet schaadt, tenzij wij, door bij het opwassen tegen de wet te zondigen, wederom door eigen schuld verloren gaan als ongeloovigen. Want die in Christus gelooven, worden niet verdoemd, ook al hebben zij de wet overtreden" [3]).

---

[1]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 288: *De peccato originali*, in de *Opera*, Vol. III, p. 641: *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV. p. 6.

[2]) Zie beneden, hfdst. V.

[3]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 640: „Sic iustitia Christi ipsam (generationem corruptam) restituit, ut corruptio non noceat, nisi, ubi adolevimus contra legem faciendo, denuo nostra culpa pereamus perfidi. Nam qui Christo fidunt, non damnantur, etiam si contra legem venerunt." Verg. ook: *De vera et falsa religione*

Iedere mensch begint dus met verlost te zijn. Bij het opwassen echter komt hij tegenover Gods wet te staan. Zoolang hij jong is, kent hij die wet Gods niet. Doet hij dan iets dat tegen de wet strijdt, hij weet het niet, en het kan hem evenmin worden toegerekend, als wanneer een jonge wolf een schaap verscheurt. Waar geen wet is, daar is geen overtreding, Rom. IV. 15. Paulus zegt, Rom. VII. 8, 9: „De zonde was zonder de wet dood; eenmaal leefde ik zonder de wet." Wanneer leefde Paulus zonder de wet? Alleen toen hij nog een kind was [1]). Toen hij echter opwies, leerde hij Gods wet kennen, en tegenover die wet werd hij een zondaar. Zoo is het met alle menschen. Bij het opgroeien komen wij te staan tegenover Gods wet. Door onze zondige natuur, die wij van Adam erfden, kunnen wij die wet niet houden. Wij zondigen er tegen. Dan is er overtreding, wezenlijke zonde en schuld voor God, die ons het eeuwig verderf waardig maakt.

Het is blijkbaar Zwingli's meening, dat ook de heidenen als zij opwassen Gods wet leeren kennen. Wel kennen zij de Schrift niet, en dus ook niet de geschreven wet. Maar naar Rom. I en II hebben zij de wet geschreven in hunne harten. „Geen enkele verontschuldiging hebt gij, o heidenen: gij kunt niet zeggen, dat gij noch de wet noch de profeten hebt, en daarom God niet hebt kunnen kennen. Want wat

---

commentarius, in de *Opera*, Vol. III, p. 205: „A peccato vero quatenus morbus est, sic liberati sumus, ut nocere amplius nequeat, si Christo fidimus." Zie verder: H. Bavinck, *De Ethiek van Zwingli*, blz. 17 vlgg.

[1]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 289; *De peccato originali*, in de *Opera*, Vol. III, p. 641. Verg. reeds: *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 547 (*Opera*, Vol. I, p. 557); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 207. Reeds voor Adam bestond het zondige van zijn val, in de overtreding van het gebod: zie boven, blz. 78 volg.

van God gekend kan worden, dat is u openbaar" [1]). En in den bovengenoemden brief aan Urbanus Rhegius onderstelt Zwingli, dat Christen en heiden daarin gelijk staan, dat zij gered door Christus geboren worden, en daarna tot kennis der wet komen [2]). Ook hierin staan zij gelijk, dat zij uit kracht der erfkrankheid de wet Gods overtreden, en dus in den vollen zin van het woord „zondaars", „schuldigen" voor God worden. Maar daarna komt het groote verschil, het groote voorrecht van een Christen. Immers: „De heidenen, nadat zij uit de eerste genade zijn uitgevallen, weten niet, hoe zij weder vernieuwd kunnen en moeten worden" [3]). Een heiden kent het Evangelie niet. Hij kan niet met de schuld zijner wetsovertreding tot Christus vluchten. Wel erkent Zwingli de mogelijkheid, dat een heiden het werk der wet, door God hem in het hart geschreven, doet, en dus zalig wordt. Een teeken toch der verkiezing is: God liefhebben en vreezen [4]). Dit zijn echter uitzonderingen. De regel is: Een heiden staat als overtreder van Gods gebod schuldig, zonder te weten hoe hij van het rechtvaardig oordeel verlost kan worden.

Een als Christen geborene staat ook schuldig aan dezelfde overtreding, moet ook, als er niets tusschenbeide komt, door eigen schuld omkomen. Maar hem wordt het Evangelie

---

1) *In epistolam ad Romanos annotationes*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. II, p. 79: „Nulla est vobis, o Gentes, excusatio: non est quod dicatis, vos neque legem neque prophetas habere, ideoque non potuisse cognoscere deum. Nam quod de deo cognosci potest, vobis est manifestum."

2) In de *Opera*, Vol. VII, p. 550.

3) L. c., p. 550: „Isti posteaquam a gratia exciderunt primigenia, nesciunt quomodo instaurari aut possint aut debeant."

4) L. c.: „Si vero legis opus faciunt, quod in cordibus eorum scripsit Deus, iam et isti salvi fiunt. Signum enim electionis est, Deum amare ac metuere."

verkondigd, en als hij in Christus gelooft, wordt hem de schuld vergeven. Zijn „staat" is dus deze: Door de erfkrankheid is hij niets dan vleesch, onbekwaam tot eenig goed, „slecht." Deze erfkrankheid is hem niet tot schuld, doch zij zou hem als vijand Gods verdoemen. Door Christus is deze verdoemenis weggenomen. Hij zondigt echter uit kracht van zijn verdorven natuur tegen Gods wet, die hem bij het opgroeien bekend wordt; staat daardoor schuldig voor God; en zoo hij niet in Christus gelooft, wordt hij verdoemd.

HOOFDSTUK V.

De vernieuwde mensch.

Zwingli stelt op den voorgrond, dat, zal er ooit sprake kunnen zijn van vernieuwing, van levendmaking der gevallen menschen, zij van God moet uitgaan, en door God gewerkt worden. Ware de gevallen, doode, van God wegvluchtende mensch aan zichzelf overgelaten, hij zou in zijne zonde zijn omgekomen. Immers, „daar Adam dood was, en zijne nakomelingen dood: wie kon ze levend maken? geen uit hen: want zij behoorden allen tot de dooden. En geen doode kan zichzelf levend maken. Zij moeten allen dood blijven, totdat de genade des Goddelijken Geestes hen weder levend maakt gelijk in het eerst" [1]). „Laat God Adam aan zichzelf over, nooit zal hij tot Hem van wien hij vluchtte wederkeeren; laat God den mensch aan zichzelf over, nooit zal hij Hem zoeken, door wien hij geschapen is. Want een ieder is zichzelf ten God" [2]).

[1]) *Uslegen und gründ der schlussreden oder artikel*, *Uslegung des V. artikels*, in *Huldreich Zwingli's Werke*, durch M. Schuler und J. Schulthess, Bd. I, S. 183 (*Opera*, Vol. I. p. 203): „So nun Adam tod und sine nachkummen tod: wer möchte sy lebendig machen? dheiner us jnen: denn sy stundend all uf der todten party. Nun mag ie dhein todter sich selbs lebendig machen..... mussend tod syn, bis sy die gnad des göttlichen geists widrum lebendig macht, wie zu dem ersten mal."

[2]) *De vera et falsa religione commentarius*, in *Huldrici Zuinglii*

Maar God laat den gevallen mensch niet aan zichzelf over. „Ziet eens de liefde des Vaders jegens den ongehoorzamen zoon!" God zoekt den wegschuilenden Adam op, roept hem tot zich terug. God is de eerste, zoowel bij Adams herstelling, als bij de onze. De godsvrucht, de religie neemt haren oorsprong niet uit ons, maar uit God. „De godsvrucht spruit dus uit God tot op den huidigen dag, maar tot ons heil." [1]).

In de eerste plaats is het Gods werk, dat de gevallen mensch weder Gods kind, weder levend worden *kan*. God zelf en Hij alleen heeft den weg tot herstelling gebaand in zijnen Zoon Jezus Christus. Dat Hij dit gedaan heeft, was niet om iets in ons, want in ons is na den val niets goeds. Het plan der verlossing spruit geheel alleen uit Gods eigen wezen, en is daarom ook eeuwig. Gods wezen is wel „rechtvaardigheid", die den gevallen mensch veroordeelen moet, maar ook „goedertierenheid", die den gevallen mensch redden wil. Gods wijsheid en goedheid hebben daartoe een weg gevonden [2]).

Opera, Vol. III, p. 174: „Relinquat deus Adamum! nunquam redibit ad eum a quo aufugit; relinquat hominem! nunquam eum quaeret, a quo creatus est. Quisque enim sibi deus est."

[1]) *Commentarius*, l. c., p. 175: „Iam erga impium filium parentis pietatem vide!" „Oritur ergo pietas a deo usque ad hodiernum diem, sed in nostrum usum."

[2]) *Ein predig von der ewigreinen magd Maria der muter Jesu Christi unsers erlösers*, in de *Werke*, Bd. I, S. 87 f. (*Opera*, Vol. I, p. 107 seq.): *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S 548 f. (p. 558 seq.); *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 96 seq ; *De vera et falsa religione commentarius*, l. c., p. 180 seq., 194: *Epistola Joanni Hanero*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 569; *Amica exegesis, id est expositio eucharistiae negotii ad Martinum Lutherum*, in de *Opera*, Vol. III., p. 498; *Die erst predig Huldrych Zwingli's zu Bern gethon*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 210; *Fründlich verglimpfung und ablei-*

God heeft van eeuwigheid besloten te zenden, en heeft in de volheid des tijds gezonden, zijn eigen Zoon, in ons menschelijk vleesch [1]), opdat Hij in de plaats van den zondaar aan Gods gerechtigheid zoude voldoen, en alzoo Gods barmhartigheid, den zondaar zou deelachtig maken. Naar Gods eeuwigen raad heeft Christus dit werk der voldoening en verzoening tot stand gebracht, zoowel door zijne dadelijke als door zijne lijdelijke gehoorzaamheid („obedientia activa en passiva"). Deze termen gebruikt Zwingli niet; hij noemt beide eenvoudig „voldoening", maar zeer duidelijk leert hij, vooral in het begin, toen het er op aan kwam, scherp den eenigen weg des heils te bepalen, zoowel Christus' plaatsbekleedende gerechtigheid [2]), als zijn plaatsbekleedenden zoendood [3]). Ten bewijze

---

nung über die predig des treffenlichen Martini Luthers wider die schwärmer, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 7; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 5 seq.; *Christianae fidei expositio*, l. c., p. 46.

[1]) Zie voor Zwingli's zienswijze aangaande de twee naturen van Christus, vooral: *Dass dise wort Jesu Christi: „Das ist min lychnam, der für üch hinggeben wirt", ewiglich den alten einigen sinn haben werdend, und M. Luther mit sinem letzten buch sinen und des papsts sinn gar nit geleert noch bewärt hat*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 82; en *Uiber doctor Martin Luthers buch bekenntnuss genannt*, a. a. O., S. 182 ff.

[2]) *Ein predig von der ewigreinen magd Maria*, in de *Werke*, Bd. I, S. 88 (*Opera*, Vol. I, p. 108); *Uslegung des V. artikels*, a. a. O., S. 185 ff. (p. 205—208); *Usl. des XVI. art.*, a. a. O., S. 213 (p. 233); *Usl. des XXII. art.*, a. a. O., S. 309 f. (p. 324 seq.); *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 433 (p. 447), S. 442 (p. 458 seq.); *Quo pacto ingenui adolescentes formandi sint*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 151; *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 97; *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 553, 555 (*Opera*, Vol. I, p. 565, 568); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 187, 209 seq., 293 seq.

[3]) *Archeteles*, in de *Opera*, Vol. III, p. 49, 58, 70; *Ein predig von der ewigreinen magd Maria*, in de *Werke*, Bd. I, S. 88 (*Opera*, Vol.

mogen de volgende woorden dienen, die de kern van Zwingli's prediking bevatten: „Als ik nu vast geloof, ja weet, dat zulk een groot heil in Christus mij is bereid, dan drukt mij niet meer het eerste gebod: Gij zult God liefhebben uit geheel uw kracht, hart, ziel, gemoed, ook al weet ik, dat ik het niet volbreng; voor al mijn gebrek treedt Christus in de plaats. Ja dit gebod vervoert mij in een heilige verwondering over de goedheid Gods, en ik spreek bij mijzelf: zie, dat hoogste en beste goed, God, is van zulk eene waardij, dat al onze begeerten daarnaar moeten uitgaan, tot ons eigen welzijn. Daarbij troost mij voortdurend die goede boodschap: wat gij niet kunt, en gij kunt waarlijk niets, dat alles doet Christus, Hij is het alles, Hij is de eerste en de laatste (eigenl.: de voorsteven en de achtersteven). Op dezelfde wijze moeten wij spreken van de andere geboden. Zij bezwaren mij niet meer, maar ik leer ten eerste uit haar, welk een zuiver en onbevlekt goed God is, daar Hij niet slechts eischt, dat booze werken vermeden worden, maar ook, dat ons gemoed en onze inwendigste begeerten geheel rein en zuiver zijn; zoodat bij Hem niemand wonen kan, dan die naar zijnen wil

---

I, p. 108); *Uslegung des V. art.*, a. a. O., S. 185 ff. (p. 205—208); *Usl. des XVI. art.*, a a. O., S. 213 (p. 233); *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 431 (p. 443), S. 433 (p. 447); *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 96 seq., 100, 115; *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 548 f. (p. 557—560); *Adversus Hieronymum Emserum*, in de *Opera*, Vol. III, p. 127; *Ad Matthaeum Alberum .... de coena dominica*, l. c., p. 593 seq.; *De vera et falsa religione commentarius*, l. c., p. 184, 186, 188 seq., 194—197, 205, 214; *De peccato originali declaratio*, l. c., p. 642 seq.; *Fründlich verglimpfung und ableinung*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 4—7; *In catabaptistarum strophas elenchus*, in de *Opera*, Vol. III, p. 371, 373; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 5; *Christianae fidei expositio*, l. c., p. 68 seq.

rein en vrij is van de vleeschelijke aanvechtingen en begeerten. En wanneer ik mijne onmacht beschouw, en bevind dat ik zoo niet wezen kan, en niemand uit zichzelf: zoo komt te midden dezer angst de gewisse goede boodschap tot mij: Christus is uw heil, gij zijt niets, gij vermoogt niets, Christus is aanvang en einde, Hij is het alles, Hij vermag het alles, vertrouw Hem gerust al uw heil toe; alle andere schepselen kunnen u slechts bedriegen.... zij kunnen voor u niet betalen. Maar Christus, de rechtvaardige, de onschuldige, maakt u rein, en is de gerechtigheid van ons en van al degenen, die rechtvaardig voor God zijn geworden" [1]).

De satisfactie, hier in zoo schoone woorden beleden en verkondigd als de éénige bron van vrede en heil voor den zondaar, blijft voor Zwingli tot het einde toe het fundament der Christelijke religie. Ook de door hem ondersteld zaligheid van sommige heidenen rust er op [2]). De „dadelijke voldoening" („satisfactio activa") treedt langzamerhand meer op den achtergrond, om eindelijk in het geheel niet meer genoemd te worden [3]). Maar de „lijdelijke voldoening" („satisfactio passiva"), het verbroken lichaam en vergoten bloed van Christus, blijft Zwingli handhaven als den éénigen grondslag waarop onze zekerheid en zaligheid kunnen staan [4]).

---

[1]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 187 (*Opera*, Vol. I, p. 207 seq.).

[2]) Zie beneden, blz. 158.

[3]) Dit is zeker ook voor een groot deel daaraan te wijten, dat na den strijd met Rome, waarin het werk van Christus van alle zijden was bezien, Zwingli gewikkeld werd in een strijd over doop en avondmaal, met de Doopers en Luther, waarbij bekendheid en instemming met de leer van Christus' verzoening werd ondersteld.

[4]) Als Johannes Haner, in 1526, uit de grondstelling: „het vleesch is niets nut", de conclusie trekt, dat dus ook het gekruiste lichaam

In Jezus Christus en dien gekruist heeft dus God de herstelling des zondaars weder mogelijk gemaakt.

Hiermede zijn nu echter alle zondaars nog niet gered. Wel leert Zwingli overal, dat Christus „het geheele menschdom heeft hersteld", omdat volgens Rom. V. 19 vlgg. Christus zóóveel heil heeft aangebracht door te genezen, als Adam bedorven heeft door te zondigen [1]). Maar hiermede bedoelt hij niet, dat het geheele menschelijke geslacht nu ook werkelijk deel heeft aan de vergeving der zonden. Immers, ieder die opwast verliest door de overtreding der wet deze eerste, voor het geheele menschdom verworvene genade, en kan haar slechts door het geloof wederom deelachtig worden [2]). Door het geloof alleen wordt de objectief aangebrachte verlossing, subjectief toegeëigend. „Als wij geloovigen zijn, dat is, als wij gelooven in den Heere Christus Jezus, dat Hij onze begenadiging is, zoo is Hij geheel onze volkomenheid voor God, ons heil, onze betaling en genoegdoening" [3]). Die niet gelooft, heeft aan Christus'

---

van Christus niets nut, dat het slechts een symbool is (*Joh. Hanerus Zuinglio*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 540 sqq.), dan komt Zwingli daar met beslistheid tegen op, en betoogt, dat aan Gods gerechtigheid niet anders dan door den dood van Christus kon voldaan worden; niet „vleesch" is de losprijs voor onze zonden, maar het vleesch van Christus, dat wil zeggen, de geheele mensch met de Godheid vereenigd (*Huldrichus Zuinglius Joanni Hanero*, l. c., p. 568 sqq.). Verg.: A. Ritschl, *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*, 3 Bde, Bonn 1870—1874, Bd. I, S. 212—216 (Cap. V, § 32).

[1]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 549 (*Opera*, Vol. I, p. 559); *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 100; *De vera et falsa religione commentarius*, l. c., p. 188; *De peccato originali declaratio*, l. c., p. 635, 639 seq.; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 7. Verg. ook boven, blz. 137 volg.

[2]) Zie boven, blz. 139—143, en de daar aangehaalde bewijsplaatsen.

[3]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I., S. 185 f. (*Opera*, Vol. I, p. 206): „Und sind wir glöubig, das ist, gloubend wir in den

voldoening niets. Ja, er bestaat eigenlijk maar ééne verdoemelijke zonde, en die is: ongeloof. „Alleen de zonde des ongeloofs wordt door Christus verdoemd, Joh. XVI. 8, 9." Dit is de zonde tegen den Heiligen Geest, waarvan Christus spreekt, Matth. XII. 31 [1]). Voor den geloovige is er geene verdoemenis. „Wij moeten vast blijven in het geloof, dat al onze zonden door Christus zijn kwijtgescholden, al is het ook dat de duivel en het vleesch plaagt, en met de zonde tot vertwijfeling wil brengen; en evenals Petrus' uitwendige verloochening hem niet in de verdoemenis gebracht heeft: zoo kan ook ons geen zonde in de verdoemenis brengen, dan alleen het ongeloof" [2]).

Gelijk nu de objectieve verlossing in Christus geheel en alleen Gods werk is, zoo ook de subjectieve. Het geloof is Gods werk. Dit staat voor Zwingli vast reeds in zijne

herren Christum Jesum, dass er unser gnädigung sye, so ist er all unser vollkummnuss vor gott, unser heil, unser bezalung und gnugthun." Verg. ook: *Archeteles*, in de *Opera*, Vol. III, p. 70; *Von klarheit und gewüsse oder unbetrogliche des worts gottes*, in de *Werke*, Bd. I, S. 75 f. (*Opera*, Vol. I, p. 92); *Quo pacto ingenui adolescentes formandi sint*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 151; *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 98, 100; *Amica exegesis.... ad Martinum Lutherum*, in de *Opera*, Vol. III, p. 516, 543; *Ad Matthaeum Alberum.... de coena dominica*, l. c., p. 593 sqq.

[1]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 189 f. (*Opera*, Vol. I, p. 210). Verg. ook: *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 551 (p. 562); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 213: „Sola ergo perfidia, quam et infidelitatem et incredulitatem vocamus, est quae nunquam remittitur."

[2]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 551 (*Opera*, Vol. I, p. 562): „Also mussend wir fest in dem glouben blyben, die sünd werde uns alle durch Christum verzigen, ob uns glych der tüfel und das fleisch rytret, und mit der sünd zu verzwyflung reizet; und wie Peters uswendig verlöugnen jn nit in verdammnuss gebracht hat: also mag uns ouch kein sünd zu verdammnuss bringen denn die einig ungloubnuss."

vroegste reformatorische geschriften. Wel is in die vroegere werken, gelijk b. v. in de „Uslegen", het geloof meer de hand waarmede een zondaar de aangebodene verlossing aanneemt[1]), terwijl later, b. v. in „De providentia", het geloof meer is het bewijs der verkiezing, het openbaar komen van Gods werk in den zondaar[2]); een verschil hieruit voortkomende, dat Zwingli eerst het geloofsleven meer beschouwde van de zijde des menschen, die verlossing behoeft, later meer van de zijde Gods, uit wien, door wien en tot wien alle dingen zijn. Maar toch was het ook in den beginne Zwingli's vaste overtuiging, dat bekeering en geloof niet 's menschen, maar Gods werk zijn. Hoe zou het anders kunnen, waar hij den gevallen mensch beschouwt als dood, vleeschelijk, eigenlievend, ja zichzelf vergodend. Zulk een schepsel blijft dood, totdat Gods Geest hem weder levend maakt, en gelooft niet in Christus, tenzij door den Vader getrokken. „Wij allen die God vreezen, zijn geloovigen geworden door de verlichting en trekking van den Heiligen Geest"[3]).

---

[1]) Zie boven, blz. 149.

[2]) Zie beneden, 154 volg.

[3]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 233: „Fides non nascitur, nisi spiritu sancto docente.... Omnes qui pii sumus, spiritu sancto illuminante et trahente, fideles facti sumus." Zie verder: *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 183, 192 (*Opera*, Vol. I, p. 203, 212); *Usl. des XIII. art.*, a. a. O., S 207 (p. 226); *Usl. des XX. art* , a a. O., S. 277 (p. 295); *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 426 (p. 437 seq.); *De canone missae epicheresis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 100; *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 550, 555 (p. 562, 569); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 157, 165; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 10; *De providentia dei anamnema*, l. c., p. 117 seq., 121. 125; *Christianae fidei expositio*, l. c., p. 45, 55, 60; *Annotationes in Evangelium Joannis*, op Joh. VI, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 712 seq.

Om dit geloof te wekken is dan ook de uitwendige prediking des Evangelies niet genoeg. Hoe schoon en aangrijpend ook, zij kan den zondaar niet overtuigen en overreden; hoe noodig ook, zij kan zonder den Geest Gods geen vruchten dragen [1]). Tegenover Luther en de schrijvers van het Syngramma [2]), houdt Zwingli staande, dat niet het Woord op zichzelf, maar alleen de Heilige Geest het geloof wekt [3]). Hoevelen gaan onder de uitwendige roeping verloren! Om zalig te worden is noodig, „dat de mensch door God geroepen worde, niet slechts met die algemeene roeping, die de uitwendige prediking der apostelen beteekent, maar ook met die, waardoor de Geest bij de uitverkorenen het oor opent, zoodat zij naar God willen luisteren in hetgeen Hij beveelt en belooft" [4]). Deze inwendige Godde-

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 184: „Humano sermone quantumvis opiparo in rebus fidei rudis mens persuaderi nequit, nisi dominus cor sic docuerit et traxerit, ut sequi iuvet." Verg. ook: l. c., p. 157, 184, 192, 273: „Docere et exponere potes Evangelii rationem, sed frustra, nisi dominus intus docuerit"; *Adversus Hieronymum Emserum .... antibolon*, l. c., p. 131 seq.; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 16; *De providentia dei*, l. c., p. 96, 125.

[2]) *Clarissimorum virorum, qui anno 1525 Halae Suevorum convenerunt, syngramma et pium et eruditum super verbis coenae dominicae ad Jo. Oecolompadium*, gewoonlijk *Syngramma Suevicum* genoemd, in *Luthers Werke* door Walch, Bd. XX, Hist. Einl. S. 34.

[3]) *Amica exegesis.... ad Martinum Lutherum*, in de *Opera*, Vol. III, p. 478.

[4]) *De providentia*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 121: „Definitio sive ordinatio (dei) ubi decreta sit: iam vocari hominem a deo, non generali ista vocatione modo, quae externam apostolorum praedicationem significat, sed ea etiam, qua spiritus electis aurem vellicat, ut deo auscultare quid iubeat aut promittat cupiant." Verg. reeds: *Elenchus contra catabaptistas*, in de *Opera*, Vol. III, p. 427, waar Zwingli ook onderscheid maakt tusschen een „vocatio externa", en een „vocatio interna", door Christus „tractio" genoemd.

lijke roeping kan niet onbeantwoord blijven, gelijk een aardsche vader dit ondervindt als hij tevergeefs een ongehoorzamen zoon terugroept. „Zulk een ongeluk kan God niet overkomen, want dien Hij roept, moet antwoorden of hij wil of niet" [1]). Het geloof is geheel en alleen een werk Gods.

Het spreekt vanzelf dat bij deze beschouwing alle verdienstelijkheid des geloofs wegvalt. Het geloof is niet een goed werk, waardoor wij de genade in Christus verdienen. Wel zegt de Schrift: Wie geloofd zal hebben, zal zalig worden; en Christus: Uw geloof heeft u behouden. Doch „het geloof is niets anders dan eene vaste zekerheid, waarmede de mensch zich verlaat op de verdienste van Christus, en is niet een werk (hoewel Christus het in een anderen zin een werk noemt, Joh. VI. 29); maar eene rust en zekerheid in de verdienste van Christus, welke zekerheid en welk vertrouwen ook niet van menschen komt, maar van God" [2]). Op Christus' verdienste alleen te vertrouwen is geen verdienstelijk werk des menschen, het is een genadewerk Gods.

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 175: „Ea calamitas in deum recidere nequit: quem enim ille vocat, velit nolit respondere cogitur." Verg. ook: *Ad Matthaeum Alberum .... de coena dominica*, l. c., p. 593 seq.; *Welche ursach gebind ze ufruren*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 412: *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, a. a. O., S. 243: *Dass dise wort Jesu Christi: „Das ist mein lychnam ...." ewiglich den alten einigen sinn haben werdend....*", in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 22, 56.

[2]) *Uslegung des XX. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 276, 277 (*Opera*, Vol. I, p. 295): „Der gloub ist nüt anders weder ein gwüsse sicherheit, mit dero sich der mensch verlasst in den verdienst Christi, und ist nit ein werk (wiewol jn Christus ein werk nennt Joh. VI. 29: hat ein ander meinung); sunder ein ruw und sicherheit in dem verdienst Christi. Welche sicherheit und vertruwen ouch nit von menschen kummt, sunder von gott."

Dat God het geloof in ons werkt, is niet om iets in ons, doch vloeit voort uit Gods eeuwige vrije verkiezing en providentie. Wij hadden reeds gelegenheid de gestadige ontplooiing van het leerstuk der providentie Gods bij Zwingli in het kort na te gaan [1]). Thans geven wij met betrekking tot de „verkiezing" slechts het resultaat van dien ontwikkelingsgang weer. Gods eeuwige verkiezing en verwerping berusten niet op eenige vooruitgeziene hoedanigheid van den te verkiezen of te verwerpen mensch. Deze meening, volgens Zwingli die van Thomas Aquinas en de Thomisten, verwerpt Zwingli beslist [2]), en plaatst er als zijn eigen overtuiging tegenover: „De praedestinatie is een vrij besluit aangaande ons, zonder eenige aanmerking van ons goed of kwaad doen" [3]). Paulus getuigt immers, sprekende van Ezau en Jacob, „dat de verkiezing niet komt uit de werken, maar dat zij des roependen is" [4]). God werd bij het besluit der verkiezing door niets of niemand bepaald, dan door Zichzelf. „De zaligheid des eeuwigen levens, en daartegenover de rampzaligheid des eeuwigen doods, vloeien geheel en alleen voort uit het Goddelijk oordeel der vrije verkiezing of verwerping" [5]). Wanneer dus iemand gelooft,

---

[1]) Zie boven, blz. 66—84.

[2]) *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 113, 116. Thomas' leer van de praedestinatie geeft Zwingli aldus weer („modo recte meminerim eius philosophiae"): „Deum, quum universa videat antequam fiant, hominem praedestinare tum scilicet, quum per sapientiam viderit, qualis futurus sit."

[3]) L. c., p. 114: „Praedestinatio libera (est) citra omnem respectum bene aut male factorum, de nobis dei constitutio."

[4]) L. c., p. 116: „Electionem non venire ex operibus, sed vocantis esse."

[5]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 632: „Salus aeternae vitae, et contra aeternae mortis aerummae.... prorsus s(u)nt liberae vel electionis, vel abiectionis divinae iudicii." Verg. ook:

is hij niet om zijn geloof uitverkoren, maar omdat hij uitverkoren is, daarom gelooft hij. Naar Rom. VIII. 29, 30 is het geloof het resultaat van een geheele keten van werkingen Gods. „Het geloof is niet een werk van menschenkracht, maar van Gods kracht. Hij geeft het aan degenen, die Hij geroepen heeft; Hij heeft echter geroepen, degenen, die Hij tot de zaligheid bestemd heeft; Hij heeft daartoe bestemd, die Hij uitverkoren heeft; en Hij heeft verkoren die Hij wilde; vrij toch staat Hem dit, onbeperkt, gelijk het den pottenbakker vrij staat uit hetzelfde leem verschillende vaten te formeeren." Als nu de Schrift zegt, dat het geloof zaligt, dan wordt geloof genomen voor die geheele keten, „voor Gods verkiezing, verordineering en roeping, die alle het geloof voorafgaan." „Als ge dus zegt: Gods verkiezing zaligt, Gods verordineering zaligt, Gods roeping zaligt, het is altoos juist." En als dan de Schrift toch zegt: het geloof zaligt, komt dit daaruit voort, dat het geloof voor ons het meest kenbaar is en het bewijs der verkiezing, die in zichzelf verborgen blijft [1]). De verkiezing gaat dus vóór en boven het geloof.

Fidei ratio, in de *Opera*, Vol. IV, p. 5 seq.; *De providentia*, l. c., p. 115; *Christianae fidei expositio*, l. c., p. 62.

[1]) *In catabaptistarum strophas elenchus*, het hoofdstuk: „*De electione*," in de *Opera*, Vol. III, p. 424—426: „Fides non est humanarum virium, sed dei. Is ergo eam dat eis quos vocavit; eos autem vocavit, quos ad salutem destinavit; eos autem ad hanc destinavit quos elegit; elegit autem quos voluit: liberum enim est ei hoc atque integrum, perinde atque figulo vasa diversa ex eadem massa educere." „Accipitur enim *fides* pro dei electione, finitione, vocatione, quae omnia fidem antecedunt, sed in eodem ordine. Si enim dicas: Dei electio beat, Dei destinatio aut definitio beat, Dei vocatio beat, semper recte dices." „Cur autem fidei prae aliis salus tribuitur? .... Quod ea nobis est notissima." Verg. ook: *Amica exegesis .... ad Martinum Lutherum*, in de *Opera*, Vol. III, p. 498; *Fründlich verglimpfung und ableinung*,

Deze leer der verkiezing is de grond, waarom Zwingli er afkeerig van is, menschen, die in eenig opzicht dwaalden, b. v. in het stuk van het heilig avondmaal, voor verdoemd te houden [1]). Bovenal staat zijn gunstig oordeel aangaande de zaligheid van sommige heidenen er mede in nauw verband.

Mag toch het geloof nooit losgemaakt worden van die Goddelijke keten: verkiezing, verordineering, roeping, dan moet het Schriftwoord: Wie niet geloofd zal hebben, zal verdoemd worden, niet absoluut („absolute") verstaan worden, maar in dezen zin: Wie niet verkoren is, enz., die zal verdoemd worden. Absoluut kan het slechts gelden voor degenen, „die reeds tot zulk een leeftijd gekomen zijn, dat zij het woord verstaan kunnen: Die niet geloofd zal hebben, zal verdoemd worden" [2]). Kinderen immers verstaan het nog niet; en toch zijn de Christenkinderen zeker, de heidenkinderen waarschijnlijker wel dan niet voor kinderen Gods, te houden [3]). Maar ook wat de volwassen

---

in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 7; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 8 seq.; *De providentia dei*, l. c., p. 121—127; *Quaestiones de sacramento baptismi*, in de *Opera*, Vol. III, p. 572—577.

[1]) Zie het op de tweede Zurichsche disputatie verhandelde: *Acta oder geschicht wie es uf dem gespräch der tagen 26. 27. und 28. wynmonats in der christenlichen statt Zürich .... ergangen ist anbetreffend die götzen und die mess, anno MDXXIII*, in de *Werke*, Bd. I, S. 513 (*Opera*, Vol. I, p. 528): „Ob sy schon der gstalt geirret hand, so stat nit dester minder jr seligwerden in der hand oder gnad gottes: glych als ouch andrer menschen, die da sündend, seligkeit an gott stat."

[2]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 292 f.; *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 634; *In catabaptistarum strophas elenchus*, l. c., p. 427; *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 123.

[3]) *In catabaptistarum strophas elenchus*, in de *Opera*, Vol. III, p. 428 seq.; *Quaestiones de sacramento baptismi*, l. c., p. 578. Zie ook boven, blz. 131 volg., 136 vlgg.

heidenen betreft, „is er niets tegen, dat God er zich ook onder hen verkiest, die Hem vreezen en na hun dood met Hem vereenigd worden: want zijne verkiezing is vrij. Ik zou ten minste", zegt Zwingli, „als ik te kiezen had, liever het lot van Socrates en Seneca willen deelen, die gelijk zij één God erkenden, zoo ook door zuiverheid van ziel zich beijverd hebben, zich dien God waardig te maken, dan het lot hetzij van den Roomschen paus, hetzij van eenig vorst, die hem beschermt. Want hoewel Socrates en Seneca den godsdienst naar het Woord en de Sacramenten, niet gekend hebben; toch, wat het wezen der zaak betreft, zijn zij religieuser en heiliger geweest dan alle Dominicasters en Franciscanen bij elkaar" [1]). Hercules. Theseus, Socrates, Aristides, Antigonus, Numa, Camillus, de Cato's en Scipio's — Zwingli is er van overtuigd hen allen in den hemel te zullen vinden, tegelijk met de heiligen van Oud en Nieuw Verbond. „Geen goed man, in één woord, is er geweest, geen heilige ziel zal er zijn, geen geloovig gemoed, van het begin der wereld tot aan hare voleindiging, die ge daar niet bij God zien zult" [2]). Natuurlijk konden deze heidenen niet gelooven op dezelfde wijze als een Christen. Het Evangelie is hun niet gepredikt, de Schrift

---

[1]) *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 123: „Nihil enim vetat quo minus inter gentes quoque deus sibi deligat, qui revereantur ipsum, qui observent et post fata illi iungantur: libera est enim electio eius. Ego certe malim, si optio detur, Socratis aut Senecae sortem eligere, qui ut numen unum agnoverunt, ita mentis puritate sategerunt illud demereri, quam aut Pontificis Romani....; aut cuiusquam regis, imperatoris ac principis, qui hunc ficulnum deum tuetur. Illi enim, ut religionem ad verbum, et quod ad sacramenta pertinet, non agnoverint: attamen, quod ad rem ipsam, aio religiosiores ac sanctiores fuisse quam omnes unquam Dominicastros et Franciscanos."

[2]) *Christianae fidei expositio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 65.

is hun onbekend. Maar, wat de zaak zelf betreft, wezenlijk waren zij vromen en heiligen. Zwingli bewondert dan ook het geloof van Seneca [1]).

Er is dus een geloof, buiten de kennis van Christus om. Niet dat iemand zonder Christus zalig wordt. Want de verkiezing zaligt wel, doch alleen om Christus' wille [2]). „Allen die tot God komen, moeten door Christus tot Hem gaan" [3]). Seneca ook. Immers zonder Christus' verzoeningswerk is er voor den zondaar geen gemeenschap met den heiligen God mogelijk [4]). Toch wisten de vrome heidenen zelf niet, dat zij door Christus alleen tot God kwamen. Hun geloof komt dan ook volgens Zwingli slechts daarin uit, dat „zij toonen het werk der wet geschreven te hebben in hunne harten." Uit Rom. II. 14, 15 meent hij te mogen besluiten: „Indien (heidenen) toonen door hunne werken dat de wet in hun hart geschreven staat, en het geen huichelarij is, moeten zij tot de besnedenen gerekend worden. Want waar Godewaardige werken geschieden, daar is al lang wezenlijke godsvrucht" [5]). Jethro en de hoofdman Cornelius zijn er de bewijzen van. De tegenwerping, dat dan alles op de werken neerkomt is ongegrond, meent

[1]) *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 633: „Senecae viri sanctissimi fidem .... quis non admiretur?"

[2]) *Quaestiones de sacramento baptismi*, l. c., p. 572: „Electio igitur est quae salvum facit, sed per Christum."

[3]) *De peccato originali*, in de *Opera*, Vol. III, p. 634: „Per Christum enim accedere oportet, quicunque ad deum veniunt."

[4]) L. c., p. 642: „Fit manifestum, nulla re potuisse conciliari divinam iustitiam, quam dei filio, per quem conditus erat homo"

[5]) *De peccato originali*, l. c., p. 640: „Si vero operibus ostenderent legem in cordibus suis esse scriptam, neque falleret hypocrisis: iam satis auditum est eos inter circumcisos computandos esse. Ubi enim opera fiunt Deo digna, isthic dudum fuit in deum religio." Verg. ook: l. c., p. 634; *De providentia dei*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 123.

Zwingli; want „Paulus onderstelt, dat hij die het werk der wet doet, handelt uit het geloof" [1]), ook al is hij een heiden. Aan Ambrosius Blaurer schrijft hij dan ook: „Zoover is het er van af, dat een Christelijk magistraat niets verschilt van een heidenschen, dat, als de Christelijke niet godvreezend is, hij nog minder is dan de heidensche; en dat de heidensche, zoo hij een vroom gemoed ronddraagt, een Christen is, ook al kent hij Christus niet" [2]). De werken der vrome heidenen bewijzen hun geloof, en dus ook hunne verkiezing.

Zwingli is in deze materie ongetwijfeld wijzer dan de Schrift, ook al wil hij zijne stellingen uit de Schrift bewijzen. Paulus bedoelt met Rom. II. 14, 15 niet, brave heidenen zalig te spreken, ook al stelt hij ze velen Joden ten voorbeeld. En zoowel Jethro als Cornelius hadden Israëls God leeren kennen. Nergens geeft de Schrift aanleiding, een Hercules, Theseus, Cato of Scipio tot de gezaligden te rekenen. Wij moeten deze uitspraken verklaren uit Zwingli's groote liefde tot de klassieke wereld, die hij uit de bronnen zelf van jongs aan had leeren kennen. Het is niet de bijbelsche theoloog, maar de humanist die hier spreekt en denkt [3]), ja, vooral in „De providentia" de philosoof, die in de diepten Gods en der eeuwigheid tracht in te dringen. Dan gevoelt hij zich menigmaal geheel thuis in de gedachtenwereld van een Plato en een Seneca, en

---

[1]) *De peccato originali*, in de *Opera*, Vol. III, p. 641: „Paulum praesupponere, qui opus legis faciat, ex fide facere eum."

[2]) *Zuinglius Ambrosio Blaurero*, in de *Opera*, Vol. VIII, p. 179.

[3]) Zie boven, blz. 6—11, 35—38. Verg. ook: A. Baur, *Zwingli's Theologie, ihr werden und ihr system*, Bd. II, S. 781; W. Dilthey, *Auffassung und Analyse des Menschen im 15. u. 16. Jahrhundert*, 2e Hälfte, in het *Archiv für Geschichte der Philosophie*, Bd. V [1892], S. 344—347, 368—371.

worden hunne geschriften voor hem heilige geschriften, daar „zij verkondigen, het gevoelen van de heilige, zuivere, eeuwige en onfeilbare Ziel", en putten uit de eenige bron der waarheid, die de Godheid zelf is [1]).

Zwingli kan het niet van zich verkrijgen, deze grooten uit de oude wereld buiten het koninkrijk Gods te rekenen. Had hij slechts het oordeel geheel aan God gelaten, omdat de verkiezing vrij is, hij zou meer schriftuurlijk gebleven zijn. Nu behoeft het ons niet te verwonderen, dat velen, die Zwingli toch reeds niet recht vertrouwden, zich in hun oordeel versterkt zagen; en dat een onstuimige Luther, naar aanleiding van hetgeen de „Christianae fidei expositio" zegt van Hercules' en anderer heidenen zaligheid, Zwingli zelf geheel tot de heidenen rekent en zijn dood in den slag bij Cappel als een welverdiend oordeel Gods beschouwt [2]).

Keeren wij, na dit merkwaardig uitstapje in de heidenwereld, met Zwingli terug tot de Christelijke kerk der geloovigen. Wij zagen, dat de objectieve verlossing in Christus slechts door het geloof subjectief eigendom wordt, en dat het geloof geheel en alleen een werk Gods is,

---

[1]) *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 93: „Peregrinum testimonium si adduxero, non protinus ad cuiusvis damnationem consternabor, qui nondum perdidicit literas tum sacras rite adpellari, quum nuncient quid sancta, pura, aeterna et infallibilis mens sentiat." „Quaecunque sunt hactenus dicta quaeque dicturi hoc libro sumus, ex uno fonte derivata sunt, nempe de summi numinis natura et ingenio. Quem fontem Plato quoque degustavit et Seneca ex eo hausit." Zie ook: H. Spörri, *Zwingli-Studien*, S. 109 f.; A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. I, S. 35;. R. Staehelin, *Huldreich Zwingli*, Bd. I, S. 49 f.

[2]) A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. II, S. 759.

hetwelk Hij tot stand brengt in zijne uitverkorenen. Het geloof is dus het allereerste en allervoornaamste kenmerk des nieuwen levens. Het maakt den gevallen, van God vervreemden mensch, weder tot levend kind van God.

Wat is dan het geloof?

Tegenover de kerkleer stelt Zwingli vast, dat het geloof niet is een voor waar aannemen slechts, hoewel dit natuurlijk niet gemist kan worden [1]). In zijn wezen is het: vertrouwen op God. „De geloovigen zijn hierom alleen geloovigen, omdat zij gelooven dat er één waarachtig God is, en op Hem alleen vertrouwen" [2]). Dat dit vertrouwen op God alleen mogelijk is door de verzoening in Christus, en door het betrouwen op zijne verdienste, op zijne offerande en gerechtigheid, is boven genoegzaam aangetoond [3]). Christus is voor ons zoowel de bewerker en verdiener, als ook het bewijs en onderpand der genade en liefde Gods [4]). Immers:

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 202: „Res enim est ac experimentum pietas, non sermo vel scientia." Verg. ook: *Subsidium sive coronis de eucharistia*, l. c., p. 349; *Uiber doctor Martin Luthers buch bekenntnuss genannt*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 192—200; *Annotationes in Evangelium Lucae*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 591, 649; *In epistolam beati Jacobi brevis expositio*, in de *Opera*, Vol. VI, tom. II, p. 272. Ook aan Luther en de Syngrammatisten verwijt Zwingli in den avondmaalsstrijd verkeerd gebruik van het woord fides, zie: *Amica exegesis, id est expositio eucharistiae negotii ad Martinum Lutherum*, in de *Opera*, Vol. III, p. 469, 475 sqq., 515; *Dass dise wort Jesu Christi: „Das ist mein lychnam...." ewiglich den alten einigen sinn haben werdend*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 59.

[2]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 157: „Fideles autem.... hoc uno fideles sunt, quod unum verum solum omnipotentem deum esse credunt, eoque solo fidunt."

[3]) Zie boven blz. 144—149.

[4]) A. Ritschl, *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*, Bd. I [1870], S. 212—216 (Cap. V, § 32).

„Die zijnen eigen Zoon niet gespaard heeft, maar heeft Hem voor ons overgegeven, hoe zou Hij ons ook met Hem niet alle dingen schenken?" Op dit woord van den apostel komt Zwingli telkens terug [1]). Eerst moet het geloofsvertrouwen op Christus gevestigd worden, voordat wij op den heiligen God vertrouwen kunnen. Het boven [2]) overgenomen citaat uit de „Uslegen" legt hiervan sprekend getuigenis af, doch is slechts een voorbeeld van de wijze waarop Zwingli allerwege Christus vooropstelt als den eenigen toegang tot God [3]). Vandaar dat Zwingli, vooral in den beginne, het geloof vaak bepaalt als: vertrouwen op Christus. Het „eten van Christus", uit Joh. VI, is niets anders dan „in Hem gelooven", „op Hem vertrouwen". In den strijd met Luther wordt dit telkens en telkens herhaald [4]). Doch

---

[1]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 186 (*Opera*, Vol. I, p. 206); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 194, 214, 244; *Amica exegesis*, l. c., p. 498, 543; *Fidei ratio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 5; *Christianae fidei expositio*, l. c., p. 53.

[2]) Blz. 147 volg.

[3]) Zie b.v. den aanhef van het hoofdstuk „*De religione Christiana*" in den *Commentarius* (*Opera*, Vol. III, p. 179 seq.), waar Zwingli zich verdedigen moet tegen de aanklacht, dat hij te veel aan Christus toeschreef: „Alii vero, dum propensius omnia Christo tribuimus, vereri se dicunt, ne nimis temere nimium ei tribuamus." Verg. ook, l. c., p. 194: „Cum enim per poenitentiam homo in cognitionem sui venerit, nihil nisi desperationem ultimam invenit. Unde iam cogitur se omni parte diffisus, ad misericordiam dei confugere: quod ubi coeperit, terret iustitia. Iam Christus ostenditur qui iustitiae divinae pro nostris admissis satisfecit. Ei ergo quum tunc fiditur, salus invenitur: ipse enim est misericordiae dei infallibile pignus"; p. 184: „Christo niti, hoc est gratia dei, quae per Christum parta et firmata est."

[4]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd I, S. 189 (*Opera*, Vol. I, p. 209); *Ad Matthaeum Alberum .... de coena dominica*, in de *Opera*, Vol. III, p. 594 sqq; *Commentarius*, l. c., p. 196 seq., 241 seq., 270; *Ein klare underrichtung vom nachtmal Christi*, in de *Werke*,

het geloof blijft bij Christus niet staan; door Christus richt het zich op God. „Geloof is datgene, waardoor wij steunen op de barmhartigheid Gods, onwankelbaar, vast en onverdeeld" [1]). Dan eerst is het geloof waarlijk geloof, als het slechts op God steunt, Hem alleen aanhangt, Hem alleen vertrouwt, op Hem alleen hoopt, tot Hem alleen vlucht, en zeker weet, dat het bij Hem alleen vinden zal, wat noodig is" [2]). „De valsche religie of vroomheid is die, waarin op een ander vertrouwd wordt dan op God" [3]).

Door al zijne geschriften heen blijft Zwingli het wezen des geloofs aldus bepalen. Ook Hebreën XI. 1 leert hem niets anders. „De dingen, waarop men hoopt", en waarop het vaste vertrouwen der ziel gevestigd staat, zijn niets anders dan God zelf [4]). „Het geloof is een waarachtig en

---

Bd. II, Ie Abth., S. 438 ff.; *Antwurt Huldrychen Zwingli's über doctor Strussen buchlin*, a. a. O., S. 484.

1) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 231: „Fides enim est, qua nitimur misericordiae dei inconcusse, firmiter et indistracte."

2) L. c., p. 282: „Fides uno deo nititur, uni haeret, uno fidit, in unum sperat, ad unum confugit, apud unum se inventuram certo cognovit quicquid opus illi sit." Verg. ook: *Der hirt*, in de *Werke*, Bd. I, S. 638 (*Opera*, Vol. I, p. 666), S 664 (p. 703): „Alle, so anderswohin hand gleert zuflucht haben weder zu dem einigen waren gott, als die, so zu den creaturen gewendt, habend zu frömden götten gefurt: dann ie das eins ieden gott ist, zu dem er sinen trost und zuflucht hat"; *Ein antwurt Valentino Compar*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 21 ff.: „Das ist eins ieden gott, zu dem er um hilf zulouft, das sin einiger trost ist und schatz."

3) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 179: „Falsa religio sive pietas est, ubi alio fiditur quam deo."

4) *Subsidium sive coronis de eucharistia*, in de *Opera*, Vol. III, p. 346 seq.; *Uiber doctor Martin Luthers buch bekenntnuss genannt*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 200; *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 118: „Est igitur apostoli mens, *fidem* esse.... non frivolam aut subventaneam opinionem aut mentionem, ... Sed firmam animi atque essentialem fiduciam, qua totus quantuscunque est

standvastig ding, door het Goddelijk Wezen, op hetwelk alleen terecht gehoopt wordt, den mensch gegeven, waardoor hij zeker en vast vertrouwt op den onzichtbaren God" [1]).

Gelijk wij reeds uit de aangehaalde plaatsen zien kunnen, vergeet Zwingli nooit er nadruk op te leggen, dat het geloof een „zeker", „ontwijfelbaar", „onwankelbaar", „vast" vertrouwen is. Deze eigenschap behoort tot het wezen des geloofs. Als het niet vast en zeker is, kan het geen vertrouwen meer heeten, maar wordt een onzeker hopen. Wel wordt op een enkele plaats gesproken van dezulken, „die nog klein in het geloof zijn, doch toenemen en wassen zullen totdat zij den vollen wasdom naar de sterkte van Christus erlangen" [2]); die daarom dagelijks moeten bidden: Uw koninkrijk kome, en: Heere, vermeerder ons het geloof [3])! Ook noemt Zwingli op sommige plaatsen, in openbaren strijd met hetgeen hij elders leert, onder de doeleinden waartoe de sacramenten zijn ingesteld, dit, dat ons

---

fidit rebus sperandis, hoc est ei rei in quam unam ac solam infallibiliter speratur. Ut *res sperandae* periphrasis sit summi numinis in quod solum recte speratur."

[1]) *De providentia dei anamnema*, l. c., p. 121: „Fides est res vera et constans a numine, in quod solum recte speratur, homini data, qua certe et firmiter fidit invisibili deo." Verg. verder over het wezen des geloofs, in de uitgave van Zwingli's werken door M. Schuler en J. Schulthess: *Werke*, Bd. I, S. 7 (Vol. I, p. 9), S. 185 f. (p. 206), S. 208 (p. 227), S. 431 (p. 444), S. 549 (p. 560), S. 553 (p. 565); Bd. II, Ie Abth., S. 11, 203, 487; Bd. II, IIe Abth., S. 199; Vol. III, p. 136 seq., 157, 175, 214, 230 seq., 245, 247; Vol. IV, p. 8; 44 seq., 119, 121 seq.

[2]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 552 (*Opera*, Vol. I, p. 564): „Oder sie sind noch klein im glouben, werdend aber zunemen und wachsen, biss dass sy das vollkommen alter nach der stärke Christi erlangend."

[3]) *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 122. Zie ook: *Christianae fidei expositio*, l. c., p. 63: „Languida fides."

twijfelziek en aangevochten hart worde bevestigd en versterkt in het geloof[1]). Maar eigenlijk is toch zulk een

[1]) Het valt buiten ons bestek deze quaestie nader te bespreken. Doch het is niet te ontkennen, dat Zwingli zichzelf hierin herhaaldelijk weerspreekt. Meestal ontkent hij beslist, dat de ziel, de inwendige mensch door een uitwendig teeken iets kan ontvangen en versterkt worden in het geloof. Het Sacrament des nachtmaals is dan voor hem slechts een gemeenschappelijke openbare belijdenis, dankzegging en verheuging met het oog op Christus' verzoeningswerk. Ook I Cor. X. 16 spreekt hem niet van een gemeenschapsoefening met Christus door middel van de uitwendige teekenen; de gemeenschap aan het lichaam en bloed van Christus, daar genoemd, zijn wijzelf (Zie: *Epistola ad Fridolinum Lindoverum*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 365: „Quod si sacramentum accedat, exterioris potius hominis informatio est, quam interioris. Ut enim hic elementis nullis doceri aut fidelis reddi potest: sic iste quicquam capere nequit, quod sensu non experitur"; *Ad Joannis Bugenhagii Pomerani epistolam responsio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 611, verklaring van I Cor. X. 16: „Communio sanguinis Christi sunt, qui in eadem celebritate gratulantur et exultant se Christi sanguine in libertatem adsertos esse" [Zie over deze verklaring verder in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 465; Bd. II, IIe Abth., S. 503 ff.; *Opera*, Vol. III, p. 505, 600, 610 seq.]; *Antwurt über doctor Strussen buchlin*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 485: „Dann das nachtmal ist nit zu usbreiten des gloubens oder meeren yngesetzt.... Sunder es ist ein danksagung des todes Christi"; *Amica exegesis*, in de *Opera*, Vol. III, p. 518; *Dass dise wort Jesu Christi: „Das ist min lychnam...." ewiglich den alten einigen sinn haben werdend*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 57; *Uiber doctor Martin Luthers buch bekenntnuss genannt*, a. a. O., S. 196 f.; *Christianae fidei expositio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 55: „Fidem, quae in deum fiducia est, nemo nisi spiritus sanctus dat, nulla res externa. Quamvis faciant fidem sacramenta, sed historicam"). Op andere plaatsen echter leert Zwingli, dat de ziel de zichtbare teekenen van het Sacrament tot versterking des geloofs noodig heeft, omdat het vleesch haar benevelt en verblindt (Zie: *Zuinglius Thomae Wyttenbachio*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 298: „Data sunt in cibum, quo animus intus spiritu Dei doctus, intra tamen corporis huius, quod aggravat animam, nebulas perpetuo coecutiens, visibili signo certior reddatur ac laetior." Het Sacrament is meer noodig voor den zwak-geloovige dan voor den sterk-geloovige. *De convitiis Eccii*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 31 seq., 35).

zwak, wankelend geloof, geen waar geloof. „Dan eerst zijt ge vrij van de zonde, als de ziel zich zonder twijfeling verlaat op den dood van Christus, als zij daarin rust. En al werdt ge intusschen door den geheelen Jordaan overstroomd, en werden er duizendmaal heilige woorden over u uitgesproken, de ziel zou niet gevoelen dat ze er iets beter door werd" [1]. „De Sacramenten zijn teekenen of ceremoniën, waardoor de mensch van zichzelf aan de kerk betuigt, dat hij een candidaat of soldaat van Christus is, en die veeleer de geheele kerk verzekeren van uw geloof, dan uzelf. Want als uw geloof niet anders volmaakt is, dan zoo, dat het een plechtig teeken tot bevestiging behoeft, dan is het geen geloof: geloof toch is datgene, waardoor wij bouwen op de genade Gods, onwankelbaar, vast, en onverdeeld" [2].

Het geloof is dus bij Zwingli niet slechts de (van God gewerkte) daad des zondaars, waarbij hij God op zijn Woord gelooft, en zich de genade in Christus toeëigent, maar die toestand des menschen, waarin hij op God betrouwt, Hem vreest, van Hem alleen alles verwacht voor tijd en eeuwigheid. Het geloof is de juiste verhouding, waarin de mensch tot God behoort te staan, ja geheel het nieuwe leven, uit

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 230: „Tunc enim primum liber es a peccato, quum se mens inconcusse credit morti Christi, quum in ea quiescit. Et si interea Jordane toto fuisses obrutus, et sexcenties concurrissent sacra verba, mens tamen nihil sensisset se melius habere."

[2]) L. c., p. 231: „Sunt ergo Sacramenta signa vel ceremoniae.... quibus se homo Ecclesiae probat aut candidatum aut militem esse Christi, redduntque Ecclesiam totam potius certiorem de tua fide quam te. Si enim fides tua non aliter fuerit absoluta, quam ut signo ceremoniali ad confirmationem egeat, fides non est: fides enim est, qua nitimur misericordiae dei inconcusse, firmiter et indistracte."

God geboren, dat naar God uitgaat. Daarom vereenzelvigt Zwingli het met „godsvrucht", „religie." „Die aanhankelijkheid, waarbij de mensch op God als het eenige goed, dat alleen al onze rampen herstellen, alle kwaad afwenden, of tot zijn eigen eer en der zijnen nut keeren kan, onwankelbaar vertrouwt, en Hem als Vader beschouwt (gebruikt), is vroomheid, is religie" [1]). Het geloof omvat dan ook zoowel geloof, als hoop en liefde. In den grond der zaak zijn deze drie één en hetzelfde. „Geheel dat vertrouwen van het menschelijk hart op God, wordt nu eens geloof, dan weer hoop, of liefde genoemd; maar het is niets anders dan de vreeze Gods, of ge liefhebt, of hoopt of gelooft" [2]). „Het ware geloof is van de liefde niet gescheiden, want zonder zekere hoop en liefde is er geen geloof" [3]).

Het geloof, aldus ruim opgevat, mocht in eene beschrijving van Zwingli's anthropologie niet vergeten worden. Het is

---

1) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 175: „Ea igitur adhaesio, qua deo, utpote solo bono, quod solum aerumnas nostras sarcire, mala omnia avertere aut in gloriam suam suorumque usum convertere scit et potest, inconcusse fidit, eoque parentis loco utitur, pietas est, religio est."

2) L. c., p. 285 seq.: „Porro deinde tota ista humani cordis in deum fiducia, fides interim, interim autem spes et charitas adpellatur; nec quicquam aliud est quam in deum pietas, sive ames, speres aut fidas."

3) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 189 (*Opera*, Vol. I, p 209): „Sich, wo der war gloub ist (der von der liebe nit abgescheiden, sunder on gewüsse hoffnung und liebe dhein gloub ist) da ist gott." Zie ook a. a. O., S. 192 (p. 213); *In priorem ad Corinthios annotationes*, op 1 Cor. XIII, in de *Werke*, Vol. VI, tom. II, p. 175, 177. Vers 13 brengt Zwingli in overeenstemming met zijne stelling dat geloof, hoop, en liefde hetzelfde zijn, door te zeggen: „Hic fides non capitur pro perfecta cognitione dei, sed pro initio cognitionis adhuc imperfectae", terwijl naar zijne meening in vers 2 „fides" niet bedoeld is als die „fiducia quae iustificat et salvat, sed de credulitate, quae quidem, nisi promovet, mortua fides est."

de staat van den herstelden, vernieuwden mensch. Juist door zijn geloof onderscheidt deze zich van den onwedergeboren zondaar. „Wie heet in de Schrift vroom? Niet, die niet zondigt: want niemand is zonder zonde, Joh. I. 8; maar die geloovig is, gelijk geschreven staat Habak. II. 4, Rom. I. 17: de geloovige zal in het geloof leven. Hij alleen is levend, die zichzelf dood en ledig weet, en zich slechts op de genade Gods verlaat: in zulk eenen leeft nu God, en hij is dood. Hij alleen is vroom en rechtvaardig, die zijne ongerechtigheid erkent, en zich alleen verlaat op den rechtvaardigen Jezus Christus" [1]. Zwingli spreekt dan ook niet van den „vernieuwden", of „wedergeboren" mensch, maar bijna altijd van den „geloovige" („fidelis"), of van den „vrome" („pius").

Dit geloof echter onderstelt, omvat en werkt als een nieuw beginsel, vele nieuwe dingen die den geloovige van den ongeloovige onderscheiden.

In de eerste plaats heeft de geloovige kennis van God, terwijl de gevallen mensch, gelijk wij zagen [2], God niet kent. In hetgeen wij zeiden omtrent wezen en oorsprong des geloofs, ligt dit vanzelf opgesloten [3]. Hier wijzen wij

---

[1] *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 555 (*Opera*, Vol. I, p. 568): „Welicher heisst aber in der gschrift fromm? Nit, der nit sündet: denn keiner ist on sünd, 1 Joh. I. 17; sunder der glöubig, wie geschriben stat Habak. II. 4, Rom. I. 17: der glöubig wirt im glouben leben. Der ist allein lebend, der sich selbs tod und ytel weisst, und verlasst sich allein an die gnad gottes: in dem lebt iez gott, und er ist tod. Der ist allein fromm oder grecht, der sin ungrechte erkennt, und lasst sich allein an den grechten Jesum Christum." Verg. ook: *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 175.

[2] Zie boven, blz. 101—110.

[3] Zie b. v. den *Commentarius*, l. c., p 157: „Fideles .... hoc uno fideles sunt, quod unum verum solum omnipotentem deum esse credunt, eoque solo fidunt."

er nog slechts op, dat deze kennisse Gods niet slechts is verstandelijke kennis van hetgeen God aangaande Zichzelf openbaart in zijn Woord. Dan kende God ieder, die het Woord hoort. Ware, levende kennis van God komt niet uit de Schrift, komt ook niet uit onze ziel voort, maar uit Gods kracht en genade, uit den Heiligen Geest[1]); zij is niet een zaak van het verstand, maar van het geloof, van het hart. „Al wat ik u voorstel aangaande de kennis van God, is tevergeefs", zegt Zwingli, „als het geloof er niet bij komt"[2]). De geloovigen echter hebben God in het hart, en behoeven eigenlijk niet onderwezen te worden. God is hun alles, hun Zijn, leven, licht, kracht, schat, en algenoegzaam deel[3]). Zij hebben God lief. Immers geloof, hoop en liefde zijn één en dezelfde zaak[4]). Wel voldoen ook zij niet aan den eisch Gods, dat wij Hem met heel ons wezen zullen liefhebben. Maar toch „heeft God een vuur in onze harten doen ontbranden, om daardoor liefde tot Hem, in plaats van eigenliefde te ontsteken; en Hij wil dat dit vuur brandt, Luk. XII : 49"[5]). Daar zij God liefhebben en

---

[1]) L. c., p. 157: „Solius ergo dei est et ut credas deum esse, et eo fidas." „Luciferi et Promethei audacia esto, si quis aliunde scire praesumat quid sit Deus, quam ab ipso Dei spiritu." Verg. ook: *Uslegung des I. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 175—179 (*Opera*, Vol. I, p. 195—200).

[2]) L. c., p. 165: „Constat igitur otiosa esse, quae hactenus de dei cognitione attulimus, nisi fides accedat."

[3]) L. c., p. 165: „Contra vero, qui pii sunt, notiorem ac familiariorem domi habent deum, quam ut his nostris eis aliquid accedat cognitionis. Iis enim deus omnia est, Esse, vita, lux, robur, thesaurus, et sufficientia rerum omnium, ac prorsus *θάσσος ἀγαθῶν*."

[4]) Zie boven, blz. 167.

[5]) L. c., p. 205: „Immisit deus ignem in corda nostra, quo amorem sui pro amore nostri accenderet: et hunc ignem vult ardere, Luc. XII. 49." Verg. ook: *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 186 (*Opera*, Vol. I, p. 206); *Uslegung des XXII. art.*, a. a. O., S. 311

vertrouwen, hebben zij ook zijn Woord lief, vertrouwen en gehoorzamen dat, en dat ook alleen. „De rechtgeloovige mensch wordt verheugd en gespijsd door ieder woord Gods, al is het ook tegen de begeerten zijns vleesches" [1]). Geen menschenwijsheid, geen kerk, geen paus, geen eigen wijsheid is zijn richtsnoer, maar het Woord van God. „De vrome kan door geen ander woord gevoed worden, dan door het Goddelijke; want gelijk hij slechts op God vertrouwt, zoo wordt hij ook alleen door diens Woord verzekerd; en gelijk hij alleen door Gods Woord wordt verzekerd, zoo ontvangt hij het woord van niemand dan van God" [2]) In het hart der geloovigen woont God zelf, met zijnen Geest, en met zijn Woord. Hij predikt zijn Woord in onze harten, en door die inwendige prediking die ons verlicht en trekt, niet door de uitwendige, zijn wij geloovigen geworden [3]).

Dit inwendige Woord, deze inwendige verlichting des Geestes, stelt de geloovige gemeente in staat te oordeelen over de uitwendige prediking die tot haar komt, 1 Cor. XIV.

(p. 325); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 551 (p. 562); *Der hirt*, a. a. O., S. 653 (p. 687).

[1]) *Uslegung des XVI. art.*, a. a. O., S. 209 (p. 228): „Der rechtglöubig mensch wirt erfröwt und gespyst mit eim iedlichen wort gottes, ob dasselb schon wider sin begirden des fleisches ist."

[2]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol III, p. 177: „Pius nullo alio verbo pasci potest quam divino: sicut enim deo solo fidit, ita eius solius verbo certus redditur; et sicut solo dei verbo certus redditur, ita nullius verbum quam dei recipit." Verg. ook: *Der hirt*, in de *Werke*, Bd. I, S. 641, 663 (*Opera*, Vol. I, p. 670, 702); *Adversus Hieronymum Emserum .... antibolon*, in de *Opera*, Vol. III, p. 128.

[3]) *Adversus Hieronymum Emserum antibolon*, in de *Opera*, Vol. III, p. 132: „Manifestum ergo fit, quod eo verbo, quod caelestis pater in cordibus nostris praedicat, quo simul illuminat ut intelligamus, et trahit ut sequamur, fideles reddimur."

27—32 [1]). Den Geest Gods van binnen te hebben, is beter dan alle geleerdheid, want Gods Geest blijft Zichzelf altijd gelijk, weerspreekt Zich nooit. „Hoe ongeleerder iemand is in menschelijke uitvindingen, en hoe begeeriger naar de Goddelijke, des te klaarder onderwijst hem de Geest. De meest ongeleerden, als ze maar vroom zijn, verstaan de Schrift het eenvoudigst naar de meening Gods", beter dan doctoren, pausen en conciliën, die met menschenwijsheid rekening nemen [2]). Op dit inwendig Woord van God grondt Zwingli ook het recht van elke vergadering van geloovigen, zooals bij de disputaties te Zurich en te Bern, om over leerstukken en ceremoniën te oordeelen [3]).

Zwingli was in den beginne niet bevreesd, dat dit beginsel tot scheuring, verwarring en dwaling aanleiding

---

[1]) L. c., p. 132: „Qui illo verbo imbuti sunt, verbum quod in concione personat et aures percellit, iudicant: sed interim verbum fidei, quod in mentibus fidelium sedet, a nemine iudicatur."

[2]) *Archeteles*, in de *Opera*, Vol. III, p. 72: „Rustici, an non videtis spiritum dei sibi ubique esse similem eundemque semper? qui et quanto quisque est humanarum inventionum indoctior, divinarum tamen amantior, tanto clarius eum docet .... ut indoctissimi quique, modo pii sint, scripturam iuxta mentem dei quam simplicissime capiant." Verg. ook: *Von klarheit und gewüsse oder unbetrogliche des worts gottes*, in de *Werke*, Bd. I, S. 70 ff. (*Opera*, Vol. I, p. 86 seq.); *Uslegung des I. artikels*, a. a. O., S. 175—179 (p. 195—200); *Archeteles*, in de *Opera*, Vol. III, p. 72 sqq.; *Adversus Hieronymum Emserum antibolon*, l. c., p. 131 seq.; *Ein Antwurt Huldrychen Zwingli's Valentino Compar*, in de *Werke*, Bd. I, I[e] Abth., S. 13—16, b. v. S. 13 f.: „Der alte trüwe landman ist der glöubig, in welches herz gott sin gsatz geschriben hat, und sin gebot in sin gmut gegeben, Hier. XXXI. 33, welcher glöubiger us dem inneren glouben und kunst, die jm gott gegeben hat, den usseren buchstaben bewäret, ob er den waren landrechten, das ist, der waren göttlichen leer glychförmig sye oder nit."

[3]) Verg.: *Handlung der versammlung in der löblichen statt Zürich uf den XXIX. tag jenners .... MDXXIII*, in de *Werke*, Bd. I, S. 122 (*Opera*, Vol. I, p. 146).

zou geven, daar toch de Geest, die in de kerk woonde, tegen verwarring waarborg was[1]). Later bleek echter duidelijk het gevaar van Zwingli's leer in het drijven der Wederdoopers, die zich op onmiddelijke Geestesopenbaringen beriepen, zoodra het letterlijk Schriftwoord niet toereikend was[2]). Zwingli beproeft dit gevaar te keeren, 1e door slechts aan de kerk, niet aan ieder geloovige apart of aan meerdere tezamen het recht van oordeelen over de waarheid toe te kennen[3]), 2e door de uitwendige openbaring in de Schrift als toetssteen der inwendige aan te wijzen[4]), en ten slotte door de noodzakelijkheid van het geordend

---

[1]) *Adv. Hier. Ems. antibolon*, l. c., p. 132: „Neque est periculum, ut in ecclesia confusio fiat: nam si per deum ecclesia congregata est, ibi ipse est in medio eorum; et quotquot fideles sunt, ad unitatem et pacem tendent."

[2]) A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. II, S. 48—51.

[3]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 234: „Söllte es also zugon, dass ein ieder nach sinem letzen kopf anheben möcht, was er wöllt, und die kilchen nit darum fragen, so wurdind mee irrungen werden weder christen. Ein iede kilch soll in den offnen dingen handlen und urteilen, nit einer oder glych hundert besunder, als wir wol ermessen mögind Matth. XVIII. 17, und 1. Cor. XIV. 29, und Phil. III. 16"; a. a. O., S. 259: „Darum söllend die ding mit gemeiner verwillung der kilchen angehebt werden und nit von eim ieden besundren; denn das urteil der gschrift ist nit min, nit din, sunder der kilchen." Verg. ook: *Von dem predigamt*, a. a. O., S. 313, 325.

[4]) *In catabaptistarum strophas elenchus*, in de *Opera*, Vol. III, p. 359: „Quoties enim cunque manifestis scripturae locis huc adiguntur, ut dicendum esset: Cedo, protinus spiritum iactant et scripturam negant. Quasi vero coelestis spiritus scripturae sensum, quae eo solo inspirante scripta est, nesciat, aut sibi ipsi sit alicubi contrarius"; l. c., p. 436; *Epistola Joanni Oecolampadio*, etc., *piissimis verbi ministris apud Basileam*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 390 seq.; vooral: *Amica exegesis ad Martinum Lutherum*, in de *Opera*, Vol. III, p. 550 seq.: „Est ergo quintum indubitatum, spiritus nostri Lydium esse lapidem Scripturam.... Sic si scripturam citra spiritum aut fidem exponas,

predikambt te blijven handhaven [1]). Maar onder dit alles blijft hij erkennen het recht en de bekwaamheid der geloovige gemeente, om over de prediking te oordeelen. En „waarmede, of waaruit zal dan de kerk oordeelen, als zij eens iets hoort, dat zij van te voren nooit gehoord heeft? Antwoord: Uit dien God, die in haar woont. Als God in een mensch is, dan verstaat hij ook, of er tot Gods eer en tot vrede des naasten wordt gesproken, of niet. Daarom zal de paus met al zijne aanhangers geoordeeld worden door de kerk, dat is door degenen, tot wie hij predikt" [2]). De geloovige heeft dus kennis van God, buiten de uitwendige openbaring, hoewel niet zonder controle van die uitwendige openbaring. Hij heeft God, zijn Geest en zijn Woord in het hart.

In de tweede plaats heeft de geloovige zelfkennis, en onderscheidt zich daarin van den ongeloovige, die zichzelf niet kent [3]). Deze zelfkennis hangt nauw samen met de

---

nihil proficies; et contra, si spiritu quidvis tradas quod scripturae non est conforme, confuso fanaticoque stupore omnia miscebis. Scriptura funes, laquei, frena, iugum, nervi sunt; iumentum spiritus"; en *Fründlich verglimpfung und ableinung*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 2 f.

[1]) *Von dem predigamt*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 304—336.

[2]) A. a. O., S. 313: „Sich, womit soll die kilch urteilen oder worus, so sy erst hört, das sy vormals nie gehört hat? Antwurt: Us dem gott, der in jnen wonet. Wo gott in eim menschen ist, da verstat er glych, was zu gottes eer und friden des nächsten geredt wirt oder nit. Darus nun an eim fürgon erlernet wirt, dass der papst sammt allen sinen anhängeren soll von der kilchen geurteilet werden, das ist, von denen, denen er prediget." Verg. over deze quaestie verder: C. Nagel, *Zwingli's Stellung zur Schrift*, Freiburg i. B. und Leipzig 1896, S. 49—55: „Die Schrift und ihre Auslegung"; S. 68—70: „Schrift und Geist"; S. 72—78: „Ausseres und inneres Wort."

[3]) Zie boven, blz. 110—113.

kennisse Gods. „Den menschen kennis van God bijbrengen, is niets anders, dan de menschen tot kennis van zichzelf brengen. Want dat geschiedt tegelijk. Als God zijn licht niet laat schijnen, dan zijn de menschen dwaas, en vervallen zij tot alle misdaden. Waar de mensch zichzelf verwerpt, daar is ware deugd en kennis van God" [1]. Slechts tegenover den heiligen God en zijne wet, leert de mensch zichzelf kennen. Door de wet is de kennis der zonde. Naar aanleiding van Rom. VII. 7, zet Zwingli dit duidelijk uiteen. „De wet heeft zich aan mij geopenbaard, om mij te toonen, dat ik dood was, maar dat ik tot mijn verderf niet begreep, wat dood en leven zijn, en heeft mij in het leven en de onschuld willen herstellen. Dit heeft mij in den dood gebracht, niet door de schuld der wet, maar door mijn eigen schuld" [2].

Evenmin echter als tot kennis van God, is het uitwendige Woord genoegzaam tot kennis van onszelf. Zonder geloof geen waarachtige zelfkennis, en geen geloof zonder de onderwijzing, de inwendige verlichting des Geestes [3].

---

[1]) *Annotationes in Evangelium Lucae*, op Luc. X. 21, in de *Opera*, Vol. VI, tom. I, p. 626: „Cognitionem ergo dei hominibus ingerere, aliud nihil est quam homines in sui ipsorum cognitionem inducere. Haec enim simul fiunt. Ubi deus non illucet, insaniunt homines, et in omnia scelera dilabuntur. Ubi sese abiicit homo, illic verae sunt virtutes et dei cognitio."

[2]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 206: „Lex se mihi exposuit, ut ostenderet me prius mortuum esse, sed perniciose non intelligere, quid mors, quid vita sit, voluitque me vitae et innocentiae restituere. Verum hoc cessit mihi in mortem, non legis, sed meo vitio." Verg. ook: *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 554 f. (*Opera*, Vol. I, p. 567 seq.).

[3]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 170: „Nisi enim fides adsit, qua homo credat omnem vocem a deo prolatam veram esse, tam longe aberit a sui cognitione, quantum inter spiritum carnemque interest." Verg. ook: p. 166.

„Het is een werk alleen van Gods Geest als de mensch zichzelf kent" [1]). Gaat dit geloof in ruimeren zin, het gelooven van God en zijn Woord, aan de zelfkennis vooraf, ter andere zijde is zonder deze zelfkennis geen waar geloof in engeren zin, geen vertrouwen op Christus en door Christus op God mogelijk. „Want als wij geen berouw, geen afschuw en schaamte over onszelf hebben, wordt Christus ons niet heilzaam en dierbaar" [2]). Daarom gaat de prediking van boete en bekeering („poenitentia"), aan de prediking van Christus en der vergeving vooraf, opdat wij door kennis van onszelf Christus noodig zouden hebben [3]). Geen vertrouwen op Christus, en in Hem op God, zonder voorafgaande (en blijvende) boete. Immers „godsvrucht, religie is dit: God ontdekt den mensch aan zichzelf, zoodat hij zijn ongehoorzaamheid, verraad en ellende niet minder kent, dan Adam, waaruit voortkomt, dat hij geheel aangaande zichzelf wanhoopt; maar tegelijk maakt Hij den rijkdom zijner goedertierenheid bekend, zoodat degeen, die reeds aan zichzelf wanhoopte, ziet dat er genade voor hem is bij zijn Schepper en Vader, zoo zeker en bereid, dat hij van Hem, op wiens genade hij steunt, op geenerlei wijze meer kan losgescheurd worden." „Echte vroomheid wordt dan alleen geboren, als de mensch niet alleen denkt dat

---

[1]) L. c., p. 192: „Solius divini spiritus est, ut homo sese cognoscat"; p. 171, 182, 193 seq. Zie ook boven, blz. 112 volg.

[2]) L. c., p. 192: „Nisi nos nostri poeniteat, taedeat, pudeat, Christus nobis.... non fit salutaris, neque pretiosus." Verg. ook: p. 180, 198.

[3]) *Der hirt*, in de *Werke*, Bd. I, S. 639 (*Opera*, Vol. I, p. 667): „Demnach soll er anheben ze predgen, wie Christus hat angehebt, Matth. IV. 17: Bessrend üch! der gstalt ouch der vorlöufer Johannes angehebt hat. Nun bessret sich keiner, der nit weisst, wie bös er ist: darum muss hie der bresten, und demnach das heil gepredget werden.... dann ie so muss der brest erkennt werden, ee einer die arzny anneme."

hem veel ontbreekt, maar ziet, dat hij niets heeft om Gode te behagen." Alle geloovigen zijn het hierin met Oud en Nieuw Testament eens: „dat wij niets hebben, dat Gode niets ontbreekt, en dat door Hem niets wordt geweigerd" [1]).

Deze zelfkennis kan niet slechts wezen eene verstandelijke overtuiging. Alleen een zieke verlangt waarlijk naar den geneesheer; maar ook dan eerst recht, als hij zijne krankheid gevoelt. „Zoo ook, wie een Christen is, gevoelt dat de ziel lijdt van wege den last der zonden; gevoelt daarentegen ook hoe goed zij het heeft, als zij zeker is van de genezing in Christus" [2]). Zwingli wijst er op, dat deze ware poenitentie niets te maken heeft met „die gedwongen én geveinsde smart over de bedreven zonden, en de betaling der prijs, waarop de zonde getaxeerd was door den rechter, d. w. z. door den biechtvader." Deze kerkelijke boetedoening is niets dan huichelarij, voortkomende uit onkunde aangaande zichzelf. De ware zelfkennis brengt den zondaar tot angst, tot wanhoop, zoodat hij als een doodelijk gewonde niets anders dan den zwarten eeuwigen

---

[1]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 175: „Pietas sive religio haec est: Exponit Deus hominem sibi, ut inobedientiam, proditionem, ac miseriam suam non minus agnoscat, quam Adam: quo fit, ut de se penitus desperet, sed simul exponit liberalitatis suae sinus et amplitudinem, ut qui iam apud se desperaverat, videat sibi superesse gratiam apud creatorem parentemque suum tam certam ac paratam, ut ab eo in cuius gratiam nititur, avelli nulla ratione possit." „Germana pietas istic solummodo nascitur, ubi homo non modo deesse sibi multa putat, sed adesse penitus nihil videt quo placere deo possit." „Ut omnis doctrina tam vetus quam nova, omnes pii, aliud nihil canant, quam nobis nihil adesse, deo nihil deesse, ab illo nihil negari." Verg. ook: l. c., p. 194, 214.

[2]) *Commentarius*, l. c., p. 198: „Sic qui Christianus est, sentit, ut mens propter peccatorum onus male habeat; et contra sentit quam bene habeat, quum remedii in Christo certa est. Verg. ook: p. 180.

nacht verwacht [1]). Tegenover den gebiedenden eisch van Gods wet kan hij niet anders dan vertwijfelen, wanhopen, „desperare" [2]).

De aldus beschreven poenitentie is echter niet slechts eene voorbereiding op het geloof, het vertrouwen in Christus. De zonde blijft, en de onderwijzing Gods blijft, de poenitentie dus ook [3]). „Het geheele leven van een Christen is boetedoening; want wanneer zondigen wij niet" [4])? Omdat de zonde standhoudt, is er in het leven des Christens eene voortdurende spanning tusschen kennis van zonde, en vertrouwen op de genade. Tegenover Gods eeuwige wet gevoelen wij ons telkens weder en steeds dieper zondaren, te

---

[1]) L. c., p. 199: „Poenitentiam hactenus putavimus coactum istum simulatumque dolorem de admissis peccatis esse, ac pretii, quanti peccatum aestimatum erat a iudice, id est confessore, dissolutionem.... Quod quid erat, quam hypocrisis? aut aliunde prodiit quam ex ignoratione sui? Nam qui sese ipse cognovit, talem ac tantam malorum lernam vidit, ut non modo cogatur dolere, sed horrere, desperare, emori." Verg. ook: l. c., p. 272.

[2]) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, in de *Werke*, Bd. I, S. 430, 433 (*Opera*, Vol. I, p. 444, 447): *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 550, 555 (p. 561, 568); *Commentarius* in de *Opera*, Vol. III, p. 180 seq., 183, 194, 214, 230: *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 117; *Christianae fidei expositio*, l. c, p. 54.

[3]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 552 (*Opera*, Vol. I, p 564): „Diss emsig zu gott loufen und klagen weert allen lastren mee denn kein andre hut oder gewarsame. Dann gotteshoffnung zeigt alle sünd an, verrat den heimlichen schalk im herzen innen, dass er sich nit für fromm gedar usgeben, macht jn ie mee und mee schamhaft, dass er mit den alten lastren für gott stets kummt. Sich den emsigen nötigen wächter, den glouben!"

[4]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 194: „Est ergo tota Christiani hominis vita poenitentia: quando enim est ut non peccemus?" Verg. ook: *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 193 (*Opera*, Vol. I, p 213): „So werdend sy in jnen selbs, von tag ze tag, minder und gott grösser in jnen."

meer, naarmate wij dichter bij God leven. En dit bewustzijn van zonde drijft ons telkens weder uit tot de genade in Christus [1]).

Behalve deze beide: het kennen, liefhebben en vertrouwen van God, en het kennen en verafschuwen van zichzelf, omvat het geloofsleven, de ware religie en godsvrucht nog iets, dat den geloovige van den ongeloovige onderscheidt, namelijk: de goede werken, het volbrengen van Gods wil.

Van goede werken in den zin der kerkleer, goede werken waardoor wij de zaligheid zouden verdienen, wil Zwingli niet weten. Immers wij blijven zondaren, God eischt volle, Goddelijke gerechtigheid van ons: hoe zouden wij dan ooit behouden worden tenzij door genade, om Christus' verdienste alleen [2])? Wanneer nu echter de tegenwerping gemaakt wordt, dat deze leer lichtvaardige menschen („leves et dissolutos homines") maken moet, die zich om Gods gebod niet veel bekommeren, wetende dat zij toch genade ontvangen, dan komt Zwingli daar met alle kracht tegen op [3]).

---

[1]) Voor het verstand is deze spanning tusschen wet en genade eene tegenstrijdigheid. Doch de geloovige doorleeft het: „Res enim est ac experimentum pietas, non sermo vel scientia", *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 202. Zie ook: *Uslegung des V. art.*, in de *Werke*, Bd. I, S. 191 (*Opera*, Vol. I, p. 211); *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, a. a. O., S. 433 (p. 447); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 551 (p. 562). Verg. over Zwingli's leer van de poenitentia, H. Bavinck, *De Ethiek van Zwingli*, blz. 61—74.

[2]) Zie boven, blz. 123 volg., 145—148.

[3]) *Uslegung des V. art.*, in de *Werke*, Bd. I, S. 187 ff. (*Opera*, Vol. I, p. 208 seq.); *Usl. des XIII art.*, a. a. O., S. 207 (p. 226); *Usl. des XVI. art.*, a. a. O., S. 213 f. (p. 233, seq.); *Usl. des XXII. art.*, a. a. O., S. 311 (p. 326); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O.,

Eerst snijdt hij alle tegenwerping af door te wijzen op den Goddelijken oorsprong van de leer der genade. Niet Zwingli, maar God zelf verkondigt dit Evangelie, en wat van God komt kan immers nooit anders dan goed zijn. „God spreekt aldus: wat bekommer ik mij dan over uw tegenwerping of voorwendsel" [1]). Maar dan weerlegt Zwingli de tegenstanders ook zakelijk, en wel allereerst met Paulus' argument in Rom. III en VI, waaruit wij leeren, „dat niemand bezorgd hoeft te zijn, dat iemand door de genade Gods slechter worden zal, wiens vorst en hersteller Christus is, Joh. I. 17. Allen, die door den hemelschen Vader getrokken worden, zoodat zij zich op het heil en de genade zijns Zoons verlaten, strijden met kracht tegen de zonde, wel wetende, dat zij niet leven kunnen in datgene, waarin zij zoo langen tijd dood gelegen hebben" [2]). Behalve met vele andere getuigenissen der Schrift, staaft Zwingli deze waarheid met Joh. XV. 1—5, waar Christus door de gelijkenis van wijnstok en ranken ons leert, dat alleen uit dien wijnstok Christus vruchten te wachten zijn, uit Hem echter zeker, en dat buiten Hem alle goede werken

---

S. 550 (p. 560 seq.); *Welche ursach gebind ze ufruren*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 381 f.; *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 198, 210; *De providentia dei*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 140.

[1]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 188 (p. 208): „Wirf du herfür, was du willt, us diner fürwitz; es liit nüt daran. das ist die summ des evangelii.... Gott redt das: was bekümmeret mich din gegenwurf oder fürwitz."

[2]) A. a. O, S. 189 (p. 209): „Us den worten Pauli erlernet man dise meinung, dass nieman darf sorg haben, dass ieman ab der gnad gottes ärger werde.... Sunder alle, so vom himmelschen vater gezogen werdend, dass sy sich an das heil und genad sines suns verlassend, die fechtend streng wider die sünd, wüssend wol, dass sy darinnen nit geleben mögend, in dero sy vor so lang tod gelegen sind."

onnut zijn [1]). Bovenal zoekt Zwingli zijne tegenstanders vol gloed en welsprekendheid hiervan te overtuigen, dat, waar God en zijn Geest wonen, onmogelijk de zonde heerschen kan. „In het kort, waar men zich op God verlaat, daar is God; waar God is, daar is ook een ijverig streven naar al wat goed is, Joh. XIV. 15. Waar liefde Gods is (die niets anders is dan het geloof), daar beijvert men zich zijn wil te doen. Waar liefde Gods is, daar is ook de Geest Gods; waar de Geest Gods is, daar ontspringen de deugden, die Paulus Gal. V. 5 opsomt" [2]).

Zwingli ontkent ook, dat deze dingen slechts in theorie zoo zouden zijn. Hij kan naar waarheid getuigen van sommigen, wier namen hij echter niet noemen wil, dat zij treffend toenemen (Gode zij eeuwig lof en dank) in liefde Gods, in vrede met den naaste, in kennis van het Evangelie, in eenvoudigen wandel, in Goddelijke wijsheid, in bijdragen, in hulp aan de armen, in vernedering van den hoogmoed en het vergeven aan de vijanden, in zorg voor de leer van Christus, in zorg voor de gevangenen van Christus, in zorg voor de geheele Christelijke menigte." Scherp voegt hij er aan toe: „En hoewel lichten aansteken, wierooken, offeren (aan de rijke papen), hoererij en dronkenschap hun niet bevalt: zoo bevalt hun toch alles wat Gode welgevallig is" [3]). Dat spreekt trouwens vanzelf. Een goede

---

[1]) A. a. O., S. 192 (p. 212).

[2]) A. a. O., S. 192 (p. 213): „Schlecht, wo man in gott sich verlasst, da ist gott; wo gott ist, da ist ouch ängstliger flyss alles guten.... Wo gottes liebe ist (die aber nüt anders ist denn der gloub....), da flysst man sich sines willens. Wo gottes liebe ist, da ist ouch der geist gottes; wo der geist gottes ist, da entspringend dise tugenden herfür, die Paulus Gal. V. 5, zält."

[3]) A. a O., S. 193 (p. 213): „Daby ich warlich sagen mag von vilen, dero namen ich gern geschwyg,.... dass sy treffenlich zunemind (gott sye

boom kan niet anders dan goede vrucht voortbrengen [1]).

De geloovige verlustigt zich in Gods wet, in stede van er voor te schrikken. Hij is vrij van de wet, en dat in dubbelen zin. In de eerste plaats is de verdoemenis der wet van hem weggenomen, door de genade van Christus, Gal. II. 19 [2]). Maar in de tweede plaats heeft de geloovige Gods wet niet meer noodig. „Als wij ons geheel en al op God verlaten, dan behoeven wij geen wet meer. Want daar is God zelf, die ons leidt, en evenals God geen gebod behoeft, zoo ook hij niet, in wien God woont: want God leidt hem. Want waar Gods Geest is, daar is vrijheid, 2. Cor. III. 17. Vrij en blijmoedig werkt hij alles wat een Christenmensch past" [3]). De Geest Gods die in den geloovige woont, maakt hem inwendig Gods wil bekend, en maakt hem tegelijkertijd gewillig en begeerig om de goede geboden Gods te vol-

---

ewig lob und dank!) in liebe gottes.... Und obschon zünslen, röuken, opferen (den rychen pfaffen sag ich) bladergebet, vigilien, hülen, messenklang, tempelschyn, kappenzipfel der theologen, der münchen kutten und farben, der pfaffen wolgestalte röck, hury und trunkenheit, bretspil und junkherrschaft jnen nit gefallt: so gefallt doch jnen alles das gottgefällig ist."

1) *Uslegung des XX. artikels*, a. a. O., S. 276 (p. 295); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 551 f. (p. 562 seq.); S. 556 f. (p. 570 seq.); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 284.

2) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 556 (*Opera*, Vol. I, p. 569 seq.): „Und so wir gar in gott gelassen sind, so dörfend wir keines gsatzes mee. Dann da ist gott selbs, der uns fürt; und wie gott keines gsatzes bedarf, also, in welchem gott wonet, der bedarf ouch keines gsatzes: denn gott furet jn. Denn, wo gottes geist ist, da ist fryheit, 2. Cor. III. 17.... Er würkt aber fry und frölich alle ding, die eim christenmenschen zustond."

3) *Uslegung des XVI. artikels*, a. a. O., S. 212 (p. 231 seq.); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 555 f. (p. 568 seq.); *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 205.

brengen, zoodat het uitwendige gebod eigenlijk niet meer noodig is [1]). De God die in hen woont, is hun gebod, gelijk Hij, zooals wij zagen, hen ook in staat stelt om uit kracht van het inwendige Woord het uitwendige te onderscheiden en te beoordeelen. Natuurlijk geldt ook hier, dat het uitwendige Woord steeds de toetssteen moet blijven van het inwendige [2]). Zwingli's bedoeling is deze, dat Gods wil voor den geloovige niet meer is een van buiten af opgelegd hard gebod, maar de wil van zijn God, dien hij liefheeft met al wat het Zijne is, wiens Geest in hem woont, wiens wil in zijn hart geschreven staat. Daarom hoeft niemand bevreesd te zijn, dat de genade den mensch lichtvaardig zal maken. „De vervulling der wet is de liefde. Die liefheeft doet alles vrijwillig, ook het zwaarste." Die God liefheeft „doet uit liefde wat Gode welgevallig is" [3]). De liefde tot God kan evenmin werkeloos zijn, als de ontuchtige vleeschelijke liefde [4]). Die kin-

---

[1]) *Usl. des XVI. art.*, a. a. O., S. 212 (p. 232), S. 214 (p. 234): „Also ist der, so im evangelio gefryet wirt, under dheinem gesatz, sunder der geist gottes, der jn in erkanntnuss evangelischer fryheit gefurt hat, der ist sin schnur; der macht jn lustig zu allem, das gott will, und das jm geboten oder verboten wirt, bekränkt jn nit: dann der geist gottes, der jn zevor schon ankuchet hat, der zeigt jm an, was gott welle; und so bald er sicht, was gott will, so fröwt jn das selb, ob es glych wider sin fleisch ist." Verg. ook: *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 205; *Ein antwurt Huldrychen Zwingli's Valentino Compar*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 13 f.

[2]) Zie boven, blz. 170—173.

[3]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 205: „Qui amat, libere omnia facit, etiam gravissima.... Absolutio enim legis est charitas."

[4]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 552 (*Opera*, Vol. I, p. 565): „Denn das ist kurz: wo die liebe gottes ist, da ist sy als wenig ungethon als ouch die unzüchtig lyblich liebe."

deren Gods zijn, begeeren als kinderen huns Vaders te leven [1]).

Bovendien, hoe zou het mogelijk zijn, dat iemand die waarlijk den angst, de wanhoop en de vertwijfeling over de zonde gekend heeft, zich weder in de zonde zou verlustigen en weder in de zonde zou gaan leven. „Wie zijn been gebroken heeft, en een goeden dokter gevonden, die zijn gebroken lid weer herstelde, zal toch niet zoo bij zichzelf redeneeren: ge zijt gelukkig, dat ge zulk een geneesheer gevonden hebt, ge moet maar dikwijls uw been breken" [2]). Neen, de poenitentie, de smart over de zonde is zoo vreeselijk, dat niemand er naar terug verlangt [3]). Dwaas daarom, die denkt, dat het geloof in de genade tot verslapping in den strijd tegen de zonde zou lijden. „Er is geen ijveriger

---

Verg. ook: *Quaestiones de Sacramento baptismi*, in de *Opera*, Vol. III, p. 582; *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 134.

1) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 550 (*Opera*, Vol. I, p. 561): „Sind sy nun sün gottes, so werdend sy die art der sünen haben; die flyssend sich des willens jres vaters, nachdem sy widrum us der ungnad zu gnad kummen sind." Zie ook: a. a. O., S. 551, 556 (p. 562, 569).

2) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 198 seq.: „Qui crus fregit et medicum nactus est felicem, qui deluxatum membrum recte restituit, non sic cogitat: Beatus es quod talem invenisti medicum, crebro crus franges.... Sensit enim quantus sit dolor fractum redintegrari.... Sic qui ad hunc modum exultant, quum Christum audiunt pro omnium commissis solvisse: Peccabimus: nam gratis omnia condonantur per Christum, nunquam senserunt peccati dolorem. Nam si sensissent unquam, omni studio caverent, ne qua fieret, ut reciderent."

3) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 550 (*Opera*, Vol. I, p. 561): „So ich vorhin in den sünden so verzwyflet gestanden bin, warum wollt ich mee darin wandlen? So ich fro bin, dass ich us dem kat gelupft und gewäschen bin, warum wollt ich mich widrum daryn werfen?"

wachter die u voor de zonde bewaart, dan het geloof" [1]). „Want het is even zeker dat goede werken volgen waar geloof is, als dat een kachel warmte verspreidt wanneer zij brandt" [2]). Wel worden de geloovigen niet heilig in dit leven; maar „ofschoon wij ons nog ver van de volkomenheid weten, bevinden wij toch, dat in ons de maat van het goede wast naar de mate des geloofs en des vertrouwens in Christus" [3]). Hoe meer geloof dus, des te meer goede werken. „De poenitentie, de boete is dan ook niet slechts kennis en verloochening van zichzelf, maar tevens ook waakzaamheid, dat ge niet terugvalt in hetgeen ge veroordeeld hebt" [4]). Ook bij zijne definitie van wat nu eigenlijk ware godsvrucht, ware religie is, neemt Zwingli met deze dingen rekening, als hij zegt: „De Christelijke godsdienst is niets anders dan vaste hoop op God door Christus Jezus, en een onschuldig leven, naar het voorbeeld van Christus gevormd, voor zooverre Hij het zelf

---

[1]) L. c., p. 213 seq.: „Nullus ergo tam diligens custos est, qui caveat ne pecces, quam fides." Zie ook: *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 552 (*Opera*, Vol. 1, p. 564): „Der wächter hut und manet stets on underlass."

[2]) *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 124: „Est enim tam certum, ubi fides est, ibi bona sequi opera, quam certum est calorem diffundere fornacem quum igni incensa est." Zie ook: *Christianae fidei expositio*, l. c., p. 62 seq..

[3]) *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 556 (*Opera*, Vol. I, p. 569): „Und ob wir uns glych noch fer von der vollkummenheit wüssend: befindend wir doch eigenlich, dass in uns die mass des guten wachst nach der mass des gloubens und verlassens in Christum."

[4]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 201: „Patet ergo poenitentiam esse non modo cognitionem sui et abnegationem, sed abnegati custodiam quoque.... quodque poenitentia custodia est, ne in ea recidas quae damnavisti."

geeft" [1]). Ja, het doel der verlossing van den mensch is de onschuld („innocentia") zelf, die alleen langs den weg der verlossing kon tot stand komen. „De ware vroomheid is niets anders, dan uit liefde en vreeze Gods bewaarde onschuld" [2]). „Het Christelijk leven is onschuld" [3]).

Krachtig treedt Zwingli dan ook op tegen de praktijk van vele Wederdoopers, die de verantwoordelijkheid van allerlei zonde poogden te ontgaan door te zeggen: Ik ben geestelijk, en heb met het oude vleesch en zijne handelingen niets meer te maken. Met verontwaardiging keert Zwingli zich van zulk een Christendom af. „Welk zwijn uit de school van Epicurus heeft ooit zoo geredeneerd" [4]).

Niet minder krachtig echter verzet hij zich tegen de leer van een deel der Wederdoopers, dat een mensch in dit leven volmaakt kan worden, en „dat niemand zich mag laten doopen, tenzij hij weet, zonder zonde te kunnen

---

1) L. c., p. 201: „Christiana religio nihil aliud est quam firma spes in deum per Christum Jesum, et innocens vita, ad exemplum Christi, quoad ipse donat, expressa." Verg. ook: l. c., p. 237, 240, 324 seq. (waar Zwingli de ware religie definieert als „fides et innocentia"); *Christianae fidei expositio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 47 seq.; *Epistola Ioanni Oecolampadio .... verbi ministris apud Basileam*, in de *Opera*, Vol. VII, p. 390; *Der hirt*, in de *Werke*, Bd. I, S. 640 (*Opera*, Vol. I, p. 668): „Denn das ist gwüss, wo man schon klug von gott redt, und das leben nach jm nit gestaltet wirt, dass es nun ein glychsnery ist."

2) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 240: „(Vera pietas) nihil aliud est, quam ex amore timoreque dei servata innocentia."

3) L. c., p. 285: „Vita Christiana innocentia est."

4) *In catabaptistarum strophas elenchus*, in de *Opera*, Vol. III, p. 360 seq.: „In quocunque (vitio) tandem deprehendantur, non alia ratione occurrunt, quam: Non peccavi: neque enim amplius in carne sum, sed in spiritu, carni mortuus sum, et caro mihi." „Quis de Epicuri schola porcus sic unquam philosophatus est?" Verg. ook: p. 384; *Welche ursach gebind ze ufruren*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 380 f. Zie verder: A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. II, S. 210.

leven. Zoo maken zij God tot een leugenaar, en voeren de gerechtigheid der wet weder in" [1]). „Openlijk leeren zij dat er geene zaligheid is, dan door de werken der gerechtigheid", doen alzoo het werk van Christus te niet, die van den Vader gezonden is om onze gerechtigheid te zijn, en voeren de oude monnikenleer weder in [2]).

Zwingli handhaaft alzoo, bij alle aandringen op een heilig leven, dat het ook voor den geloovige onmogelijk is rechtvaardig voor God te worden, dan alleen in de gerechtigheid en verzoening van Christus.

Immers even zeker als het is, dat de geloovige niet anders kan dan naar gerechtigheid jagen, even zeker is het ook, dat hij nog zondig vleesch ronddraagt en dat de erfkrankheid nog in hem woont, waaruit slechts zonde en vijandschap tegen God kan voortkomen. „Zoolang wij in dezen tijd leven, zijn wij niet zonder de erfkrankheid; wij zijn dus ten allen tijde dood. Als wij echter Christus in ons hebben door het geloof, dan leeft in Christus onze geest, die anders dood was" [3]). Uit het vleesch toch, hoeveel te

---

[1]) *Vom touf, vom widertouf und vom kindertouf*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 245: „Hie sprechend die touflöugner, der touf syg ein sölch zeichen, dass es nieman nemen sölle, er wüsse denn, dass er one sünd leben mög. Die machend gott lugenhaft, furend die glychsnery der grechtigkeit des gsatzes widerum heryn." Zie ook S. 246, 258.

[2]) *In catabaptistarum strophas elenchus*, in de *Opera*, Vol. III, p. 371: „Palam docetis felicitatem nulli posse contingere nisi per iustitiae opera. Ideo exinaniendus est vobis Christus, quem pater in hoc misit ut pro desperatis hostia fieret. Hac hostia vos minime opus habetis: fiditis enim iustitiae vestrae." Zie ook p. 372, 400: „Sumunt enim sibi stolidi homines, quod olim monachi, videlicet se esse in statu perfectionis." Verg. verder: A. Baur, *Zwingli's Theologie*, Bd. II, S. 141 f.

[3]) *Uslegung des VII. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 196 f. (*Opera*, Vol. I, p. 217): „Dann die wyl wir in disem zyt lebend, sind wir nit unbresthaft; desshalb wir allzyt tod. So wir aber Christum in uns

meer uit het bedorven vleesch, kan nooit iets goeds voortkomen [1]). Als dan ook God den mensch laat aanzeggen, dat „Christen zijn niets anders is dan een nieuwe mensch, een nieuw schepsel zijn", en Johannes de Dooper moet prediken: „bekeert u", dan is dit niet omdat de mensch door bekeering en vernieuwing des levens rechtvaardig voor God kan worden, maar opdat de mensch zichzelf nauwkeurig onderzoekende tot vertwijfeling aangaande eigene gerechtigheid zou komen. En als dit geschiedt, wijst Johannes op Christus als Dengene, die met den Heiligen Geest en met vuur zoude doopen, en alzoo zalig maken. „Met den Heiligen Geest doopen" is echter niet dit, dat Christus den zondaar heilig leert leven. Neen, „het is niets anders, dan dat Christus ons zijnen Geest geeft, die onze harten verlicht en trekt, zoodat wij op Hem vertrouwen, op Hem steunen, die de Zone Gods is, die ons gezonden is, wiens broeders wij zijn, en dat wij op zijne genade, niet op onze verdiensten bouwen." „Het geheele leven des Christens is bekeering, want wanneer zondigen wij niet" [2])?

---

habend mit rechtem vertruwtem herzen und gloubend in jn: so lebt unser geist in Christo. der sunst tod wäre."

[1]) Zie boven, blz. 92—95. Verder: *Uslegung des V. art.*, in de *Werke*, Bd. I, S. 191 (*Opera*, Vol. I, p. 211): „So muss ie syn, dass alle, die in den lyben wonend, die in sünden empfangen sind, all die wyl sy lebend, erlyden mussend, dass der lychnam sin natur behalte, wie das wasser. mit dem wyn vermischt, ouch strytet sin natur ze behalten."

[2]) *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 192 sqq.: „Ostendit ergo Joannes vitam nostram talem esse, ut emendatione opus habeat: quamvis ubi emendaverimus, apud nos haud inveniamus quo salvos fore sperare possimus. Remittit igitur ad Christum Joannes, eum esse dicens, in quo salutem gratuito etiam inveniamus." „Est ergo tota Christiani hominis vita poenitentia: quando enim est ut non peccemus?"

Hij wil het goede doen, maar het kwade ligt hem bij [1]). Hij blinkt uit door allerlei deugden; en „toch vertoonen zich bij hem de gewone gevolgen der verdorven natuur, zoodat hij in dit leven nooit zonder zonde is" [2]). Hij heeft wel een vernieuwde trouwe ziel, maar tegelijk een doodelijk zondig vleesch. En omdat deze beide tegenstrijdige beginselen in den geloovige blijven, zoolang hij op aarde leeft, is er in hem een voortdurende strijd, „een hevige en zware krijg tusschen geest en vleesch", waarvan Paulus uit eigen ervaring spreekt, vooral in Rom. VII [3]).

De groote vraag, waarop het met betrekking tot den strijd tusschen vleesch en geest, tusschen den ouden en den nieuwen mensch [4]), voor ons aankomt, is deze: Wat verstaat Zwingli onder den ouden mensch, het vleesch,

---

[1]) *In epistolam ad Romanos annotationes*, op Rom. VII, in de *Opera*, Vol. VI, tom. II, p. 97—101.

[2]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 193 (*Opera*, Vol. I, p. 213): „Und gegnend jnen daby nüt dess minder die gmeinen zufäll der bresthaften natur, also dass sy, diewyl sy lebend, nit one sünd sind."

[3]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 191 (*Opera*, Vol. I, p. 211 seq.): „Und so sy aber.... jren bresten erkennend und in jnen selbs trost und erlösung nit findend, wirt jnen der treffenlich stryt geboren, den Paulus Rom. VII. von jm selbs vergicht"; *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 552 (p. 564); *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 207 seq., 324: „Hinc carnis et spiritus perpetua ista pugna, quae quamdiu non sumus quo tendimus, nunquam remittit"; *De peccato originali declaratio*, in de *Opera*, Vol. III, p. 632; *De providentia dei anamnema*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 99 seq. (strijd tusschen lichaam en ziel, zie boven, blz. 23 vlgg.); *In epistolam ad Romanos annotationes*, op Rom. VII, in de *Opera*, Vol. VI, tom II, p. 100 seq.

[4]) *Commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 207 seq.: „Hinc ascendimus a lege et vetere homine ad veterem hominem et novum, fecique ex uno homine duos."

en wat verstaat hij onder den nieuwen mensch, den geest; m.a.w.: In hoeverre is volgens Zwingli de geloovige vernieuwd, het bederf door de zonde in hem hersteld, in hoeverre niet? Bij de beantwoording van deze vraag openbaart zich vanzelf weder de reeds meermalen besproken drieërlei beschouwing aangaande het wezen en de samenstelling des menschen.

Eerst willen wij vragen: wat is de oude mensch? Wij kunnen hier terugwijzen op het vroeger uiteengezette aangaande Zwingli's opvatting van „het vleesch" [1]). Immers de oude mensch valt samen met „het vleesch". Dat verzondigde (of in zichzelf zondige) vleesch deelt niet in de herstelling. Het behoudt zijn eigen Gode vijandige natuur, kan niet anders dan Gods gebod overtreden, en alzoo strijden tegen het nieuwe in den mensch, dat Gods gebod wil volbrengen. Het lichaam des menschen is geheel vleesch, dus geheel aan den dienst der zonde verknocht. De vraag is echter of „het vleesch" geheel met „het lichaam" samenvalt. Dan zou het lichaam de oude mensch zijn, en de ziel de nieuwe mensch. Wij hebben gezien, dat dit inderdaad in sommige van Zwingli's geschriften geleerd wordt. Doch wij zagen ook dat er eene andere strooming is bij Zwingli, waarin de geheele mensch naar ziel en lichaam door de zonde bevangen wordt voorgesteld. Zoo vonden wij het in de „Uslegen", die om de duidelijkheid in dezen, als ook om de eenheid van gedachte in allen deele, een éénige plaats in Zwingli's geschriften innemen. Volgens dit werk immers bestond de val des menschen hierin, dat hij den Geest Gods verwierp, die in hem woonde, zoodat er niets dan vleesch overbleef. Want in zichzelf is de geheele mensch, zoowel ziel als

---

[1]) Zie boven, blz. 16—34, 92—95.

lichaam, „vleesch" ook vóór den val. En daarover is Zwingli het in al zijne geschriften eens, dat het vleesch niets nut, maar „eigenlievend en God verachtend" is.

In overeenstemming hiermede nu is in de „Uslegen" bij den geloovige de oude mensch niets dan de geheele mensch, zoowel ziel als lichaam. Daaruit kan geen goed geboren worden. „Wat uit vleesch geboren is, zegt Christus, Joh. III. 6, dat is vleesch. Wij zouden dus niet zorgvuldig waken tegen de zonde, als ons de Geest Gods niet tot die zorg aanspoorde. Want de zorg waarmede gij tegen de zonde waakt, is niet de uwe, maar des Geestes Gods" [1]). Het nieuwe in den mensch, waaruit goeds geboren wordt, is dus eigelijk de Heilige Geest Gods, die door den val uit den mensch geweken was, doch nu door Gods genade in den geloovige is wedergekeerd. Het sterkste wapen tegen degenen die smaden, dat de leer der genade lichtvaardige menschen maken zoude, is in de „Uslegen" dan ook de telkens herhaalde stelling: Waar Gods Geest woont, daar kan de zonde niet heerschen. Want God is de bron niet van de zonde, maar van alle goeds [2]). Waar God niet is, daar is dus ook geen geloof, daar heerscht het vleesch [3]). Maar

---

[1]) *Uslegung des V. artikels*, in de *Werke*, Bd. I, S. 189 (*Opera*, Vol. I, S. 209): „Dass die sorg, die du für d'sünd hast, nit din ist, sunder des geists gottes.... Was nun us dem fleisch ist geborn, spricht Christus Joh. III. 6, das ist fleisch. Desshalb wir nit sorgfältig wärind von der sünd wegen, wenn uns nit zu der sorg der geist gottes reizte."

[2]) *Uslegung des V. art.*, a. a. O., S. 189, 192 (p. 209, 212 seq.): „Wo der geist gottes ist, da werdend gute werk nit underlassen: dann wie der ein ewig wärends gut ist, und alles guten ein ursach und bewegnuss: also, wo er ist, wirt alle ding zu guter wirkung ufgerüst und bewegt" (zie ook het citaat boven, blz. 180); S. 193 (p. 213): „Wo gott ist, da kummt nüt arges harus."

[3]) A. a. O., S. 190 (p. 210): „Wo mann gottes los ist und on, da herrschet das fleisch und wyst die bresthaftige anfechtung."

waar God met zijn Geest woont, daar is kennis en volbrenging van Gods gebod [1]). Dit volbrengen van Gods gebod mag de geloovige niet aan zichzelf toeschrijven. Het is een werk van God, van Christus, van den Heiligen Geest. Zonder Christus kunnen wij niets doen, Joh. XV. 4. In God leven wij, bewegen wij ons, en zijn wij, Hand. XVII. 28. Het is God, die in ons werkt het willen en het volbrengen naar zijn welbehagen, Filipp. II. 13. „Zoo is de Geest Gods een leidsman van ons willen en volbrengen, van onze werken" [2]). „De Geest Gods, die het geloof in u gewerkt heeft, zal u niet ledig laten gaan, maar de werken doen liefhebben, die Gode behagen, en dan schrijft gij die werken niet aan uzelf toe: want gij hebt wel gezien, dat gij ze vroeger niet doen kondt; maar gij zult ze alleen Gode toeschrijven, en uw eigen werk als een stank en modder verwerpen, en eindelijk uit eigen bevinding leeren, dat het goede niet uit u is" [3]).

Dit is niet zoo op te vatten, alsof de Geest den mensch, in zichzelf onbekwaam, zoo verandert, dat hij nu bekwaam wordt om zelfstandig het goede te doen. Neen, ook de geloovige blijft daartoe onbekwaam in zijne eigene krachten. Maar zijn geloof is geheele afhankelijkheid van God, een

---

[1]) *Usl. des XVI. art.*, a. a. O., S. 218, (p. 238); *Usl. des XIX. art.*, a. a. O., S. 262 (p. 282).

[2]) *Usl. des IX. art.*, a. a. O., S. 203 (p. 222): „Sich den geist gottes ein furer syn unsers willens und vollbringens, unserer werken."

[3]) *Usl. des XVI art.*, a. a. O., S. 218 (p. 238 seq.): „Ietz wirt dich der geist gottes, der das in dir gewürket hat, niemeer mussig lassen gon, und wirt dir die werk lieben, die gott gefallend, und wirst du die werk nit dir zuschryben: denn du hast wol gsehen, dass du sy vorhin nit thun mochtest, sunder du wirst sy allein gott zurechnen, und din werk als ein gstank und kat verwerfen, und endlich mit dinem eignen empfinden erlernen, dass das gut din nit ist."

geheel zich verlaten op God, op zijne genade en kracht. Nu vervult God ook zijn kracht in hem. De Geest Gods volbrengt het goede in hem, anders was het niet goed. „Zijn der heiligen werken goed, dan zijn het niet hunne werken; want van de menschen komt niets goeds. Komt er echter goeds van eenig mensch, dan is het niet zijn, maar Gods werk" [1]. Immers het is voor Zwingli een axioma: „Alle goeds moet uit God zijn; wat wij uitvinden is dwaas en ijdel" [2]. Ook uit de leer der Goddelijke voorzienigheid, reeds in de „Uslegen" beleden [3], trekt Zwingli de conclusie, dat alle goeds in den mensch Gods werk is, dat de mensch slechts als instrument in Gods hand het goede doet. „Heeft God u tot een goeden boom gemaakt, zoo draagt gij goede vrucht, want de Geest Gods, die hem (den boom) goed gemaakt heeft, beweegt hem tot goede werken; daarom kan zijn leven niet anders zijn dan een ijverig werk Gods. En daar het Gods natuur is, alle ding te verordenen en te leiden, erkent de geloovige dat hij een instrument en gereedschap Gods is waardoor God werkt; en schrijft zichzelf niets toe, maar weet dat hijzelf en alle werk Godes zijn" [4].

---

1) *Usl. des XX. art.*, a. a. O., S. 274 (p. 293): „Dann sind jre werk gut, so mussend sy nit jro syn: dann von dem menschen kummt nüt guts. Kummt aber (als wir wänend) guts vom menschen, so ist es nit sin, sunder gottes." Verg. ook: *Usl. des XXII. art.*, a. a. O., S. 306 (p. 321).

2) *Uslegung des X. art.*, a. a. O., S. 203 (p. 222): „Dann ie alles gut muss us gott syn.... Widrum, was wir erfindend ist närrisch und ytel." Zie verder boven, blz. 67.

3) Zie boven, blz. 67 vlgg.

4) *Usl. des XX. art.*, a. a. O., S. 276 (p. 295): „Denn der geist gottes, der jn gut hat gemacht, bewegt jn zu guten werken; und ist sin leben nüt anders dann ein emsig werk gottes. Und wie gottes natur ist, alle ding ze verordnen und wysen: also erkennt sich der glöubig

Zwingli schrijft dus in de „Uslegen" het goede dat door den geloovige wordt gedaan, niet toe aan den geloovige zelf, maar direct aan God en zijnen Geest. Wel is de geloovige van een kwaden tot een goeden boom herschapen, die dus ook goede vruchten voortbrengt. Maar die boom is niet daarom goed, dat hij gedeeltelijk of geheel zelf goed is, maar omdat de Heilige Geest zich in hem woning gemaakt heeft, hem geheel doorstroomt, leidt en vruchten doet dragen. Trekt de Geest zich terug, dan blijft er slechts een kwade, geheel en al vleeschelijke mensch over; keert de Geest weder, dan is daardoor de boom goed, en draagt vrucht. Wij zagen reeds, dat het zoo ook vóór den val was. De val was juist het verwerpen van den Heiligen Geest, het willen staan in eigen kracht, en de zondedood was juist het gemis van Gods Geest, zonder welken er niets dan dood en onmacht in den mensch overblijft [1]). De geloovige daarentegen is levend, doordat God met zijnen Geest weder in hem woont en werkt.

De tegenstelling tusschen vleesch en geest, tusschen lichaam en ziel schijnt in dit verband niet veel gewicht in de schaal te leggen. Toch tasten wij in alles Zwingli's overtuiging, dat het lichaam de eigenlijke haard der zonde is, het vleesch bij uitnemendheid, onbekwaam tot eenig goed. De Heilige Geest bewoont, bekwaamt en bestuurt de ziel des geloovigen, en van daar uit regeert Hij ook het lichaam,

---

ein instrument und gschirr syn durch das gott würkt." Zie ook: a. a. O., S. 279 f.: „Disen ynzug von der fürsichtigheit gottes hab ich darum gethon, dass man erlerne, dass gott alles das würke in uns, das gut ist; und wir würkends nit, sunder sind nüt anders dann instrument und handgeschirr, durch die gott würkt: denn us jm und durch jn und in jm sind alle ding."

[1]) Zie boven, blz. 47—52, 87 vlgg.

dat zijn eigen natuur blijft volgen. Hoewel meer in strijd dan in overeenstemming met het geheel, vergelijkt dan ook Zwingli in de „Uitlegging van het Ve artikel" den mensch bij een bal, samengesteld uit leem en was, of bij een mengsel van wijn en water, waarbij elk der bestanddeelen steeds zijn natuur behoudt [1]), en voegt er dan aan toe: „Zoo ondervinden wij, dat, zoolang de mensch leeft, die twee dingen (lijf en ziel) met elkander strijden. Want de geest begeert tegen het vleesch en het vleesch tegen den geest, zoodat wij niet datgene kunnen doen, wat wij begeeren, Gal. V. 17" [2]). Naar aanleiding van Rom. VII stelt hij dan ook de wet der zonde tegenover de wet des geestes, des gemoeds, van God verlicht en geleerd, terwijl het lichaam tegen de wet des geestes strijd voert [3]). Het is de levendgemaakte ziel, die gelooft, naar God uitgaat, en Gods woord en wet liefheeft. Het lichaam kan daar geen deel aan hebben. De ziel echter leeft en gelooft slechts door de inwoning en voortdurende werking des Geestes, zonder welke ook zij dood en vleeschelijk is.

In de „Uslegen" is dus de Heilige Geest het nieuwe levensbeginsel in den weder levendgemaakten mensch, uit welk levensbeginsel alleen, bij voortduring zijn geloof, zijne liefde tot God en zijne goede werken voortspruiten.

---

[1]) Zie boven, blz. 26.

[2]) *Usl. des V. art.*, a.a.O., S. 191 (p. 211): „Also empfindend wir, dass, diewyl der mensch lebt, die zwey ding mit einander strytend. Dann der geist begert wider das fleisch, und das fleisch wider den geist, dass wir nit glych das thun mögend, dass wir begerend Gal. V. 17. So muss ie syn, dass alle, die in den lyben wonend, die in sünden empfangen sind, all die wyl sy lebend, erlyden mussend dass der lychnam sin natur behalte."

[3]) A.a.O., S. 191 (p. 212).

Zoo absoluut als in de „Uslegen" stelt Zwingli later niet meer den Heiligen Geest als het eenig nieuwe levensbeginsel in den mensch. De Geest Gods blijft de werkmeester van alle nieuw leven, gelijk wij zagen [1]), en Zwingli drukt zich nog vaak uit op eene wijze, die sterk aan de „Uslegen" herinnert [2]). Dat de leer der genade geen lichtvaardige menschen maakt, blijft hij hiermede staven, „dat, waar God is, steeds het goede vermeerdert en wast" [3]). Ook vinden wij telkens terug, dat de geloovige het goede in zich niet aan zichzelven, maar Gode dankt [4]). Ten slotte is zelfs de mensch niets dan doorgangspunt van Gods werkzaamheid, een instrument in Gods hand, zoowel als hij goed als wanneer hij kwaad doet [5]). Maar toch treedt na de „Uslegen" de Heilige Geest terug als het éénig levensbeginsel, om voor een, hoewel door den Heiligen Geest gewerkt, toch zelfstandig nieuw levensbeginsel in den mensch zelf plaats te maken. Wanneer wij na de „Uslegen" Zwingli's „Kurze christenliche ynleitung" lezen, treft het ons reeds,

---

1) Zie boven blz. 150—153.

2) B. v.: *De vera et falsa religione commentarius*, in de *Opera*, Vol. III, p. 207, waar de strijd (Rom. VII) schijnt te gaan tusschen den Heiligen Geest en het zondige vleesch, d. w. z. den geheelen naar ziel en lichaam bedorven mensch.

3) B.v.: *Ein kurze christenliche ynleitung*, in de *Werke*, Bd. I, S. 550 f. (*Opera*, Vol. I, p. 562): „Wo gott ist, da ist alle arbeit, wie man von den sünden kumme"; S. 552 (p. 564): „Der glöubig ist us dem geist gottes glöubig; wo nun gott ist, da wirt immerdar gutes gemeeret und wachst."

4) *Von göttlicher und menschlicher gerechtigheit*, in de *Werke*, Bd. I, S. 432 (*Opera*, Vol. I, p. 445); *Ein kurze christenliche ynleitung*, a. a. O., S. 556 (p. 570); *Archeteles*, in de *Opera*, Vol. III, p. 66; *Commentarius*, l. c., p. 139, 172, 283, 285 seq.; *De providentia dei*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 118, 124.

5) Zie boven, blz. 114—117.

dat aan den Heiligen Geest niet meer zulk eene beteekenis wordt toegekend, hoewel hier nog niet van een zelfstandig nieuw leven wordt gewaagd.

In den „Commentarius" echter is de verandering van inzicht een voldongen feit. Wij vonden in dit geschrift de voorstelling, dat de mensch met eene goede, reine ziel geschapen was, maar dat door den val deze ziel was bedorven en „vleesch" geworden [1]). In overeenstemming hiermede nu leert Zwingli dat de oude mensch in den geloovige het verzondigde lichaam is, dat geheel vleeschelijk blijft en waarin de erfkrankheid woont en heerscht. De nieuwe mensch daarentegen is de door God alzoo herstelde, vernieuwde ziel, dat zij niet meer vleeschelijk is maar geestelijk, Gode toegewijd.

Zeer karakteristiek komt dit uit in de wijze waarop Zwingli in den Commentaar antwoordt op de bedenking, dat de genade lichtvaardige menschen („leves ac dissolutos homines") zou maken. In de „Uslegen" antwoordde hij: Waar de Heilige Geest woont, daar doet Hij goede werken. In den Commentaar [2]): „Die in Christus gelooven, zijn nieuwe menschen gemaakt. Op welke wijze? Hebben ze het vroegere lichaam afgelegd, en een nieuw aangedaan? Volstrekt niet, het vroegere lichaam blijft. Blijft dus ook de erfziekte? Zeker.

[1]) Zie boven, blz. 91 volg.

[2]) L. c., p. 210: „Qui Christo fidunt, novi homines facti sunt. Quomodo? an posito pristino corpore novum induere corpus? Minime, sed manet pristinum corpus. Manet ergo hereditarius simul morbus? Manet. Quid ergo est quod in ea instauratur? Mens..... Quum igitur per illuminationem coelestis gratiae mens deum agnoscit, iam novus homo factus est..... Qui prius omne consilium advertebat, ut sibi bene esset, nulla honesti aut dei habita ratione, iam ad hoc unum intentus est, ut nihil pristinae consuetudinis servet, sic vero se ad dei voluntatem formet, ut nusquam offendat."

Maar wat is het dan, dat in hem vernieuwd wordt? De ziel." Die vernieuwde ziel kent God, kent en wantrouwt zichzelf, vertrouwt alleen op God, en begeert nu slechts één ding: naar Gods wil te leven. Door een beeld maakt Zwingli zijne meening nog duidelijker. „Wij menschen zijn als wilde vruchtboomen, die als wij door Goddelijke leering worden onderwezen, in nieuwe aarde worden overgeplant." Maar dat is niet voldoende. Zoo kunnen wij nog geen goede vruchten dragen. Wij moeten niet slechts overgeplant worden. „De top (van den wilden boom) moet afgehouwen worden, dat wil zeggen: eigen gevoelen, wijsheid, overlegging en raad moeten te niet gedaan worden, en in de plaats daarvan moeten hemelsche loten worden ingeënt, namelijk kennis van en hoop op de Goddelijke dingen. Evenals de wilde stam, zoo behoudt ons lichaam zijn eigen natuur, ook al is de ziel door den Geest veranderd. De geestelijke ziel draagt vruchten, terwijl ook het vleesch zijne misgeboorten voortbrengt, evenals de stam van den geënten boom nog wilde loten schiet, die echter zorgvuldig moeten weggesneden worden" [1]).

Hier is dus de oude mensch het lichaam, waarin de

---

[1]) L. c., p. 211: „Silvestres piri homines sumus, qui dum coelesti doctrina imbuimur, in novam terram serimur..... Sed vide quanta sint et quam difficilia, quae simul nisi fiant, frustra hanc sationem tentemus. Caput rescindi oportet, hoc est sensum nostrum, sapientiam, cogitationem, concilium, et in eius locum coelestes surculos inseri, hoc est cognitionem et spem rerum divinarum. Inserimur ergo superne; et sicut truncus simul cum calamis augescit, sic et corpus ingenium suum servat, etiamsi mens per coelestem spiritum immutata sit. Iam spiritualis mens fructus edit.... Profert et caro abortus suos, non aliter quam truncus stolones et spinas. Attamen, ut ista sine intermissione resecantur, sic et vitia quae ex trunco carnis prodeunt, continue studioseque amputata oportet."

erfkrankheid woont, dat vleesch is en van God niet weten wil. De nieuwe mensch is de herstelde, vernieuwde ziel, die overeenkomstig hare natuur hemelsche vruchten draagt. Er kan daarom wel van den geloovige gezegd worden, dat hij dood is, doch slechts in den zin, dat „zijn lichaam dood is door de zondekrankheid." De geest is levend. „Zulk een wezen is de Christen, dat hij naar het lichaam altijd dood is; daarentegen, wijl zijne ziel aan God hangt, is hij naar den geest altijd levend" [1]). Door de herschepping zijn er alzoo „van één mensch", die geheel „vleesch" was, „twee menschen gemaakt, een inwendige die aan den Geest gehoorzaamt, en een oude, die van zijn eigen wet nooit afgaat, namelijk van liefde en hoogachting voor zichzelf" [2]). Tusschen die beide is er een altoosdurende oorlog, waarin niet altijd de ziel de overwinning behaalt. Zoodat een Christen is als een schip, nu eens door den stuurman, dan weer door den storm beheerscht [3]). Als het echter van de ziel alleen afhing, zou er geen zonde meer gedaan worden. De zonde is het werk des vleesches, dat ook na de vernieuwing zijn kracht en natuur bewaart. Het „geestelijk leven" uit Rom.

---

[1]) L. c., p. 210: „Talis res est Christianus homo, ut corpore nunquam non sit mortuus; ac contra, quum mens eius deo haeret, spiritu simul nunquam non vivat."

[2]) L. c., p. 208: „Hinc ascendimus a lege et vetere homine ad veterem hominem et novum, fecique ex uno homine duos: internum qui spiritui obtemperat, et veterem, qui a lege sua nusquam discedit, hoc est ab amore ac existimatione sui."

[3]) L. c., p. 208: „Inter istos nunquam non bella invenis: caro enim concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem..... Quo fit, ut Christiani hominis vita, ut ab his quae extra nos sunt nihil accidat, continua tamen pugna sit"..... „Ut non aliter videatur mihi habere Christiani hominis vita, quam immani tempestate navis huc illuc iactata, quam nautae nunc gubernaculis paululum dirigunt; nunc ventorum impetui dare coguntur."

VIII is dus niet, kan niet zijn (door het vleesch), een volkomen geestelijk leven, maar slechts „een gehoorzaam zijn aan den Geest, een nooit afgaan van het geloof, ook al is intusschen het vleesch niet vrij van de besmetting der zonde" [1]). De ziel echter is goed, rein, Gode gewijd, is een blijvend, zelfstandig nieuw beginsel in den geloovige. „De ziel volhardt in het bedenken van die handelingen, die de wet Gods beveelt, heeft God lief, vertrouwt op zijn erbarmen, zoekt Hem in alles te behagen. Ook volhardt het vleesch, dat zijn natuur evenmin verandert, als de vossen en wolven. Dit is het ten slotte, dat mij tegen mijn wil doet zondigen, terwijl de ziel door een onwankelbare hoop standvastig aan God is verbonden" [2]).

Bij zulk een hooge gedachte van den nieuwen mensch, van de vernieuwde menschelijke ziel, kan het ons niet wonderen, dat Zwingli het woord uit Rom. VIII, dat de Geest onze zwakheden te hulp komt, en voor ons bidt, aldus verstaat, dat de „Geest" hier is de godvruchtige ziel des menschen. „Die vrome ziel lijdt onder de vermetelheid van den vleeschelijken mensch en roept tot God met onuitsprekelijke verzuchtingen, treurende over de hardnekkige dwaasheid (van het vleesch), en vraagt om vergeving (voor het vleesch)" [3]). Waarlijk al te groote eer voor de mensche-

---

[1]) L. c., p. 209: „Carnaliter vivere, est totum carnis imperio addictum ac alienum a spiritu esse; spiritualiter autem, spiritui obtemperare, a fide nusquam discedere, etiamsi caro interim a contagione peccati non est aliena."

[2]) L. c., p. 209: „Perstat mens in meditatione earum actionum, quas lex dei iubet, deum amat, eius misericordia fidit, ei placere in omnibus studet. Perstat et caro, quae ingenium haud magis mutat quam vulpes ac lupi. Ea demum efficit, ut nolens peccem, mente constanter per immotam spem deo adfixa."

[3]) L. c., p. 212: „Pia mens sudat, propter audaciam carnalis homi-

lijke ziel, ook al is het de ziel eens geloovigen. Zulk een ziel kan zich niet schuldig meer voelen tegenover God, bidt niet meer voor zichzelf om vergeving, maar slechts voor het vleesch.

Wij treffen hier dus weder een scherp dualisme aan tusschen vleesch en geest, ziel en lichaam. Deze tegenstelling is niet geboren uit den val. Want de hernieuwde ziel is hersteld in haar oorspronkelijken staat. Ook vóór den val is die tegenstelling er geweest, ook toen was de ziel geheel Gode toegewijd. En wel zegt Zwingli in zijn „Commentaar" nog niet, dat het vleesch vóór den val Gode vijandig was, en vijandig aan de ziel. Het vasthouden aan de Schrift, inzonderheid aan Genesis I—III weerhoudt hem daarvan; de mensch is goed geschapen. Maar deze consequentie kan hij toch niet ontgaan, en in meer dan een geschrift wordt zij getrokken. Gelijk wij reeds zagen, spreekt Zwingli in zijn werk „De providentia dei" het onomwonden uit, dat God den mensch willens en wetens geschapen heeft met een Goddelijke, reine ziel, en met een tegengoddelijk, aardsch lichaam, en dat naar Gods wil deze beide bestanddeelen hun eigen oorspronkelijke natuur bewaren [1]). Welke verandering de val bij dezen gedachtengang, in de ziel des menschen heeft aangebracht, zegt Zwingli niet duidelijk, wij zagen het reeds, niet bij toeval [2]). De val verliest in deze dualistische anthropologie zijne fundamenteele beteekenis en staat eigenlijk met iedere andere zonde gelijk. De toestand van den gevallen, in elk geval die van den hernieuwden mensch kan geen andere zijn, dan die van Adam vóór den

nis..... et ad deum clamat flebilibus quibusdam ac nobis inexplicabilibus gemitibus, dolens de pertinaci stultitia, veniamque precatur."

[1]) Zie boven, blz. 21—26.

[2]) Zie boven, blz. 90 volg.

val, een toestand van eeuwigen, door God bedoelden strijd tusschen ziel en lichaam. Slechts dit verschil is er, dat de mensch, door het kwade nu ook het goede, door de ongerechtigheid nu ook Gods gerechtigheid heeft leeren kennen, naar Gods wijzen raad. En door die kennis van zonde en gerechtigheid, staat de vernieuwde ziel sterker tegen de listige en krachtige aanvallen van het booze lichaam [1]).

Wat zal er met dit booze lichaam eenmaal geschieden? In Zwingli's dualisme past slechts, dat als de ziel naar God wederkeert, het lichaam terugzinkt in de aarde waaruit het genomen is, om daarin voor eeuwig te verdwijnen. Slechts de Goddelijke ziel behoort in den hemel. Doch hier wordt de tegenstelling met de Schrift te scherp, Zwingli verlaat zijne heidensche leermeesters, en belijdt met heel de kerk: Ik geloof de wederopstanding des vleesches. De opstanding van Christus uit de dooden, en zijn zitten ter rechterhand Gods met ons menschelijk vleesch, is van die wederopstanding het onderpand [2]). „Hij is levend wederom opgestaan met lijf en ziel, wij zullen dus ook met lijf en ziel opstaan." „Heeft Hij het lichaam aangenomen om daarin te sterven en om het ten hemel te voeren, zoo heeft

---

[1]) L. c., p. 108, 111. Zie ook: *Fidei ratio*, l. c., p. 4: „Paulus dicit: Quum aegroto: potens sum..... Non enim est una natura Paulus, quanquam est una persona. Quum ergo dicit: Aegroto, ea certe persona loquitur quae Paulus est; sed quod dicitur non de utraque natura vel praedicatur vel intelligitur, sed de carnis aegritudine tantum. Et quum dicit: Potens ac salvus sum, certe Pauli persona loquitur, sed animus tantum intelligitur."

[2]) *Dass dise wort Jesu Christi: „Das ist min lychnam....". ewiglich den alten einigen sinn haben werdend*, in de *Werke*, Bd. II, II[e] Abth., S. 82; *In catabaptistarum strophas elenchus*, in de *Opera*, Vol. III, p. 433 sqq.

Hij ook onze lichamen daartoe bestemd, dat zij in den hemel komen" [1]). In zijn laatste geschrift, „Christianae fidei expositio", belijdt Zwingli naar aanleiding van Christus' opstanding, dat ook „wij eenmaal met hetzelfde lichaam zullen herleven", en dat wij, „die zoodra wij sterven ten hemel stijgen (wat de ziel betreft), eenmaal ook met het lichaam daar de eeuwige zaligheden zullen genieten." Tot zoolang zijn de zielen bij God zonder lichaam. Maar dan, „bij de wederkomst van Christus ten oordeel, zullen allen weder met het afgelegde kleed des lichaams worden bekleed, hetzij voor de eeuwige rampzaligheid, hetzij voor de eeuwige bruiloft van onzen Bruidegom" [2]).

Het lichaam dat weder opstaat, zal dus hetzelfde lichaam zijn, dat wij hier in ons leven omdroegen. Toch zal het anders zijn dan nu. Het zal onsterfelijk zijn, en zonder de behoeften en affecten die het hier had. Een natuurlijk lichaam („corpus ψυχικόν") werd in het graf gelegd, een geestelijk lichaam („corpus πνευματικόν, spirituale") zal opstaan [3]). Zwingli wil dit geestelijke echter niet verstaan

---

[1]) *Die erst predig Huldrych Zwinglis zu Bern gethon*, in de *Werke*, Bd. II, Ie Abth., S. 212: „Er ist ouch lebendig widerum uferstanden mit lyb und seel, so werdend ouch wir mit lyb und seel uferston." „Hat er jn (das leib) angenommen, darin ze sterben und jn ze himmel ze furen, so hat er ouch unsere lyb darzu verordnet, dass sy ze himmel kömmind."

[2]) *Christianae fidei a Huldrico Zuinglio praedicatae brevis et clara expositio*, in de *Opera*, Vol. IV, p. 50: „Quodque aliquando cum eodem corpore sumus revicturi. Porro quod idem ille noster Christus *coelos subiit* et *ad patris dexteram consedit*,.... promittit, et nos qui protinus ut morimur illuc subvolamus, aliquando esse etiam cum corpore isthic aeternis fruituros deliciis..... Sub cuius exordium omnes redinduturi sumus positum corporis vestimentum, et cum eo sive ad perpetuas sponsi nostri nuptias sive ad perpetuas perduellis diaboli aerumnas profecturi."

[3]) *In priorem ad Corinthios annotationes*, op 1 Cor. XV, in de *Opera*, Vol. VI, tom. II, p. 185 seq.

in dien zin, dat het lichaam wordt veranderd in geest. Hij beschuldigt Luther van marcionitische ketterij, omdat deze leerde, „dat het vleesch van Christus louter geest is"[1]). Neen het is en blijft vleesch, niet alomtegenwoordig, gelijk de Godheid van Christus, maar aan één plaats, ter rechterhand Gods in den hemel. Zoo zal ook ons vleesch niet geest worden, maar geestelijk, dat wil zeggen geheel en al aan den geest onderworpen, zonder behoefte aan aardsche spijzen, door den geest alleen levend, van alle onreinheid gezuiverd, gelijk het metaal door vuur wordt gezuiverd, maar toch metaal blijft[2]). Met instemming haalt Zwingli Irenaeus' woorden aan: „Ons lichaam zal tot onsterfelijkheid opstaan, gelijk ons vleesch in Christus met de Godheid vereenigd is. Dat ons lichaam eerst sterft en vergaat, komt van Adam. Dat het daarna verklaard, verheerlijkt en onsterfelijk opstaat, komt van Christus, opdat wij alzoo beider beeltenis dragen. Want beiden zijn zij onze vader, de eerste wat betreft het verderf en de zonde, de tweede wat betreft de onsterfelijkheid en genade. Hier leven wij in droefenis en moeite, daar verre van alle moeite en verdriet. Waar wij nu een zoo vaste hoop hebben op het eeuwige leven en de wederopstanding, laten wij ons be-

[1]) *Uiber doctor Martin Luthers buch bekenntnuss genannt*, in de *Werke*, Bd. II, IIe Abth., S. 184: „Wir aber erkennend, dass es ein marcionische ketzery sye, wie Luther redt, dass das fleisch Christi ytel geist sye."

[2]) *In priorem ad Corinthios annotationes*, op 1 Cor. XV, in de *Opera*, Vol. VI, tom. II, p. 186: „Hic corpus spirituale non intelligas, quod corpus vertatur in spiritum. Sed spirituale corpus dicitur, quod spiritui omnino subiectum est, et quod corporeis alimentis ultra non eget, sed solo spiritu vivit, quod ab omni sorde repurgatum est. Exemplum cape in metallis, quae per ignem ab omni scoria et sorde repurgantur, manente tamen eadem substantia."

ijveren dagelijks gelijkvormig gemaakt te worden aan het lichaam zijner heerlijkheid. Laat ons hier dat leven overpeinzen dat wij eeuwig zullen leven; laat ons rein, heilig en onberispelijk leven in deze wereld; waken wij tegen alle boosheid, tegen een schandelijk en slecht leven, opdat wij het hemelsche mogen verkrijgen. Wij zullen den engelen gelijk zijn, laten wij een den engelen gelijkvormig leven lijden" [1]).

Hiermede eindigen wij. Ons onderzoek heeft getoond, dat Zwingli's anthropologie nog niet is een afgerond samenhangend geheel, maar onderscheidene tegenstrijdige bestanddeelen bevat. In overeenstemming met de heilige Schrift heeft Zwingli in zooverre wezenlijk met de leer der kerk gebroken, dat hij den gevallen mensch als geheel bedorven en onbekwaam tot eenig goed beschrijft, zoodat de behoudenis des zondaars van den aanvang tot de voleindiging geheel en alleen het werk is van Vader, Zoon en Heiligen Geest. Maar toch vonden wij overblijfselen van eene specifiek Roomsche voorstelling aangaande het wezen des menschen en den val terug, voornamelijk in de „Uslegen." Daar-

[1]) L. c., p. 186 seq.: „Caro nostra ad immortalitatem resurget, quemadmodum caro nostra in Christo deitati unita. Quod ergo primum corpus moritur et putrescit, ab Adamo est. Quod secundum clarum, gloriosum et immortale resurgit, a Christo est, ut ita utriusque imaginem feramus. Uterque enim parens noster est, primus corruptionis et peccati, secundus immortalitatis et gratiae. Hic vivimus in afflictione ac labore, illic absque omni labore et molestia.... Quum igitur habeamus tam certam spem vitae aeternae et resurrectionis, studeamus quotidie configurari corpori claritatis eius. Meditemur hic eam vitam quam perpetuo sumus victuri; pure, sancte, et inculpate vivamus in hoc saeculo; caveamus ab omni turpitudine, a flagitiosa et scelerata vita, ut coelestem adipiscamur. Angelis erimus similes, angelicam ergo ducamus vitam."

naast onderscheidden wij eene scherp-dualistische beschouwing van den mensch, die Zwingli's eigendom is geworden, ten deele uit de leer en praktijk der kerk, allermeest echter door zelfstandig onderzoek der Platonische en Stoïsche philosophie, waarmede hij door zijne Humanistische opleiding was bekend en vertrouwd geworden.

Wij vermogen deze tegenstrijdige bestanddeelen niet met elkander in overeenstemming te brengen. Zwingli zelf heeft er geen poging toe gewaagd, omdat hij de tegenstelling niet heeft gevoeld. Dit bewijst zijn telkens en telkens herhaald getuigenis, dat hij niets wenscht te leeren, en zich bewust is niets te verkondigen dan wat gegrond is op de heilige Schriften. Dit getuigenis is ons tevens een waarborg, dat de ook door middel van Zwingli's prediking gereformeerde kerk in zijn geest handelt, wanneer zij slechts datgene met hem belijdt, wat waarlijk in overeenstemming is met Gods Woord [1]).

---

[1]) Eene nieuwe uitgave van Zwingli's werken verschijnt thans in het *Corpus Reformatorum*, te beginnen met volumen LXXXVIII. De titel van Bd. I, waarvan tot nu toe 6 afleveringen het licht zagen, luidt: *Huldreich Zwingli's sämtliche Werke*, unter Mitwirkung des Zwingli-Vereins in Zürich, herausgegeben von Dr. Emil Egli und Dr. Georg Finsler, Berlin 1894, 1895. Nog vermeld ik een zoowel door inhoud als door talrijke illustratie's en facsimile's aantrekkelijk werk over Zwingli: S. M. Jackson, *Huldreich Zwingli, the Reformer of German Switzerland*, New York en Londen 1901, het 5e deel van een serie werken, getiteld: *Heroes of the Reformation.*

REGISTER.

V.

W.

Z.